

O'TKIR HOSHIMOV

UZUN

kechalar

Bir yarim yildirki, o'sha sirli olam
xayolida tunlari uyqusiz kezib chiqar,
ammo unga kirolmay azob chekar edi.

Bu – ijod olami edi!

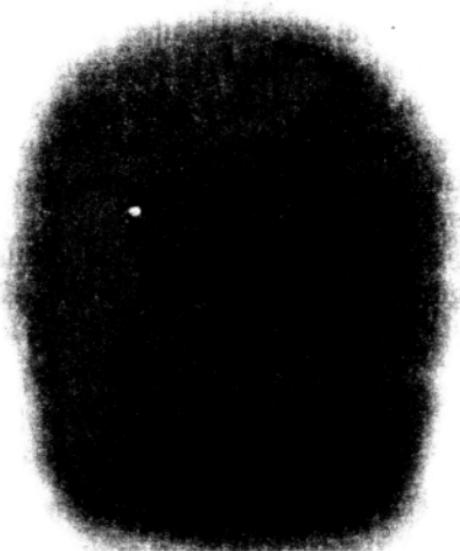

• H I K O Y A L A R •

O'TKIR HOSHIMOV

UZUN KECHALAR

Hikoyalar

ZIYON NASHR

**Toshkent
2019**

UO‘K: 821.512.133-32

KBK 84(5O‘)6

H 71

O‘zbekiston xalq yozuvchisi O‘tkir Hoshimovning „Dunyoning ishlari“ qissasini o‘qigansiz. Bu kitob dunyodagi eng mehribon, eng aziz inson – onalarga bag‘ishlangan go‘zal asarlardan biridir. Adibning ushbu to‘plamga kiritilgan „Laylak“, „Tarnov“, „O‘zbeklar“, „Dehqonning bir tuni“ hikoyalari qahramonlari ham onalar. Yo‘q, adib onangizni asrang, tirikligida uning qadriga yeting deb nasihat qilmaydi. Xuddi quyosh kabi umrimizni, chiroq nuri misol qalbimizni yoritib turgan ona mehrini har doim ham payqayvermasligimizni, onani yo‘qotgandan keyingina afsus va nadomat chekishimizni yorqin misollar orqali tasvirlab beradi.

O‘ylaymizki, sizni o‘ylashga, mushohada yuritishga chorlovchi ushbu kitob ko‘ngil mulkingizdan munosib o‘rin oladi.

© O‘tkir Hoshimov.

© „Ziyo nashr“ nashriyoti, 2019.

ISBN 978-9943-5936-4-0

NEGA? NEGA?

Trolleybus silkinib qo‘zg‘aldi.

– Keyingisi – Beshinchi mavze! Pattalarni chekichlashni unutmanglar. Yo‘lda nazoratchi bor.

Hamidulla o‘rta qatordagi o‘rindiqda o‘tiribdi. Deraza oldida.

„Qo‘rqadi nazoratchilaringdan! Talaba anoyi ekan-da, tutqich beradigan. Yarmi sambochi, yarmi karatechi!“ Shunaqa deydi-ku, keyingi paytda nazoratchilar ham kooperativ tuzgan. Pattasiz odamni ushlasa, jarimani qurtdek sanab ola-di. Bir gal o‘zi ham qo‘lga tushdi. Kap-katta odam. Uyat-e! Palakat bosib, pattasi tugagan ekan... Bir emas, to‘rtta xirsdai yigit atrofingni o‘rab turgandan keyin ilojing qancha? To‘laysan!

– Eslataman, yo‘lda nazoratchi bor.

„Qulq soladi gapingga! Ichida so‘kayotgandir hammasi“.

Bunaqa paytda markaz tomonga odam kam bo‘ladi. Trolleybus tiqilinch emas. Har kuni bitta yo‘ldan yuraverganining dan keyin o‘rganib ketarkansan. Sakkiz yildan beri shu (qamoqdan qaytganidan buyon) Qoraqamish „ikki-bir,dan (topgan nomini qarang: „ikki-bir,,mish, o‘lsin agar, odamning tili kelishsa) sekin yo‘lga tushadi. Bitta-bitta yur-e-eb talabalar shaharchasiga keladi. Trolleybusga o‘tirib (ertalab joy be-malol-da) O‘rdagacha boradi. Ishga. Oshxonaga. Kechqurun shu yo‘ldan orqaga qaytadi. Qoraqamishga. Uyiga. „Shef“ – insofli odam. Uyg‘ur – Oxun aka. Ishga undan oldin borib

turadi. „Chaqqon-chaqqon qimirlaylu, Hamidullaxon! Hali zamon lag'monxo'rlar kelido“.

Kontrolyor ko'rinxmaydimi? Daf bo'lsin. Bolalarga achinadi-da odam. Talabada pul nima qilsin! Shunaqa-ku, yelkasiga magnitafon osib, chiroyli-chiroyli qizlarni qo'ltilqlab yuradigani qancha. Magnitafonga yetgan pul pattaga yetmaydimi? Yo'-o'q, olmaydi. Yuradi otasining soyysi davlatida magnitafon varanglatib.

Ota sho'rlik o'g'lim Toshkentdek shahri azimda o'qiyapti, olim bo'lib keladi, deydi. Oftobda yelkasi yag'ir bo'lib ketmon uradi. Nasibasidan qiyib jaraq-jaraq pul jo'natadi. Bular bo'lsa... O'rgildim obberadigan shaharingdan! Xudoga shukr, Rahmatillasi yaxshi bola chiqdi. Ichmaydi, chekmaydi, yomon yo'lga yurmeydi. Uyam shu yerda o'qirdi. Biofaksa. Birinchi kursni bitirib armiyaga ketdi. Nasib etsa, keladi, erta-indin.

Obbo! Yomg'ir boshlandi-ku... Qamalishiga yomg'ir sababchi bo'lgan. Yomg'irmas-ku, „Volga“ haydardi. TNO. Vazirni olib yurardi. O'sha kecha xo'jayin idorada ancha o'tirib qoldi. Keyin tag'in „bir joyga“ bordi. „Severo-Vostok“dagi to'qqiz qavatli uy tagida Hamidulla motorni o'chirib, uzoq o'tirdi. O'rganib qolgan. Avval ham ko'p kelishgan „Severo-Vostok,,ka... Keyin xo'jayinini uyiga oborib qo'ydi. Yarim kechadan oshgan edi. Yomg'ir yog'ib turuvdi. Hamidulla shoshilardi. Rahmatillaning tug'ilgan kuni edi. O'n yoshga chiqqan kuni. Palakatni qarang: plash kiygan odam ko'chani kesib o'tayotganini kech payqabdi... Ertasiga xo'jayini uni yupatdi... „O'zi stovosmoy, piyonista ekan. Oyog'i sinibdi. Baloyam urmaydi. Kasalxonaga oborib yaxshi qipsiz. Sizga hech nima qilmaydi: men borman. Faqat, bitta iltimos, birov so'rasha „anavi yoqqa“ borganimizni aytmaysiz. Uch bolam bor, tirikchilik, deb qo'ya qolasiz“.

Hamidulla xo'jayin aytganini qildi... Ikki yilga kesishdi. Bir begunoh fuqaroga og'ir tan jarohati yetkazgani uchun, davlat mashinasidan o'z shaxsiy manfaati yo'lida foydalan-

gani uchun. Axloq tuzatish koloniyasiga hukm qilishdi. Axloq tuzatarmish! Nachora, peshanada bor ekan. Xotini qon-qon yig‘ladi: xo‘jayinning oldiga borsa, kotibasi kirgizmabdi. Bunaqa paytda odam chodirxayol bo‘lib qolarkanmi, suddan keyin xotiniga aytди: „Yoshsan, mabodo ko‘ngling bo‘linsa... boshqa birovga... mayli...“ (Kerakmidi shu gap?) Xotinining ko‘zi g‘azabdan yonib ketdi. „Undan ko‘ra o‘ldirib ketaqoling!“ Keyin o‘g‘li bilan gaplashdi. Rahmatilla uchinchi sinfda o‘qirdi. Esini tanib qolgandi. Boshiga ish tushganda odam aqli bo‘lib ketarkanmi, Hamidulla xo‘p dono gaplar aytди. „Sen endi katta yigitsan, o‘g‘lim. Oilada sendan boshqa erkak yo‘q. Opangga yordam ber, singillaringni boshini sila“. O‘n yashar bola onasiga qanday yordam beradi-yu, singillarini boshini silash uchun nima qilishi kerak?.. Nima desin? Bir nima deyish kerakmidi, axir? O‘ylab turdi-da, qo‘shib qo‘ydi: „Ikki yil nima? G‘iz etadi, o‘tadi-ketadi. San o‘g‘lim, xapa bo‘ma“. O‘g‘lining yig‘lab yuborishidan qo‘rqr edi. Agar Rahmatilla yig‘lasa, o‘ziyam... Yo‘q, o‘g‘li yig‘lamadiyam, gapirmadiyam. Yerga qarab turaverdi.

Surxondayo tomonda „axloqini tuzatishdi“. Temiryo‘l yaqinida. Qora paxtalik kiygan aristonlar... Kechalari og‘ir g‘o‘ng‘illagan samolyotlar, muttasil taraqa-turuq qilib o‘tadigan yuk poyezdlari... Avvaliga yarmi ochiq vagonlarga ortilgan yuklarning usti brezent bilan o‘rab qo‘yilgani uchun hech balo ko‘rinmasdi. Keyin brezent qoplamasiz tashiydigan bo‘lishdi. Tanklar, zambaraklar, BTRlar. Koloniyada siyosiy axborot bo‘ldi. Imperializm malaylari Afg‘oniston Demokratik Respublikasidagi Savr inqilobini bo‘g‘ib tashlamoqchi bo‘pti. Shonli sovet jangchilari o‘zining baynalmilal burchini sharaf bilan bajarishga kirishibdi... O‘shanda Hamidulla hech nima ni o‘ylamadi. O‘ylab nima qiladi? Shu padaringga qusur ikki yilni omon-eson o‘tkazsa, uyiga, xotinining, ikkita norasida qizalog‘ining oldiga borsa, o‘g‘lini ko‘rsa, bas. Mashina degan palakatning rulini ushlagan nomard! Dux kelgan yumush-

ni qilaveradi. Zo'r kelsa, Eski shahardagi mardikor bozoriga borib, hammolchilik qiladi. Ammo-lekin bolalarini birovga zor qilib qo'ymaydi. Qarang, bir narsa yetti uxbab tushiga kirmabdi. Oy o'tadi, yil o'tadi, payti kelib sening o'g'ling ham Afg'onistoniga boradi, baynalmilal burchini bajaradi... desa aslo ishonmasdi. Shundoq bo'lди.

„Boshi toshdan bo'lsin ishqilib. Ko'pi ketib, ozi qoldi“.

– Keyingi bekat – „G'uncha!“ Patta olmaganlar o'zidan ko'rsin, jarima to'lasa xotiniga paypoq ololmaydi, uyida janjal bo'ladi.

„Obbo! Shang'illayverarkan-da bu xotin qo'limga mikrofon tegdi deb!,,

„G'uncha“. Nominiyam topgan-da? Mayli, buyam bolalarga bir ermak-da. „Nu, pogodi“ desa, jonini beradi. Bo'rini aytmaysizmi, bo'rini! Voy, qiztaloq!

Ota hovlisi shu yerda edi. Suv bo'yida. Zilzilada unchayam shikast yetmadi. Boloxonaning sinch devoridagi guvalalar to'kilganini aytmasa... Hamidulla o'shanda hali uylanmagandi. Haydovchilik kursini endi bitirgandi. Aslida-ku, tarixchi bo'lmoqchiydi. Universitetga kirishni orzu qilardi. „Kitob o'qigin, ha-a, o'qiyver, yog'i chiqadi! Otangni bekitib qo'yan g'aznasi bor! Qaynab chiqyapti. Seni uylantiradi, bola-chaqang bilan qo'shib boqadi! Tur o'rningdan, qulupnayni chopiq qil! Ertaga bozorga opchiqib sotsang, kuningga shu yaraydi!“ (Otasining asabi chatoq edi.)

Zilzila bahonasi bilan „buzdi-buzdi“ boshlandi. Bu yerda ko'p qavatli muhtasham binolar qad ko'tarar emish. Osmo-no'par qasrlar... Polshaga bir oyog'ini tashlab kelgan otasi qo'litiqtayog'ini do'dallatib, xo'p yugurdi-ya! Raykom, raiyispolkom, gorispolkom...

Hamidulla otasining cho'ltoq oyog'ini ko'p ko'rgan. Chap oyog'ni.. Tizzadan yuqorisi saqlanib qolgan oyoq allaqanday ingichka tortib ketgan. Uchi to'mtoq, ko'kimtir-qizg'ish rangda. Shimining pochasini qayirib, oqarib ketgan eski qa-

yishga qistirib oladi-da, hakkalab borib devorga qo‘yilgan qo‘ltiqtayog‘iga yopishadi. „Rezinkasi yeyilib ketibdi, – deydi to‘ng‘illab. – Bu onangni... aptekada topilsa ekan!“ Hassasini do‘qillatib, hovliga tushadi. „Kerak bo‘lsa Moskvagacha boraman, – deydi allakimga dag‘dag‘a qilib. – Ko‘kcha mozo-rida otam yotibdi, onam yotibdi! Ota-buvamdan qolgan uyni buzadiganning boshi o‘nta. Ana, qo‘lidan kelsa remrot qib bersin! O‘ligim shu yerdan chiqadi. – Ikkala hassatayog‘ini yerga baravar uradi, – shu yerdan! Ispolkomdagagi jipiriqqa gapirsam, bezrayadi. „Mayli, buzadigan yerdan joy oling, uch yildan keyin shu mahalladan dom beramiz“, deydi. Uch yilgacha onangni chorbog‘ida turamanmi?“. „Bo‘lmasa, Qurbaqa-oboddan uchastka oling“mish. Qurbaqaobod yerning kindigida bo‘lsa, tilladan tog‘im bormi, bir chetidan ushatib imorat quradigan. Yo‘q, eng kattangga boraman. Uchinchi Ukraina frontining jangchisi, Vatan uchun qon to‘kkan, orden egasi xor bo‘ldi, deyman. Uyim bosib tushgani yo‘q, remontiyam boshida qolsin, buzmasin, deyman. Domini pishirib yesin, deyman“.

Otasining yelib-yugurishlari shu bo‘ldiki, uylarida chiroq o‘chib qoldi. Gaz kelmay qo‘ydi. Mahalladagi o‘ttiz ikki xonardon „dom“ga ko‘chishga rozi bo‘pti. Yigirma bitta oilaga Qurbaqaoboddan yer berilibdi. Sakkiz xonardon „buziladigan yer“ga rozi bo‘lib, qarindoshlarinikiga ko‘chib ketibdi. Uylarga buldozer qo‘yildi.

– O‘lsin-ey! Muncha imillaydi bu! Aksiga oladi o‘zi. Soatingiz necha bo‘ldi, amaki?

„Amaki-ya! O‘zining yuzi tegirmonchining mahsisiga o‘xshaydi-ku, amaki deydi. Upaniyam bearmon chaplabdimi? Qarilikni bo‘yniga olsa o‘ladi bu xotinlar?! Qimmatbah-o palto kiyib, gul ko‘tarib yurgandan ko‘ra taksiga minsang joniqib kutayotganiningni oldiga o‘n minutda borasan. Ana, ko‘cha to‘la taksi“.

– Soatim yo‘q, xola! Manda soat nima qilsin. Prostoy odam bo‘lsam.

„E, o'l-a! O'zing ham ja tajangsan-da! Yosh bo'lgisi kelsa nima qilsin bu sho'rlik. Qo'ndoqda tekkan-da. Go'ring nurga to'lgur otang ham shunaqa kajbahs edi... Qiziq, bugun otang tushingga kiribdimi? Qamoqda yotganiningda o'lib ketgan otang? „Qo'lтиqtayog'im qani, nega yo'qotding“, deb baqiribdimi?“

Tavba, otasi mayka-tursida emish. Kesilgan chap oyoga nuqul likillarmish. „Top! Hozir topasan tayog'imni, bo'lmasa yuqoriga chiqaman, men frontovikman, deyman! Sen ham arzimga qulq solmasang, lichna Oliy Bosh Qo'mondonning o'ziga arz qilaman“, dermish. „E, odamning tushiga nimalar kirmaydi?“

„Hamza teatrimi? Afishani qarang, afishani! „Xalqlar jallodi“. „Ertaga premyera!“ Qoyil! Ertaga odamlar yangi tomosha ko'radi. Stalinni so'kib-so'kib chiqadi. Yashavor, shovvoz. Tirikligida dohiy yasaysan, o'lganidan keyin go'r-dan olib go'rga tiqasan...“

Ana, telestudiyan dan ham o'tdik. Shu... televizorni o'ylab topganniyam otasiga ming rahmat-e! Uyingda indiyskiy choyni ichib yonboshlab yot-e-eb, dunyoni tomosha qila-san. Oynayi jahon-da! „Otalar so'zi,,ni ayting. Dilingdag'i gapni topadi-ya. Baraka toping-e, otaxon! O'rtadan andisha ko'tarildi, odamlarda insof yo'q... Qarang, televizor degan narsani Toshkentda yashashgan ekan-u, mushuk anavinisini bekitganidek, shuniyam ovoza qilishmaydi. Ha, endi, Toshkent qolooq bo'lgan, savodsiz bo'lgan“.

– O'rdada tushmaysizmi, singlim?

„Ko'rdingmi, darrov chehrasi yorishdi. Nari borsa o'zing tengi xotin kishiga „xola“ demasang, asakang ketarmidi? Shunaqa-ku, pardoz-andoz qilgan xotinni ko'rsa... O'zingning xotining boshqacha-da. Yigirma bir yil turmush qilib, bir marta labiga bo'yoq surtmadi-ya. Ikki gapning birida: „Rahmatim kelsa, hafta o'tmay to'y qilaman“, deydi. Ko'rpa-ko'rpachalar tayyor, kelin sarpolar tappa-taxt. Shu kunlarga yetkazsin.“

Mayli, hafta o'tibmas-ku, bahorda... Umr savdosi-da bu. Kellinniyam tag-taxtini surishtirish kerak. Ota-onasi kim, avlod-ajdodi kim. Rahmatilla kelishgan bola. Ichmaydi, chekmaydi, yomon yo'lga yurmaydi. Shundoq bo'lgandan keyin kelin ham... chiroyli bo'ladi, esli-hushli, uyim-joyim deyidigan bo'ladi... Ertalab ishga otlanganida, „Adajon, choyingiz tayyor, quymoq pishirib beraymi“, deydi. E, umringdan baraka top, bolam! Qo'shganing bilan qo'sha qarigin, baxtli bo'l, qizim! Keyin... Nevarali bo'ladi. To'ng'ich nevarasi (albatta, o'g'il bo'ladi. Rahmatilla azamat yigit) uqlab yotganida qo'yninga kirib oladi. Uyg'onsaki... haligidaqa. „Iye, polvon biz tomonga choptirib yuboribdilar-ku“, desa, buvisi yupatadi: „Nevarangiz halidan buyon tortqilaydi, uyg'onmaganingizdan keyin jahli chiqdi-da, dodajonisi! Nevarasi „dodajonisi,,ga qarab qiqir-qiqir kuladi....,

– Kechirasiz, singlim, o'tib ketsam... Rahmat...

„Voy-bo'-o! Atirga cho'milganmi bu xotin, nima balo, dimog'ni yoradi-ya! Bola-chaqadan vaqt orttirib pardoz ko'ngliga sig'gani... E, bizni xotinlarni boshidan suv o'girib ichsang arziydi. Uyim-joyim deydi, bola-chaqam deydi... Xudodan ham o'rgildim, yaxshi ko'rgan bandasidan dardini ayamas ekan-da! Bugun tag'in nolidi: nafasim qisyapti, adasi, yomg'ir yog'adi shekilli. Yog'gani yaxshi bo'ladi, shoyad nafasi qisqani o'tib ketsa.

Shoshma, tag'in nima dedi, „Rahmatingiz tushimga kribdi, oyog'imsovqotib ketyapti, adamga aytинг, menga etik olib bersinlar, deyapti. Bolamning joni sog'mikan?,,

Xotin kishining tushi teskari bo'ladi. „Anavi yoqda“ yurganida „tushimda o'lib qopsiz, o'zingizni ehtiyyot qiling“, deb sakkiz marta xat yozgan. Rahmatillaga nima bo'lardi. Baquvvat, esli-hushli bola... Shunaqa deydi-ku, bu... Afg'o-niston...“

Rahmatillani aeroportda kuzatayotganida qattiq tayinlagan. „O'g'lim, sen aqli yigitsan, opangni holi o'zingga

ma'lum... Mabodo Afg'onistonga tushib qolsang, xatni Termizdan deb yozaver“.

Mana, ikki yilki „Termiz,,dan xat keladi. Xotini xursand. Televizorda Afg'onistonni ko'rsatsa, tavallo qiladi: „Adajonisi, peshanamiz yaraqlagan ekan, yaxshiyam Rahmatillangiz Termizda xizmat qilyapti...“ Televizorni shartta o'chirib qo'y-sang, xotining, qizlaringni ko'ngliga gap kelsa... Ko'raveray desang... Xayriyat, uch kun avval xat keldi. „Termizdan sog'inchli salom. Adajon, opajon, shirin singillarim – Mahfuz, Feruza... Men sog'-salomat yuribman, Hech nimadan kamchilik yo'q. Xizmatlar oson. Opa! Mendan xavotir olmang. Dekabrning o'rtalarida uyga boraman“.

Bugun nechanchi? O'n ikkinchi noyabrmi? Bundan chiqdi, uzog'i bilan bir oydan keyin.

– Keldingizmo', Hamidullaxon. Chaqqon-chaqqon qimirlaydo'... Xalat qayqdida edi? Ha, mana... E, o'l-a, piyoz ivib qolibdi-ku. Bu shogird bolalar g'irt ahmoq-da! Arzimagan to'rtta qopni panaroqqa olib qo'yishga eringan. Po'konidan yel o'tmagan.

– Oxun aka! Bu bolalar...

– Hamidullaxon uka, bu yoqqa qarang, siznu bir odam chaqrvatido'. Vayenni odam...

Voyennysi kim bo'ldi? Iye, mayor-ku! Savlatidan arava hurkadi. Nima gunohi bor ekan? Qiziq, quchoqlashga balo bormi?

– Kechirasiz, o'rtoq nachaynik... Men sizni...

– Hamid! Tanimading-a?

„O'rgildim! Shapka kiyganlarga ko'zing uchib turuvdi! Axloq tuzatish koloniyasida xo'p ko'rgansan!“

– Qarasang-chi, yaxshilabroq, „tajang!“

„Nima, „tajang“ dedimi? Axir bu...“

– Maktab esingdami, tajang? Men – Muhammadmironman.

„Shoshma, shoshma... Axir, bu...“

– Tanidingmi? Muhamadminor... Men – Muhamadminorman.

– Iye, voy, sen-ey! Voy „voyenniy-ey!“ Shoshma, bitta o‘piy! E, shapkangni yechib turgin-da mundoq, Minorka! Mana bu boshqa gap!

Axir, bu Muhamadminor-ku. Burni tovuqnikiga o‘xshaganı uchun „Minorka“ degan laqab orttirgan, maktabni bitirib harbiy bilim yurtiga kirgan, endi senlar bilan yigirma besh yil diydor ko‘risholmayman, deb yig‘lagan Minor...

– Oxun aka! Piyozni bolalar to‘g‘rasin. Biz... bir piyola choy...

– Shoshma, do‘stim, choy-poying kerakmas. Yur bu yoqqa! Vaqt ziq.

„O‘h-ho‘! Armiyadagi starshinaga o‘xshab prikaz qiladi-ya, shovvoz! Pogon bor – zakon bor....,

– Gapimni diqqat bilan eshit. Seni zo‘rg‘a topdim. Mayli, gap bundamas. Diqqat bilan eshit. Hozir bir joyga boramiz. G‘ing deb ovoz chiqarmaysan. Yomon bo‘ladi, tushundingmi, menga yomon bo‘ladi. Voyenvrach sifatida... Bo‘l tez!

„Nega yomon bo‘ladi? Qanaqa voyenvrach? Shoshma, Minor... Muhamadminoring moyorlik pogonida ilon rasmi bormi? Bundan chiqdi....,

– Vaqt ziq! Bugun gospital bo‘yicha men dejurman.

G‘ishtin devor. Panjara darvoza. Devor chetidagi qo‘ng‘iroq. Muhamadminorga chest berib, g‘oz qotgan serjant...

– Bitta xalat. Srochno!

Hamidulla xalatni ming mashaqqat bilan yelkasiga ildi. Yomg‘ir yog‘yapti. Serdaraxt hovli. Dilni g‘ash qiluvchi pastak g‘ishtin binolar... Ming la’nat, qarg‘a muncha ko‘p! Muncha nolish qiladi bu maraz maxluqlar!

– Minor! Muhamadminor! Jon do‘stim! Nima gap? Ni-ma bo‘ldi?

– Jim! O‘n birinchi blokka boramiz. Kelishdik, ovozingni chiqarmaysan. Qo‘rqma, hammasi joyida. O‘g‘ling...

„O‘g‘lim? Oyog‘i nega chalishadi? Nega mador yo‘q?
Tezroq! Tezroq!„

Barakka o‘xhash uzun palata... Ikki qator temir karavotlar. To‘saklar... Oqchoyshablar... Kulrang adyollar. Bir-biriga o‘xhash qiyofalar... Hammasi yosh, hammasi rangpar... Dori isi... „Bannisa“ isi... Pastak derazadan tushayotgan xira nur...

– Ana! Sekin... Iltimos, shovqin solma...

– Ada!

Nahot! Nahot shu o‘g‘li bo‘lsa! Aeroportda xayrlasha-yotganida „Mendan xavotir olmanglar“ degan, avval onasini, keyin uni quchoqlagan, quchoqlaganida belini qisirlatib yuborgan... Har safar „Termizdan sog‘inchli salom“ deb xat boshlagan, „Opamga aytning, xavotir olmasinlar“ degan, uch kun ilgari „Uzog‘i bilan bir oydan keyin boraman“ deb xati kelgan... Qani, qani, o‘sha o‘g‘li? O‘n yasharligida „Onangni ehtiyyot qil“ deganida yig‘lamay yerga qarab tur-gan, xizmatga ketish oldida devdek yigit bo‘lib yetilgan... Tamom bo‘pti-ku! Rangi dokadek oppoq... Soqol-mo‘ylovi o‘sgan...

– O‘g‘lim, jon bolam!

Rahmatilla adyol tagidan qo‘lini chiqarib, uning boshini siladi.

– Yig‘lamang, ada.

Qiziq, nega soqol-mo‘ylovi muncha dag‘al? Nega oqar-gan? Yo Xudo! O‘g‘li o‘zidan qarib ketibdimi?

– Bolam! Nima qildi? Nima bo‘ldi senga?

– Sekin! – Hamidulla yelkasiga kimdir ohista qo‘l bosga-nini his etdi. Ammo qayrilib qaramadi.

Ajab, o‘g‘lining qo‘llari nega muncha ojiz? Nega qaltri-raydi?

– Opamga aytmang, ada. Opamga aytmang... Sizni ko‘r-dim... Doktorga rahmat...

Hayajonli hayqiriq yangradi:

– Kordiamin! Sestra, kordiamin!

Rahmatillaning yuziga qon yugurgandek bo‘ldi. Hatto... hatto kulimsiradi ham. Otasi buni ko‘rdi. Aniq ko‘rdi!

- Sestra! O‘lib qoldingmi? Kordiamin!
- O‘g‘lim! Ko‘zingni och! O‘g‘lim!
- Nari turing, qoching!
- Yo‘q! Bermayman! Bolamni senlarga bermayman! Rahmatilla!

U jinni bo‘lib qolganga o‘xshardi (balki, chindan ham esdan og‘gadir). Shitob bilan adyolni yulqib chetga uloqtirdi.

– Tur bolam! Tur o‘rningdan! Ketamiz! Uyga ketamiz! Shunda... shunda, to‘sakning yarmi bo‘sh ekanini payqadi. O‘g‘lining ikkala oyog‘i yo‘q edi. Tizzadan emas, undan ham yuqoriroqdan. Ko‘kragidan bu yog‘i doka bilan o‘rab tashlangan. Har joy-har joyda qizg‘ishtob dog‘lar. Qotib qolgan qon dog‘lari.

- Qoching, grajdanin. Xalaqit beryapsiz.
- Hamid, ket. Tushunsang-chi, do‘stim, menga gap tegadi.
- Yo‘q. – U avval temir karavot qirrasini mushtladi. – Yo‘q! Yo‘q! – Keyin o‘g‘lining soqoli tikandek o‘sib ketgan yuzlaridan o‘pa boshladi.
- Bolam, ko‘zingni och, Rahmat!
- O‘sha zahoti shilq etib yerga o‘tirib qoldi.
- Nega? – dedi ingrab. – Nega? Insoflaring bormi? Aytinqlar, bolam nima gunoh qiluvdi? – Yerga muk tushdi-da, namiqqan taxta polni qo‘shqo‘llab ojiz mushtlay boshladi.
- Nega? Nega? Nega-a-a!!!

HOTAM XASISNING XAZINASI

Yetti yoshlardagi bola tarvaqaylab o‘sgan daraxt tagida turibdi. Egnida pochasi uzun ishton, katak ko‘ylagining bir yengi yirtilgan. Boshida qatirmasi chiqib ketgan baxmal do‘ppi. Do‘ppi kichikroq kelib qolgan shekilli, boshining bir tomoniga qiyshayib turibdi. Oyoqyalang. U nima uchundir iljayadi. Nimaga kulayotganini o‘zi ham bilmasa kerak.

Bu – men. To‘g‘rirog‘i, mening suratim. Aslida, surat esimdan ham chiqib ketgan edi. Keyin topilgan. Ammo suratga qayerda tushganim aniq yodimda bor. Qo‘sнимиз Adol xolaning keliniga beshik kelgan kuni tushganman. Suratdagi daraxt ham Adol xolaning hovlisidagi olma...

„Jiring-jiring...“ Darvoza tomonda bir nima jiringlayaptimi. Yo‘q, bu eshikning qo‘ng‘irog‘i emas. U paytlarda elektr qo‘ng‘irog‘ining o‘zi yo‘q edi. Bir zum sukunatdan keyin yana o‘sha ovoz keladi: „Jiring-jiring...“

Beshik to‘yda oyog‘i olti, qo‘li yetti bo‘lib xizmat qilib yurgan xotinlar bir-biriga qarab uf tortib qo‘yishadi. Tavanxonada to‘qqiz-to‘qqiz ulashayotgan dasturxonchi kampir bor ovozi bilan shang‘illaydi:

– Keldimi? Xasis o‘lgur topib keldimi shu yerniyam? Is chiqqan joydan qolmaydi bu!

Hovlini to‘ldirib o‘ynayotgan qora-qura bolalar duv etib ko‘chaga otiladi. Darvoza oldida velosipediga suyanib Hotam xasis iljayib turgan bo‘ladi. Mahalladagi manaman degan kazo-kazolarda ham, boringki, Abdusamat prokurorda ham velosiped yo‘q. Hotam xasisda bor. Yangimas, ammo zo‘r velosiped!

Bolalar velosipedning atrofini o‘rab olishadi.

– Bitta jiringlatay, – deydi chamandagul do‘ppi kiygan bola yalinib. – Amaki, bitta jiringlata qolay...

Xasis o‘z nomi bilan xasis. To‘g‘ri, velosiped qo‘ng‘irog‘ini jiringlatish masalasida qurumsoqlik qilmaydi. Bolalar „endi men“, „endi mening galim...“ deb bir-ikki martadan jiringlatish baxtiga tuyassar bo‘lishadi. Ammo Hotam xasisning bunday „saxovati,da maqsad bor. Ota-onalarini iydirmoqchi bo‘ladi-da! Bolalar qo‘ng‘iroqni paydar-pay jiringlatishadi. U bo‘lsa, ichkaridan kattaroq odam chiqarmikin, degan umidda birpas odob saqdab turadi-yu, hech kimdan darak bo‘lavermagidan keyin, bir qo‘llab velosipedni rulidan ushlaydi, ikkinchi qo‘liga „uch oyog‘i,,ni olib, ikkilanibroq ichkariga kiradi.

– Assalomu alaykum, quda xolalar! – deydi ovoziga tanta-nali ohang berishga urinib. Qiziq, negadir tovushi titrab chiqadi. Qadam bosishiyam g‘alati. Pakana odam qadamni katta tashlasa qiziq ko‘rinadi. Hotam xasis pakana. Tag‘in doim shiminining pochasini qayirib yuradi. Chap pochasini to‘pig‘igacha, o‘ng pochasini tizzasigacha. Velosipedning zanjiri g‘ajib ketmasligi uchun ataylab qayirib olgan. Ayniqsa, shu oyog‘i xunuk: qopdek pochaning ichidan chillakdek oyoq qal-tirab ko‘rinadi.

– Shimgingi tuzat-ey! – deydi dasturxonchi kampir tavan-xona derazasidan mo‘ralab. – Xotin-xalaj bor-a!

Hotam xasis negadir iljayadi. Qoshiqdekkina yuzidagi ajinlar qat-qat bo‘lib ketadi. Xuddi issiq suvda qaynatil-gan olmadek. Aytishlaricha, u avval bunaqa iljaymas ekan. Urushdagi o‘g‘lidan qoraxat kelganidan keyin shunaqa bo‘p qopti.

– Quda xolalar qani? – deydi u ovozini ataylab balandlatib. – To‘ybolani suratga olmaymizmi?

Balo-da bu xasis! Biladiki, qudalar beshik olib kelish-gan. Tayyor suratkash keladi-yu, yo‘q dermidi. Mahalla xotinlari ensasi qotib nari ketadi. Ichkaridan „quda xola“ chiqadi.

– Nevaralar muborak bo‘lsin! – deydi xasis ko‘zlarini yiltiratib. – Shundoq kunlarda bir suratga tushib qo‘ying, quda xola, esdalik bo‘lib qoladi.

Qiziga beshik olib kelgan quda xola boshiga ukpar qadalgan do‘ppi kiygizib nevarasini olib chiqadi.

– Yashang, quda xola, ish degan bundoq bo‘pti. – Hotam xasis velosipedini devorga suyab qo‘yib, darrov „uch oyog‘i“ning boshiga surat oladigan apparatini qo‘ndiradi. – Hozir, besh minutda yest qilaman! – deydi tantana bilan. – Qani, oting nima, o‘g‘lim? Bu yoqqa qarab tur-chi. Mana bu yerga! Hozir chumchuq uchib chiqadi.

– O‘g‘il emas, qiz! – deydi quda xola iymanibroq.

– Iye, holva yerkanmiz-da! Oting nima, qizim?

Endi chillasi chiqqan qizaloq otini qayoqdan bilsin! Suratkashning husn-tarovatidanmi, apparatning beo‘xshov uch oyog‘g‘idanmi, qo‘rqib yig‘lab yuboradi.

– Ziyoni yo‘q! – deydi xasis iljayib, – Yig‘lash – yosh bolaning ziynati. Mana, bu yoqqa qaragin, hozir papa uchib chiqadi!

U apparatini uch-to‘rt marta chiqillatadi.

– Ana, bo‘ldi! – deydi yengil tortib. – Qudangizga ayting, payshanba kuni surat tayyor bo‘ladi.

Kelinning onasi-ku chaqaloqni ko‘tarib uyga kirib ketadi. Alam-alam kuyovning onasiga! Har bitta suratga falon so‘mdan to‘lash alam qilmaydimi? Qudalarning oldida bir nima deb bo‘lmasa!

– Mayli, – deydi bu quda ming‘illab. – Bitta nevaramdan aylansin!

G‘alva shu bilan bitsa-ku, go‘rga-ya! Bitmaydi-da! Bolalar xasisning atrofini o‘rab olib, chuvullashadi.

– Meniyam suratga oling.

– Meniyam ola qoling.

– Pajalista, – deydi Hotam xasis xursand bo‘lib. – Pajalista. Ochirid bilan kelaver.

Ana shunda to‘y janjalga aylanib ketishiga bir bahya qoladi. Xizmat qilib yurgan xotinlardan biri – o‘g‘lini, biri qizini qarg‘ashga tushadi.

– Yergina yutkur Teshavoy! Sichqon sig‘mas iniga, g‘alvir bog‘lar dumiga! Suratga tushishga balo bormi, juvonmarg! Otangni taxlab qo‘ygan puli bormi?

– Qiz bo‘lmay ajalni oldida ketgur. Kari! Voy, mushtday boshingdan suratga tushishni orzu qilmay tusingni yel yesin!

Shu janjal orasida Hotam xasis kamida besh-olti bolaning suratini olib qo‘yadi. Payshanba kuni eshik oldida qo‘ng‘iroq jiringlaydi, „jiring-jiring“.

– O‘g‘ilcha suratga tushgan edi. Olib qo‘ysangiz.

– Qizchangizning surati „vo!“ chiqibdi-da, singil!

Ana shunaqa! Mahallada eshigining tagida velosiped jiringlasa bir sapchib tushmaydigan odam qolmagan. Nima, bolasini haftada bir suratga tushirish uchun bosib qo‘ygan xazinasi bormi?!

Hech kimning bo‘lmasayam, Hotam xasisning xazinasi bor. Hujrasida sandiqqa bosib qo‘ygan. Hamma biladi. Faqat Hotam xasisning o‘zi gapirmaydi. O‘z nomi bilan xasis-da! Xasis bo‘lmasa mashina olmasmidi! Olaman desa qudrati yetadi. Aslida-ku, velosiped ham anqoning urug‘i-ya! Lekin Hotam xasisning aeroplangayam puli bor. Puli ko‘pligini odamlar ko‘zidan yashirish uchun ataylab velosiped olgan. Aytishlaricha, u „ming yildan“ beri tramvayda pattachi bo‘lib ishlarkan. Yo‘lovchilar pul uzatsa, patta berish o‘rniga sekin qo‘lini qisib qo‘yarmish. Bu – „Rahmat sizga, ketavering“ degani emish. Kunora ishlaydi. Ishdan bo‘s sh kunlari velosiped minib mahallani aylanadi. Yelkasida „uch oyoq“ tasmali apparat. Xuddi surnaychingan bachchasiday qaysi xonadonda chaqaloq tug‘ilganini, qaysi uyda qachon beshik to‘yi bo‘lishi-yu qaysi kuni kimnikida o‘g‘il to‘yi borligini is bilib yetib keladi.

„Jiring-jiring!“

– Qani esdalikka bir suratga tushib qo‘yinglar!

Bitib ketgan-da, bitib ketgan! U yoqda pattachilikka maosh olsa, bu yoqda suratga pul olsa, xasis bitmay kim bitsin!

Aytishlaricha, u kechasi „ismin,,dan qaytganida darvozasi oldiga kelib velosipedini jiringlatarmish. Xotini uyg‘onmasa, eshikni taqillatmasmish. Kafti bilan sekin-sekin silarmish. Eshik yedirilib ketmasin deydi-da. Iqbol xola bechora eshikning taqillashidan emas, siypalanishidan uyg‘onib ketarmish. Xasis tok isrof bo‘lmasin deb qishin-yozin oydin kechalari uyida chiroq yoqmasmish. Olgan suratlariniyam davlatning elektri hisobiga ishxonasida bitirib kelarmish. Bunisiyam mayli, dazmolga ko‘mir isrof bo‘lmasin deb, shimini ko‘rpachaning tagiga qo‘yib yotarmish. Ertalab tursa, shim tep-tegis

„dazmollangan,,! Iloji boricha cho'ntagiga qo'l tiqmasmish. Qo'l tiqsa, cho'ntak kir bo'ladi. Kir bo'lgandan keyin yuvish kerak. Yuvish uchun sovun ketadi.

Bir kuni uyiga mahallaning obro'li odami – kimsan, domkom mehmon bo'lib borganida xasis uning oldiga likop-chada tutmayiz qo'yibdi. Mehmon to'rttagina mayizni og'ziga solgan ekan, xasis uf tortibdi.

– Bir yuz qirq yetta qoldi, taqsir, – debdi.

Mehmon hayron bo'pti.

– Nima deyapsiz, Hotam aka? – desa, xasis ma'yus qiyofada boshini egibdi.

– Mayiz bir yuz ellik bitta edi.

O'sha paytlarda Amerikada atom bomba chiqibdi, yana urush boshlamoqchi bo'lganlar paydo bo'pqopti, degan gaplar chiqqan edi. Mahalla choyxonasida bir o'qituvchi amerikalik urushqoqlardan ijirg'anib gapiribdi. Bitta bomba million turadi. Shuncha pulni tinchlik yo'lida ishlatsa o'ladi-mi desa, Hotam xasis xo'rsinib qo'yibdi. „Qaniydi o'shanaqa bombardan bittaginasi tomorqamga tushsa, ancha pulli bo'pqolardim“, debdi.

Aytishlaricha, qirq yettinchi yili pul o'zgarganida Hotam xasis bir qop pulini Qonqusga oqizgan mish. Shuning alamiga yana bir qop pul yig'magunimcha qo'ymayman, deb qasam ichgan emish.

O'sha gapdan keyin Hotam xasisning qo'shnisi Abdusamad prokuror uning payiga tushibdi. Choyxonada: „Bunaqa shaxsiy mulkchini qamoqqa tiqmaguncha qo'ymayman!“ – debdi. Mahallada Abdusamad prokurordan qo'rqiymaydigan odam yo'q edi. Xohlagan kishini „joyrastoni,,ga tiqib qo'yish qo'lidan kelardi. Rostdan ham shunaqa bo'lidi. Hotam xasis uch oycha yo'q bo'lib ketdi-da, yana paydo bo'lib qoldi. Bir kuni, aniq esimda bor, erta yoz pallasi edi, qo'shnimiz Adol xolanikiga beshik kelgandi. Darvoza tomonda tanish ovoz eshitildi.

„Jiring-jiring“. Bolalar bilan yugurib chiqsak, velosipediga suyanib xasis turibdi. Qiziq, Adol xolanikida beshik to‘yi bo‘layotganini qayoqdan bilibdi!

Hotam xasisning rangi ketgan, ammo tiyrak edi. Ichkaridan kattalar chiqavermagach, u bir qo‘lida velosipedining rulidan tutib, bir qo‘liga „uch oyog‘i,,ni olganicha ichkariga kirdi.

– Assalomu alaykum, quda xolalar, – dedi nochor ovoziga tantanali tus berib. – Qani, to‘ybolaning suratini olmaymizmi?

Tavanxonadan dasturxonchi xotin otilib chiqdi. Ko‘ylagining etagini lippasiga qistirib olgan, qo‘lida barkash.

– Yana keldingmi, go‘rso‘xta? – dedi baqirib. – Shu barkash bilan boshingni yoraymi? Daf bo‘l ko‘zimdan, ariston!

Hotam xasis xuddi barkash boshini yoradigandek siyrak kipriklarini pirpiratdi. Qaynatilgan olmadek yuzi yanayam burishib ketdi. Shosha-pisha „uch oyog‘ini“ yelkasiga oldi.

Dasturxonchi kampir o‘zining shaddodligidan faxrlangan-dek qaddini g‘oz tutib, tavanxonaga kirib ketdi. Hotam xasis besh-olti qadam yurib to‘xtadi.

– Tushasanmi? – dedi to‘satdan. Qarasam, menga gapir-yapti.

– Nima? – dedim angrayib.

– Suratga tushasanmi! – U siyrak kipriklarini pirpiratib, tavanxona tomonga qarab qo‘ydi.

U yoq-bu yoqqa alangladim: onam ko‘rinmaydi.

– Mayli, – dedim iljayib.

– Anavi olmaning oldiga borib tur, – u yelkasidan „uch oyog‘i,,ni olib yerga tiradi.

...Payshanba kuni eshigimiz tagida velosiped jiringlashini kutib, ko‘z-qulqoq bo‘lib turdim. Qiziq, xasis kelmadı. Payshanba kuni ham, yakshanba kuni ham... Keyin eshit-sak, u suratkashlikni tashlabdi... Yanayam qizig‘i shuki, Hotam xasisni „joyrastoniga“ tiqmoqchi bo‘lgan prokurorning o‘zi qamalib ketdi. Aytishlaricha, qirq yettinchi yili Qon-

qusga bir qop pul oqizgan Hotam xasis emas, Abdusamad prokuror ekan.,,

Oradan ancha yil o'tdi. O'ninchi sinfda o'qib yurganimda yarim kechasi eshik taqillab qoldi. Hammamiz uyg'onib ketdik. Dadam „kimde-e“ deb chiqib ketdi-yu zum o'tmay ma'yus qiyofada kirib keldi.

– Hotam aka o'tibdi.

– Kim? – dedi oyim tushunmay.

– Hotam xasis... – dadam boshini xam qildi. – Yaxshi odam edi, rahmatli. – Keyin aka-ukalar hammamizga qarab qo'shib qo'ydi. – Ertalab chiqarisharkan. Hammalaring borlaring. Endi katta bo'lib qoldilaring. Sho'rlikning mahalladan boshqa kimi bor.

Mozoristonda to'plangan odamlarni ko'rib hayron qoldim. Qiziq, Hotam xasisni shuncha odam tanirkanmi?

Siyrak soqolli domla odamlarga murojaat qildi.

– Marhum Hotamboy qandoq odam edi?

Bir zum sukunatdan keyin gurullagan ovozlar eshitildi.

– Yaxshi odam edi!

– Marhum Hotamboyning birovdan qarzi bormidi?

Hamma jim bo'lib qoldi.

– Marhum Hotamboyning birovdan qarzi yo'qmi? – dedi Domla yana o'sha ohangda.

Ancha jimlikdan keyin o'zi javob berdi.

– Hotamboyning hech kimdan qarzi yo'q edi...

Hotam xasisning yigirmasidan keyin, fizikadan imtihon topshirib kelsam, uyda Iqbol xola o'tiribdi. Ko'k ko'ylakda, boshida qora ro'mol, rangi bir holatda...

– Xolangnikiga borib kel, ishlari bor ekan, – dedi oyim.

Qiziq, Hotam xasisnikida nima ish bo'lishi mumkin?

Indamay Iqbol xolaga ergashdim. Bu hovliga birinchi marta qadam qo'yishim edi. Pastak eshikdan ichkari kirdik. Etakdag'i bostirmada junlari sarg'ayib ketgan, soqolli echki tinmay ma'raydi. Bostirma tomiga jo'xori poyalari uyib

qo‘yilgan. Bo‘g‘otning u yer-bu yerida kaltakesakni qochirish uchun ataylab qistirib qo‘yilgan tuxum po‘choqlari. Oldi ochiq oshxonada tandir. Dubburoni qorayib ketgan. Ayvon ustuniga isiriq ilib qo‘yilgan. Yerda qatirmasi chiqib ketgan sholcha. Bir burchakda o‘sha eski velosiped.

Ayvon yonboshidagi nimqorong‘i uychaga kirdim-u kavshandozda to‘xtab qoldim. Vassajuftda qaldirg‘och ini. Ochiq derazadan qaldirg‘ochlar otilib kiradi. Vijir-vijir qilib qaytib ketishadi. Shift o‘rtasidagi to‘singa ilingan olmadek lampochkaga pashshalar o‘tirib qoraytirib yuborgan, tokchalardan birida sirlangan yapasqi idishlar ustma-ust taxlab qo‘yilgan. (Surat chiqaradigan idishlar ekanini keyin payqadim.)

Iqbol xola pastak derazalarga tutilgan eski pardalarni surdi. Indamay burchakdagi sandiq oldiga bordi. Nimchasining cho‘ntagini uzoq kavlashtirib kalit oldi. Kalit solib buragan edi, sandiq qulfi jaranglab ketdi. Negadir yuragim gursullab ura boshladi. Sandiq! Hotam xasisning xazinasi! Qiziq. Iqbol xola nima qilmoqchi?

– Mana, bolam, – dedi u namatga cho‘nqayib o‘tirgancha. – Tanlab olavering!

Talmovsirab yaqin bordim. Nimani tanlab olaman! Birrovning xazinasi kerak emas-ku menga!

– Amakingiz vasiyat qilgan edilar, – dedi Iqbol xola qandaydir osoyishta alpozda. – Har kim o‘zinikini olib ketsin, degandilar.

Sandiq yoniga beixtiyor cho‘kkaladim-u... Kim o‘sha Hotam xasisning xazinasi bor degan? Bir qop pulini Qonusuga oqizgan degan kim?

Sandiq to‘la suratlar tartib bilan taxlab qo‘yilgan edi. Katta-kichik suratlar. Hamma-hammasi surat.

– Tanlab olavering, bolam! – Iqbol xola shunday dedi-yu, uvushib qolgan bo‘g‘inlarini shiqirlatib og‘ir qo‘zg‘algancha ayvonga chiqib ketdi.

Dasta-dasta suratlarni ko'zdan kechirarkanman, o'n yil nariga – yetgi-sakkiz yashar bolaligimga qaytib qolgandek edim. Muncha ko'p bu bolalar!!! Nimaga endi hammasi bolalarning surati! Boshiga yayg'ir do'ppi, egniga to'ncha kiyib olgan manavi to'yboda kim bo'ldi! Bunisi-chi, yasatilgan toychoq oldida turgan bola-chi! Iye, manavi Ahmad-ku! Qo'shnimizning o'g'li. Ko'ylagining etagi lippasidan chiqib osilib qolibdi. Bular-chi? Biri yig'lab, biri buvisining quchog'ida yo'rgakda yotgan chaqaloqlar kim bo'ldi?

Muncha ko'p bu suratlar. Bolalarning, chaqaloqlarning surati muncha ko'p?

Shoshma, manavi kim bo'ldi? Katta odamniyam surati bor ekan-ku! Tankchilarining shlyomini kiyib olibdi. Mo'ylov qo'ygan, kulib turibdi. Surat nimaga sarg'ayib ketgan? Beixtiyor suratning orqasiga qaradim. Yarim lotincha, yarim o'zimizning imloda yozilgan so'zlarni hijjalab o'qidim: „*Mehribon dadamga, mehribon onajonimga esdalik uchun – Homidjon. 1942-yil. G'arbiy Ukraina fronti*“. Ajab, bu surat muncha ko'p? Iye, bunisiyam shu surat-ku. O'sha mo'ylovi, o'sha kulib turishi. Faqat egnida to'n, boshida do'ppi... Buniisi – portret. Tag'in o'sha suratning o'zi. Ammo katta, patnisdek keladi. Galstuk taqib, zamonaviy kastum kiyib olibdi... Undan chiqdi Homid aka... yo'g'-e, urushdan qaytsa eshitmasmidik?..

Xayolimga daf'atan urilgan fikrdan yuragim sirqirab ketdi. Bundan chiqdi, Hotam amaki har yili o'g'lining suratini qayta ishlagan. Kattaroq qilib, zamonaviy qilib...

Sandiqni titkilay-titkilay, oxiri o'zimning suratimni ham topdim. Yetti yoshlardagi bola daraxt tagida turibdi. Egnida pochasi uzun ishton, katak ko'ylagining bir yengi yirtilgan...

O'zim bilan o'zim ovora bo'lib, tashqaridan kelayotgan ashula ovozini eshitmay qolibman. Ajab, kimdir bo'g'iq ovozda qo'shiq aytyapi...

Suratimni kaftimda ko'targanimcha ayvonga chiqdim-u qotib qoldim.

Iqbol xola ayvon rahida oyog'ini osiltirib o'tirar, tizzasida Homid akaning xuddi o'sha tankchilar shlyomini kiyib tushgan suratini ushlagancha iltijo qilardi:

– Voy bolam-ey! Otasini dog'da qoldirib ketgan bolam!

Yo'q, u yig'lamasdi. Chamasi, yig'layverib ko'z yoshi ham, madori ham qolmagandi. Bo'g'iq ovozi titrab-titrap iltijo qilar, har „bolam“ deganda suratni siypalar edi.

– Otasini kuydirib ketgan bole-em! Hasratida yondirib ketgan bole-em! Bittagina nevaraga intizor qilib ketgan bole-em!

O'ZBEKLAR

Mahallada qaysi kampirni uyidan topolmasangiz, to'ppato'g'ri Otinoyinikiga boravering!

Otinoyining hovlisi past ko'chaning etagida. Uyi ham boshqalarnikidan ajralib turadi. Ikkita derazali pastak uy. Boshqalarning derazasi oldida gilos bo'lsa, Otinoyinikida ikki tup tut bor. Boshqalarning tomi tunuka bo'lsa, Otinoyining tomi shifer. Hammaning tomida televizor antennasi bor, Otinoyinikida yo'q. Ammo uning uyi hamisha hammanikidan gavjum bo'ladi. Doimo ochiq turadigan pastak darvozadan kirishingiz bilan eng avval dimog'ingizga gup etib rayhon isi uriladi. Keyin bir mahalla xotinning gungur-gungur suhbatini, bolalarning qiy-chuvini eshitasiz. Mashina sig'maydigan (unga mashinaning nima keragi bor) tor yo'lakdan o'tib, qutidekkina shinam hovliga kirasiz. Ariq tortib ekilgan rayhonlar belga uradi. Oshrayhon, sadarayhon, oq rayhon, qora rayhon. Hovli etagida, eski bostirma oldida bir tup o'rik bor. Dovuchcha tukkandan boshlab turshak bo'lguncha mahallaning qora-qura bolalari shoxdan shoxga tarmashadi. Otinoyi o'rikni qizg'anganidan emas, bolalarga achinganidan chirqillaydi: „Hoy, uyingga bug'doy to'lgur,

takalar, tush, yiqilib ketasan!“ „Takalar“ parvo qilmaydi. Biladiki, Otnoyining tuti ham, o'rigi ham ularniki! Umuman, bu hovli hammaniki. Erta ko'klamda sumalak shu yerda bo'ladi. Ismaloq somsa, yalpiz somsa Otnoyining bostirmasidagi tandirda yopiladi. Keyin tut pishadi. Ketidan o'rik. Mahalladagi xotinoshi bormi, challarmi, beshik to'yi bormi, quda chaqiriqmi – hammasining maslahati shu yerda pishadi. Qancha non yopiladi, qancha guruch damlanadi. Qudalarga „to'qqiz-to'qqi“da nimalar tortish kerak...

To'g'ri, u otinlikdan ko'ra, ko'proq xodimlik qilgan. Ammo uni xodim xola emas, Otnoyi deyishadi, Qolaversa, hozir dasturxonchilikni tashlagan. Uch yil bo'ldi. Keksayib, kuchi yetmay qoldi. Lekin haliyam Otnoyi deyishadi. Yozda o'rik tagidagi eski so'ri, qishda „chiylampa“ suvoq qilingan pastak shiftli, tokchalariga barkashlar, chegalangan qadimiyl „gardim“ laganlar terib qo'yilgan uy hamisha gavjum bo'ladi.

Hozir yoz. Dumbul bo'lgan o'rik shoxida, odatdagidek, qo'shni bolalar kir maykasining qo'yniga o'rik to'ldiryapti. Bittasini og'ziga tashlaydi, bitgasini qo'yniga soladi (har ehti-molga qarshi). Otnoyi pastak shiftli uyida og'zi ochilgan eski sandiq oldida cho'kkalab o'tiribdi. Uyni kuyadori hidi tutib ketgan. O'rtadagi xontaxta atrofida Inoy garangning xotini Bahri xola, zavodda ishlaydigan „giroy“ Ahmadning onasi Muattar xola, „Kelinposhsha“ o'tirishibdi. Otnoyi sandiqdan birma-bir o'limliklarini olib, „ko'z-ko'z“ qilyapti.

– Mana bu – kafanlik, – deydi u bejirim qilib o'ralgan dokani ko'rsatib.

Muattar xola dokaning bir uchini chimchilab ko'radi.

– Yaxshi, misqoli doka ekan.

– Iskandarim ataylab Maskovdan obkelgan. – Otnoyi kerilib qaddini rostlaydi. – Mana buni yirtishga berasil. – U tag'in bir tugunni ochadi. – Ammo-lekin ro'mollardan sal ko'nglim to'lmay turibdi. Hammasi bir xil bo'lgani yaxshi.

Mana, o'ttiztasi ko'k, yigirmatasi moshrang. Mayli, Iskandarimga aytaman, obkeb beradi.

– Qo'ying, ovsin moshsha, hali ko'p yurasiz, – deydi Bahri xola ming'irlab. U ming'irlamasdan gapirolmaydi. Dimog'i shunaqa bechoraning. Ayniqsa, „p“ni aytolmaydi, „m“ deydi. Sal g'iybatchiroq-ku, ammo yaxshi xotin, ko'ngli bo'sh. Qo'shnining mushugi tug'sayam, „joni og'rigandir“, deb yig'laydi. U ro'molining uchini mijjasiga bosib xo'rsindi. – Qarab turing, hali qo'sha-qo'sha nevaralar ko'rasiz, to'ylar qilasiz, ovsin moshsha! – U „poshsha“ deganda ovozi „moshsha“ bo'lib chiqadi.

– Aytgayingiz kelsin, – Otinoyi ma'yus jilmayadi. „O'limligini“ tartib bilan yana sandiqqa joylaydi.

– Xudo Iskandarimgayam qo'chqordek o'g'illar bersa ajabmas. Kechayam kelib ketdi, bolam boyaqish. – Otinoyi sandiqni qaytadan titkilaydi. – Mana, – deydi ikki lo'ppi yaltiroq qog'ozli sovunni olib. – Polcha degan joydan mozor bosib kelgan. Iskandarim obkeldi.

U sovunning bittasini Bahri xolaga, bittasini Muattar xolaga beradi.

– Voy, munchayam yaxshi! – Muattar xola „polskiy“ sovunni huzur qilib hidlaydi. Bahri xola ham hidlayotganida Muattar xoladan dashnom eshitadi.

– Is bilmaysiz-ku, hidlab nimaning farqiga bordingiz...

– O'g'limni duo qilinglar, – deydi Otinoyi astoydil yalilib. – O'zidan ko'paysin, denglar, yaxshi farzandlar bersin, denglar.

Boyadan beri indamay o'tirgan „Kelinposhsha“ jilmayadi.

– Menga-chi, Otinoyi? Mozor bosib kelgan „Polcha“ sovundan menga bermaysizmi?

– Siz sovunni nima qilasiz, Kelinposhsha, o'zingiz oydaysiz. Undan ko'ra borib choy damlab keling.

„Kelinposhsha“ – Otinoyining devor-darmiyon qo'shisi. O'rtadan tuynuk ochib qo'yishgan. Eri provodnik. Ma-

halladagi yosh-yalanglar uni Kelinoyi deb chaqirishadi. Otinoyi uchun u „Kelinposhsha“. Yaxshi juvon, bechora. Sakkizta bolasi bor. Eng kichkinasi endi yo'lga kirdi. „Kelinposhsha“ shu ko'klam tag'in boshqorong'i bo'ldi: dovuchchaga. Hovuch-hovuch dovuchcha yeb esi ketdi boyaqishni. Kelinposhsha „dik“ etib o'rnidan turadi. Otinoyi ketidan tayinlab qoladi:

– Iskandarim obkegan choydan damlang, bolam. Dutor chalib turganidan.

„Kelinposhsha“ bir zumda choy damlab keladi.

– „Polcha“sovunni to'yana qilasiz, Otinoyi, – deydi kilib. – Aqining to'yiga!

Aqida „Kelinposhsha,,ning to'ng'ich qizi. Hamshira bo'lib ishlaydi. Yaqinda uzatishmoqchi. Yangiyo'lllik paxta brigadiriga fotiha qilishgan.

– To'yana sizdan aylansin! – Otinoyi ham kulimsiraydi. – Aqi qizimning to'yi bo'ladi-yu, men qarab turarmidim. Sovun nima bo'pti, hali Iskandarimga aytsam, gilam olib beradi.

Iskandar – Otinoyining yolg'iz o'g'li. Katta joyda ishlaydi. Oq mashinada yuradi.

Markazda to'rt xonali uyi bor. Otinoyining aytishicha, vannasi chinnidan emish. Iskandar yaxshi bola. Domga olib ketaman, deb uvvalo yalinsayam, Otinoyi ko'nmaydi: hovlisiga o'rganib qolgan. Otinoyining bitta-yu bitga orzusi bor. Shu – Iskandarining aqalli bittagina bolasini bag'riga bossa, oyoq-qo'lini bemalol uzatib ketardi.

– Mayli, to'y bo'lsin, – deydi u negadir xo'rsinib. – Endi... Tirik jon-da, o'rgilaylar. Vaqt qazoyim yetsa, bolam bechora yugurgilab qolmasin, deyman-da, ishi og'ir, lak-lak odamga xo'jayin bo'lish osonmi?

* * *

Iskandar Vahobovich „vertushka“ go'shangini joyiga qo'ydi-yu, ichidan xo'rsiniq keldi. Vazir o'rribosari telefonda yigirma daqiqa „qovurdi“. Yubiley obyekti o'lda-jo'lda bo'lib

yotgani uchun Iskandar Vahobovich boshchilik qilayotgan trest aybdor emish. Iskandar Vahobovich yotig‘i bilan tushuntirmoqchi edi, vazir o‘rinbosari, „Bahona izlamang“, deb jekib berdi.

U sirqillab ketayotgan chakkalarini kafti orasiga olib bir zum ko‘zlarini yarim yungancha stol qirrasiga tikilib o‘tirdi. „Har kuni bir g‘alva!,,

Eshik g‘iyqillab ochildi. Iskandar Vahobovich ostonada turgan do‘mboq kotibaga „Ha, tag‘in nima gap!“ degandek zardali qaradi.

– Shahar telefonidan so‘rashyapti, – dedi kotiba hukibroq.

– Kim?

Kotiba quyuq bo‘yalgan kipriklarini pirpiratdi.

– Tanishiman, deydi.

„Padariga la’nat tanishlarniyam, notanishlarniyam! Qaysi birining ishi tushsa, darrov „tanish“ bo‘lib qoladi“. U olcharang telefon go‘shagini shahd bilan ko‘tardi.

Shu zahotiyoy shang‘illagan ovoz qulog‘ini teshib yuboray dedi.

– Iskandarmisan?.

„Qanaqa savodsiz bu! Baqiradi, sansiraydi.,,

– Kim o‘zi bu? – dedi Iskandar Vahobovich qoni qaynab.

Javob o‘rniga yana savol eshitildi.

– Iskandarmisan?

– Ha. O‘zingiz kimsiz?

Go‘shak yana shang‘illadi:

– Xolmatman! Qo‘shning...

Iskandar Vahobovich beixtiyor qo‘shnilarini bir-bir eslab ko‘rdi, Xolmat degan qo‘shnisi yo‘q. Jinni bo‘lganmi bu odamlar?!

– Qiladigan ishingiz bo‘lmasa, telefonni joyiga qo‘ying!

Shunday deb endi go‘shakni uloqtirmoqchi edi, boyagi ovoz yana shang‘illadi:

– Otinoyimning ahvoli og‘ir!

Iskandar Vahobovich esankirab qoldi. Axir Otinoyi... O'zingning onasi-ku!

Bo'ldi-bo'ldi! Xolmat aka ularning devor-darmiyon qo'shnisi. Provodnik.

– Nima bo'ldi?! – dedi birdan yuragiga g'ulg'ula tuшиб. – Oyimga nima bo'ldi?

– Ahvoli og'ir.

– Shoshmang, hozir „skoriy“ chaqiraman.

– „Skoriy,,ni nima qilasan? – Xolmat aka tag'in baqirdi. – O'zing kel, tezroq!

Telefon uzilib, „tut-tut-tut“ degan qisqa tovush eshitila boshladи. Iskandar Vahobovich ichida bir nima uzilib ketgандек bo'ldi. Nahotki, onasi...

U yugurib qabulxonaga chiqdi. Mashinka chiqillatayotgan kotibaga buyurdi:

– Dilya! Tezroq mashina chaqiring! Podyezdga!

...Oq „Volga“ gavjum ko'chalardan shiddat bilan uchib borar, Iskandar Vahobovich orqa o'rindiqda o'tirgancha yuragi gursullab bir savolni xayolan qaytarardi. „Nahotki!“

Mashina chorrahalarda hadeb to'xtar, u xayoliga kelgan dahshatli o'yni haydashga, „Toblari qochgandir-da“, deb o'zini yupatishga urinar, ammo o'sha zahoti boyagi shafqatsiz savol yana vujudini teshib o'tar edi. „Nahotki!“

Mashina choyxo'rlar chaqchaqlashib o'tirgan guzar oldidan o'tayotganida u bir qadar taskin topgандек bo'ldi. „Xayriyat, tinchlik ekan“. U biladi. Xudo ko'rsatmasin, biron kor-hol bo'lsa, choyxonada odam qolarmidi? Ammo mashina past ko'chaga kirishi bilanoq yuragi muzlab ketdi. Ana, o'sha shifer tomli pastak uy, ana ikki tup tut, rangi unniqib ketgan taxta darvoza. Darvoza oldida besh-olti erkak to'dalashib turishibdi. Allaqanday ayol tut tagini supuryapti.

„Nahotki!“ Bu savol uning miyasiga so'nggi bor chaqmoqday urildi-yu, majolsiz oyoqlarini arang sudrab, mashi-

nadan tushdi. Shu ondayoq Xolmat aka yugurib kelib, uni quchoqladi.

– Onamizdan ayrilib qoldik-ku, ukam! – U Iskandar Vahobovichni bag‘riga bosgancha birdan o‘krab yig‘lab yubordi. – Ayrilib qoldik!

Iskandar Vahobovichning ko‘z o‘ngi qorong‘ilashib ketdi. U karaxt bo‘lib qolgan, Xolmat akaning yelkasi muttasil silkinayotganini, mo‘ylovi o‘zining yuziga tegib, g‘ashini keltirayotganini sezib turar, ammo boshqa narsani idrok etolmas, xayolida faqat bir fikr charx urardi. „Oyim!“ „Oyim!“ U amallab Xolmat akaning quchog‘idan chiqdi-da, gandraklagudek bo‘lib uy tomon yo‘naldi. Darvoza oldida turgan kishilar negadir unga tik qaramas, biri boshini xam qilib turar, biri yuzini o‘girganga o‘xshardi. Biroq hozir u bunga e’tibor beradigan ahvolda emasdi.

Chayqalib-chayqalib g‘ishtin zinalardan chiqdi-yu, salqin dahlizdan o‘tib, uyga otilib kirdi. Qandaydir ayollar (Iskandar qaramadi) unga yo‘l bo‘shatishdi.

Iskandar yaltiroq qubbalari zanglab ketgan sim karavotda yotgan onasini ko‘rdi. Ustiga oq choyshab yopib qo‘yilgan. Onasi qandaydir osoyishta yotar, xuddi u xlabelotganga o‘xshardi. Iskandar hozir „Oyi!“ deb chaqirsa, uyg‘onib ketadigandek.

U shunday qildi. Karavot oldiga, namatga cho‘kkancha iltijo qildi:

– Oyi! Oyi-i!

Yo‘q, onasi ko‘zini ochmadi. Shunda u choyshabni ochib tashladi-yu, onasining qo‘lini, yillar zahmatidan barmoqlari qing‘ir-qiyshi bo‘lib ketgan qo‘lini changallab o‘pdi. Qiziq, onasining qo‘li muzdek edi!

– Oyi! Oyijo-on! – dedi hayqirib. Keyingi so‘zlar bo‘g‘-zidan yig‘i aralash otilib chiqdi. – Oyi-i!

U ko‘zyoshlardan ho‘l bo‘lib ketgan lablari bilan onasining qo‘llarini o‘pa boshladi. Keyin nima uchundir ikki qo‘llab namat to‘shalgan yerni mushtladi.

– Nega? Oyi, ayting, nega?

U hadeb yerni mushtlar, ammo bu xitob onasiga qaratilganmi, o'zigami, aqli yetmas edi. U cho'kkalagan ko'yi tag'in onasining qo'llariga yopishdi. Muzdek, dag'al qo'lni yuziga bosib, o'krab yubordi.

...Bu qo'llar uning boshini silagan, ko'p silagan. Ko'ngli o'ksiganida, betob bo'lganida, ilk bor maktabga borganida, maktabni oltin medal bilan bitirganida... Nihoyat... uylaniganida... Bu qo'llar uning boshini ko'p silagan. O'zi-chi, o'zi onasining boshini silaganmi? Biron marta, aqalli biron marta silaganmi?!

Yuragining tub-tubidan otilib chiqqan bu savol a'zoyi badanini o'rtaq yubordi.

– Oyi-i-i! – dedi ingrab.

Bu qo'llar uni yo'rgaklagan, unga ko'krak tutgan, shamol-laganda badaniga qo'y yog'i surgan. Bu qo'llar sigir sog'gan, tappi qilgan, kir yuvgan, ovqat pishirgan, non yopgan...

Non! Onasining nazarida, nondan tabarruk narsa yo'q edi. Qo'ni-qo'shnilarning go'dak bolasi yo'lga kirsa, oyog'i orasidan kulcha yumalatib, boshqa bolalarga obqochtirardi. Nikoh to'yidan avval ikki yoshning pok turmushidan nishona bo'lsin deb non ushatardi. Bostirmadagi tandirda kunora non yopardi. Zog'orami, arpa nonmi, ishqilib, non-da! Tandir yonida o'ralashib yurgan Iskandarga eng avval pishgan nonni yuziga suv sepib uzib berardi...

U yosh to'la ko'zları bilan beixtiyor karavot ustiga, shift tomonga tikildi. Ana, ana, o'sha non! „Chiylamp“ qilib shuvalgan shift ostida, devordagi mixga ilig'liq turibdi. Bir cheti tishlangan, ana, o'sha tish izlari. Bu – dadasi tishlagan non. Qip-qizil...

U onasining nonni arta-arta joyiga ilib qo'yanini ko'p ko'rgan. Mixdan hadeb olib qo'yilaverGANI uchun teshigi kengayib ketgan. Ammo non hamon turibdi. Mog'or bos-magan, qip-qizil...

Bir mahal u kimdir ohista turtganini idrok etib, yelkasi osha burilib qaradi. Tanidi: Bahri xola. Ko'k ro'mol tang'ib, ko'k ko'yak kiyib olibdi. Yig'layverib, shishib ketibdi.

– Bandalik-da, bolam, – dedi u ming'irlab. – Olloning irodasi, jon bolam! Yuvg'uvchi keldi... – Shunday dedi-yu, hiqillab yig'lagancha ko'k ro'molini yuziga bosdi.

Iskandar chiqib ketishi kerakligini tushundi. Ostonaga borganida to'xtab qoldi. Onasiga termildi. Onasi qubbalari zanglab ketgan sim karavotda yotar, go'yo uxlayotgandek, hozir o'rnidan turib, uni bag'riga bosadigandek, ikki kafti bilan ikki yuzidan ushlab, peshanasidan o'padigandek edi. U doim shunday qilardi. Shu uyda, shu karavotda onasi uni bag'riga bosib uxlatgan. Ertalab peshanasini silab uyg'otgan.

...Esida, o'shanda Iskandar birinchi sinfda o'qirdi. O'rik gullagan kun edi. Maktabdan isitmalab keldi. Onasi ming zo'rlamasin, bir piyola choy ichdi-yu, xuddi mana shu karavotga cho'zildi. Uyda xotinlar ko'p edi. U isitma aralash Bahri xolaning dimog' bilan ming'irlab aytayotgan gaplarini eshitib yotardi.

„Endi, ovsinmoshsha, Xudodan ham, bandasidanam qarzingiz qolmadi. Urush bitdi. Kelganlar keldi. O'lganlarni joni jannatda bo'lsin. Yosh umriningizni xazon qilmang.

Bolagayam ota kerak, o'rgilay. Sizga og'iz solayotganlar tag-zoti ko'rgan odamlar...“

Iskandar onasining javobini eshitmadni. Uxlab qoldimi, hushidan ketdimi, o'zi bilmasdi. Umuman, bu gaplarning ma'nosini tushunmasdi. Faqat ertasiga onasi kuyib-yonib aytgan so'zlar qulog'iga o'mashib qoldi.

„Ikkinci unaqa gaplarni gapirmanglar! Xudoning qahri keldi. Bolamga qizamiq toshib ketdi. Dadasi omon bo'lsa kellar, kelmasa peshanamdan ko'rdim. Yolg'iz emasman, shukr, oldimda bolam bor...“.

– Iskandarjon, jon bolam, – Bahri xola uning yelkasiga qoqdi. – Chiqqa qoling, qoqindiq.

Iskandar (u endi Iskandar Vahobovich emas, Iskandar, oddiy Iskandar bo'lib qolgandi, negaki, o'lim hammani baravar qilib qo'yadi) vazmin qadamlar bilan salqin dahlizga chiqdi.

Peshayvon ustunidagi mixlarga onasining butun „bisoti“ ilib qo'yilibdi: bitta yangi, ikkita eski ko'ylak, unniqib ketgan baxmal nimcha, bir burchi teshilgan jun ro'mol, hali tikilmagan bir kiyimlik shtapel, shol dasturxon...

Kavshandozda onasining kavushi turibdi. Qiziq, bu kavushni Iskandar uch yil ilgari olib bergen edi. Nega yap-yangi turibdi?

Xolmat akaning xotini – Kelinoyi yig'idan qizargan ko'zlar bilan unga termildi. Iskandar kavushga tikilib turganini sezdi shekilli, tushuntirdi:

– Ayab yurardilar. To'yga borsalar yonboshlariga – ko'r-pachaning tagiga berkitib o'tirardilar. Iskandarim obergan, deb maqtanardilar.

Iskandar hamon kavushdan ko'z uzmasdi. Kelinoyining savolini daf'atan yaxshi eshitmadni.

– Nima qilaylik, mastavami, sho'rvami?

Iskandar hech nimaga tushunmadi.

– Nima? – dedi garangsib.

– Hali-zamon uyni odam bosadi. Issiq ovqat qilish kerak. – Kelinoyi kuymalanib tushuntirdi. – O'lik chiqqan uyda qozon qaynatib bo'lmaydi. Biznikida qilamiz. So'ramasam ham bo'lardi-ku, siz – o'zimiznikisiz, ukam.

Iskandarni Kelinoyining savoli emas, o'zini o'rtayotgan muammo qiynar edi.

– Nima bo'ldi? – dedi ingrab. – Oyim soppa-sog' edilar-ku!

Kelinoyi o'pkasi to'lib xo'rsindi.

– Tuppa-tuzuk edilar, – dedi burnini tortib. – Ertalab o'yab-kulib o'tirdilar. O'limliklarini ko'rsatdilar. Hazillashdik. Men aytdim: „O'limni o'ylamang. Aqining to'yini... – Keli-

noyi hiqillab qoldi. – Aqidaning to‘yini o‘zingiz bosh bo‘lib o‘tkazasiz“, dedim. Xo‘p, dedilar. Keyin birdan, g‘alati bo‘p ketyapman, dedilar. Karavotga yotqizgan edik...

Iskandar kavshandozga o‘tirgancha boshini changalladi. Bu qanday gap! Bu qandoqadolatsizlik! Nimaga? Tuppaturuzuk yurgan onasi nimaga to‘satdan...

Kelinoyi hamon hiqillagan ko‘yi uning boshiga egildi.

– Sho‘rva qila qolamiz.

Ajab, shu tobda taom o‘tadimi tomoqdan! Darvoqe, onasi sho‘rva pishirishga usta edi. To‘yda, ma’rakada xotinlar uning ovqatini maqtashsa quvonib ketardi. Ayniqsa, moxorani ko‘p qilardi. Bu taomni Iskandar ham yegan. Ko‘p yegan. Onasi beva qolganidan keyin jamoat uni Otinoyi qildi. U mакtabda farrosh bo‘lib ishlar, lekin uyda ham tinchi yo‘q edi. „Kelin tushdi,,ga qovurma chuchvara pishirish bormi, „to‘qqiz-to‘qqiz,,ga qatlama qilish bormi, nikoh to‘yida „tortishmachoq“ bo‘ladimi, kuyov-kelinning boshidan sochqi sochishmi, kelin salomda quda-qudag‘aylarga salom berishi – hammasi onasining zimmasida edi. U to‘ydan albatta tuguncha olib kelar, tugunchada non, monpasi, qovurma chuchvara, keyin... albatta, moxora bo‘lardi. Ba’zan yarim kechalari eshik taqillab qolar, Iskandar onasining dik etib o‘rnidan turib ketganidan uyg‘onar, zum o‘tmay onasi qaytib kirardi. „Jon bolam, Ismat cho‘loq omonatini topshiribdi, bormasam bo‘lmaydi, sen qo‘rqmaysan-a, katta yigitsan-ku“, deb peshanasidan o‘pib chiqib ketar, shu ketgancha ertasiga peshinda qaytib kelar, o‘zicha qur’on o‘qir: „Joyi jannatda bo‘lsin“, deb yuziga fotiha tortar edi.

...U onasi yotgan uyga oqsoqlanib kirib ketayotgan paranjili kampirni ko‘rdi-yu, garangsib hovliga tushdi. Dimog‘iga rayhon hidi kirdi. Negadir onasining isi kelgandek bo‘ldi.

Kelinoyi hovlidagi rayhonlardan shosha-shana yulgancha uyga kirib ketdi. Iskandarning xayoliga yarq etib bir fikr urildi: „Gulyaga aytish kerak. Xabari yo‘q-ku hali“.

U endi eshik tomon yo'nalgan edi, xotiniga ko'zi tushdi. Gulya, qo'lida oq sumkacha, xuddi to'yga kelgandek yasanib olgan, vodolazka kiygan, qulog'ida brilliant zirak yaltirab turardi. „Qayoqdan eshitibdi bu“, degan xayolga bordi-yu, uning orqasidan sumka ko'tarib kelayotgan haydovchisi Shavkatni ko'rib, hammasini tushundi: „Shavkat xabar qilgan“.

– Iskandar aka! – Gulya uning yelkasiga boshini qo'yib quchoqladi. – Bechora oyim! – U bir zum shu alfovza turdi-da, negadir teskari qarab kafti bilan yuzini changalladi. Shoshapisha oq sumkachasidan ro'molcha olib ko'ziga bosdi.

„Sen aybdorsan! – deb o'yladi Iskandar vujudi titrab. – Hammasiga sen – qanjiq aybdorsan!“ U xotinidan shart yuzini o'girdi-da, burchakda, o'rik ostida turgan so'riga borib o'tirdi.

Shu ondayoq shafqatsiz bir savol a'zoyi-badanini sirqiratib yubordi. „O'zing-chi, o'zing!,,

Uning uylanishi qiziq bo'ldi. Qurilish fakultetida Iskandar Vahobovning oldiga tushadigan talaba yo'q edi. A'luchi, jamoatchi... To'rtinchı kursda o'qiyotganida „Turarjoy qurilishini mahalliy sharoitga moslash“ degan mavzuda ma'ruza qildi. U shu qadar dadil fikrlarni o'rtaqa tashladiki, muhokama janjalga aylanib ketdi. Birovlar uni modernist dedi, boshqalar donishmandga chiqardi. Shunda kafedra mudiri, Fanlar akademiyasining muxbir a'zosi, professor Zarif Hodiyevich uni himoya qildi. „Yosh do'stimiz Iskandar Vahobovichdan kelgusida yetuk olim chiqadi“, dedi komil ishonch bilan. Rostdan ham shunday bo'ldi. Zarif Hodiyevich uni o'z tarbiyasiga oldi. Iskandar aspiranturada qoldi. Birinchi bor domlaning qizi – jinsi shim kiyib yuradigan Gulyani ko'rganida e'tibor bermadi. To'g'rirog'i, e'tibor bermaslikka harakat qildi. Kimsan, akademikning qizi qayoqda-yu, mahalla otinining o'g'li qayoqda! U shunday deb o'ylar, lekin domla bilan olcha soyasida o'tirib suhbatlashayotganida ichkarda royal chalayotgan, ba'zan xiyol bo'g'iq, ammo yurakni

o‘rtovchi ovozda qo‘sishq aytayotgan Gulandom – Gulyaga ko‘ngli talpinayotganini sezib turardi. Gulya konservatoriya-da o‘qir, zamonaviy, o‘ktam qiz edi. Xullas, Gulyaning o‘zi unga ko‘nglini yordi.

To‘y restoranda o‘tdi. Kelinning dugonalari past ko‘chadagi kulbaga kelishganida Iskandarning yetti nomusi yerga bukildi. Nazarida, Otinoyi kelinining boshidan sochgan sochqilar ham, pishirgan moxorasi ham o‘ta bachkana, o‘ta g‘arib ko‘rinar edi. Buni qarangki, Zarif Hodiyevich mard odam ekan! Xuddi shu hovlida, xuddi shu so‘rida o‘tirib (Otinoyi katta oxurdan yem yegan qudalaridan uyalib, restoranga bormagan, ammo uyda chiroyli dasturxon tuzab qo‘ygan edi) qiziga nasihat qildi:

„Iskandarni o‘zing tanladingmi, endi bilib qo‘y, shu oila-ning jirini jirlaysan. Ona bechora bir ko‘zlab o‘g‘il o‘stiribdi. Mening ham bir bolam ikkita bo‘ldi, Otinoyining ham“.

Otinoyi bu gapdan boshi osmonga yetdi. Tog‘dek su-yanchiq topganiga quvonib, qudasining yelkasiga bosh qo‘-yib yig‘lab yubordi.

Yarim yilcha yaxshi turishdi. Otinoyi kelini uyg‘onmasi-dan avval pechkaga ko‘mir qalab qo‘yar, ataylabdan tandir-da non yopar, kechqurun er-xotin ishdan qaytishiga ovqat tayyor turar edi... Boshqa paytlarda u to‘ygami, ma’rakaga-mi chiqib ketar, alla-pallada bir lagan sovigan osh, bir kosa moxora, bir chekkasi ushatilgan qatlama olib kelib, o‘rtaga qo‘yar, tantana bilan e’lon qilar edi: „Olinglar, bolajonlarim! Sizlarniyam to‘yga yetkazsin!“ Keyin bir kiyimlik chitmi, satinmi keliniga uzatardi: „Obqo‘ying, kelinposhsha, Xudo xohlasa, o‘g‘il to‘yi qilsangiz kerak bo‘ladi!,,

Gulya qaynanasining oldida bir nima deya olmas, kecha-si Iskandarni egovlardi: „Onangiz tilanchilikni bas qilsin! Menga birov tishlagan qatlamalar, birov sadaqa qilgan latta-lar kerakmas“.

Katta janjal arzimagan narsadan boshlandi. Bir kuni Iskan-dar ishdan kelsa, xotini divanda muk tushib yig‘lab yotibdi.

Iskandar uning yelkasidan ohista tutgan edi, Gulya divan suyanchig‘ini mushtladi, yoshdan tushi erib ketgan ko‘zida g‘azab chaqnadi:

„Yo‘qoling! – dedi yig‘lab. – Tilanchi onangiz bilan, qo‘shmozor bo‘ling! Gilamim! Gilamimni nima qildi? Belgiyskiy gilam edi! Irim-sirimlaring boshingda qolgurlar!“

Iskandar esankirab qoldi. Devordagi ipak gilamga qaradi. Yo‘q, hammasi joyida. Keyin, yerga to‘shalgan gilamni sinchiklab tekshira boshladi. Qarasa, Gulyaning gapi rost. Gilamning bir burchagi teshilib qolibdi. Tangadek teshik. Iskandar go‘yo shu bilan teshik bekilib qoladigandek barmog‘ini tiqib ko‘rdi. Yuragi siqilib uf tortdi. Boshini ko‘tarса, tepasida onasi turibdi. Otinoyi, „bu yoqqa kel“, degandek uni imladi. Iskandar hamon divanda yuztuban yotgan xotininga o‘g‘rincha qarab qo‘ydi-da, onasiga ergashdi.

„Ayb menda, – dedi onasi shivirlab. – Kecha tunda bir uy xotin Gulandomni maqtadi. Kelinimga ko‘z tegmasin, deb isiriq tutatgandim. Xokandoz o‘lgurdan cho‘g‘ tushganini bilmay qolibman. – U bir zum o‘ylanib turdi-da, tushuntirdi: – Xotiningni ko‘nglini ol. Xapa bo‘lmasin. Ja bo‘lmasa, pensiyamdan yig‘ib-yig‘ib olib berarman!“

Na ilojki, bu bilan janjal tugamadi. Gulya masalani ko‘ndalang qo‘ydi: „Yo meni deng, yo tilanchi onangizni!

Ketaman! Dadamnikiga ketaman! Onam meni ko‘mirning sassig‘ini hidlasin, deb tug‘gan emas“.

Oxiri er-xotin boshlashib Zarif Hodiyevichning oldiga borishdi. Maslahat so‘rashgan edi, qaynatasi Iskandarni jarkib berdi: „Qanaqa erkaksiz o‘zi! Bir yil turmasdan onangizni tashlab qochishni mo‘ljallab qoldingizmi? Xotin deganni qattiq ushslash kerak-da bundoq!“

Dadasining gapi Gulyaning jon-jonidan o‘tib ketdi. „Uyingizga sig‘masam, ijaraga kvartira olaman“, deb yig‘ladi. Qiziq, shunda yana Otinoyining o‘zi yordamga keldi. „Bolalarimga yordam bering, joy olishsin. Gulandomim katta

oxurdan yem yegan, mening chaldevorimda tursa uyat bo‘ladi“, deb qudasiga yalindi.

Shundoq bo‘ldi. Zarif Hodiyevichning ko‘magida shahar markazidan uy olishdi. Er-xotin, „Yuring biz bilan“, deb Otinoyini hol-joniga qo‘yishmadi. Ammo Otinoyi ko‘nmadi. „Qorada ko‘rsam qornim to‘q, o‘zlariningdan ko‘payinglar. Men cholimning chirog‘ini o‘chirib ketmayman“.

To‘g‘ri, Iskandar onasini qarovsiz qoldirmadi. Loysuvoq tom ustiga starapil o‘rnatib, shifer yoptirdi. Uy „zamonaviy-roq“ bo‘ldi. Keyin... keyin gaz tushirib berdi. To‘g‘ri, tabiiy emas, ballonli... Otinoyi ularning „dom“iga borsa ko‘p o‘tirolmas, mahalladagi biron to‘ynimi, ma’rakanimi bahona qilib, tezgina tura qolardi.

Avvaliga er-xotin bu hovliga bot-bot kelib turishdi. Keyin Iskandarning ishlari ko‘payib ketdi. Iskandar endi kimsan Iskandar Vahobovichga aylandi, fan kandidati, trest boshqaruvchisi... Ajab, uning ishi ko‘paygandan ko‘payib borar, biroq hammasiga ulgurar edi. Faqat bir narsaga – onasini ko‘rishga vaqt topolmasdi. Bunga bir chekkasi Gulya ham sababchi edi. Er-xotinning umri o‘tib borardi. Farzandlari yo‘qligi avvaliga bilinmasa ham, bora-bora Gulya serzarda bo‘lib qoldi. Bir kuni eriga piching qildi: „Oyingiz sizga yangi xotin izlab yurgan mish. Eshikma-eshik tentirab o‘rganib qolgan-da! Topsatopadiyam!,,

Iskandar o‘sanda xotinini birinchi marta sansiradi. „Uyat bormi sanda“, dedi g‘azabdan titrab. Onasi har doim bir gapni qaytarardi: „Xotiningni xafa qilma, bolam. Umid bilan bir yostiqqa bosh qo‘ygan“. Gulya har ehtimolga qarshi „profilaktika“ uchun shunday deganini bilib, Isqandar battar g‘azablandi: „Uyat bormi sanda?“ Gulya kinoyali kului: „Uyat nima qiladi menda, hammasini yig‘ishtirib sizga bergen“.

„Mana endi hammasi tamom bo‘ldi. Hammasi“. Iskandar hovlida odamlar kuymalanib yurganini payqar, ammo hech nimani ko‘rmas edi.

Chekkisi keldi. Shimining cho'ntagiga qo'l suqsa, sigaret yo'q. Hali ishxonada stol ustida qolib ketaveribdi. U ma'nosiz nigohini ro'parasidagi bostirmaga tikdi. Loysuvoq tom yupqalashib qolibdi. Katalakdek derazaning bir ko'zi singan, oynalari xiralashib ketgan.

Ajab, oxirgi marta qachon keluvdi bu hovliga? Ha, bayram arafasida, yettinchi martda kelgan edi. Tushlik tanaffusidan foydalaniб, birrov keldi-yu ketdi. Odatdagidek shoshib turardi. Keyin, Gulya mehmon keladi deb qo'ygan... Onasini to'rtta choy,sovun bilan qutladi. Mashina kutib turganini bahona qilib tuflisini ham yechmadi. Onasi shoshib qoldi. Yalpiz somsa qilgan ekan. Majbur qilib shundan bittasini yedirdi. Iskandar mashinaga o'tirganda harsillab yugurib chiqdi. Ro'moli qiyshayib yelkasiga tushib ketgan. Qo'lida eski gazetaga o'rog'lik bir nima. „Ma, – dedi mashinaning qiya ochiq eshididan uzatib. – Gulandomniyam og'zi tegsin“. Iskandar gazeta ostidan issig'i sezilib turgan somsalarni mashinaning orqa oynasi tagiga tashlab, eshikni yopdi... O'shanda onasini oxirgi marta ko'rayotganini bilsa edi! Bugun nechanchi o'zi? O'n ikkinchi iyul. Bundan chiqdi uch oydan oshibdi. Uch oy! Nahotki, shuncha vaqt ichida bir soat vaqt topolmadi? Topardi, xohlasa, albatta, topardi.

U allakim o'zining otini aytib chaqirayotganini idrok etib, boshini ko'tardi. Qarasa, jinsi shim kiygan talabanamo yigit yelkasida karton quti ko'tarib turibdi.

Iskandar uni tanimadi. Talmovsirab qaragan edi, yigit so'radi:

– Qayoqqa qo'yay?

Iskandar hech nimaga tushunmadi. Yuki og'irroq bo'lsa kerak, yigit qutini qo'shqo'llab chiraniб yelkasidan oldi-da, so'ri burchagiga, soyaga qo'ydi. Iskandarning ko'zi qutiga yopishtirilgan konfet etiketkasiga tushdi. Zum o'tmay boyagi yigit tag'in bir quti ko'tarib keldi, uniyam so'ri ustiga, boyagi qutining yoniga qo'ydi.

– Mayiz, – dedi sekin.

Shundagina Iskandarning xayoliga keldi: „Pulini berish kerak“.

– Shoshmang, – dedi cho‘ntagini kavlab. – Necha pul bo‘ladi?

Yigit to‘xtab qoldi. Hayron bo‘lib unga tikildi.

– Necha so‘m? – dedi Iskandar ovozi xirillab.

Yigit negadir yerga qaradi.

– Otinoyim... – Shunday dedi-yu, u yog‘ini gapirmadi.

Ko‘ziga shu qadar ma’noli tikilib qaradiki, Iskandar beixtiyor pulni qaytib kissasiga soldi. Yigit ohista burildi-da, indamay ketaverdi. Qiziq, nima demoqchi bo‘ldi u? „Otinoyim mening ham onam edi, sen pastkash hamma narsani pulga chaqasanmi?“ dedimi? Kim o‘zi bu yigit? Nimaga Iskandar uni tанимайди? Umuman, o‘zidan boshqa – Iskandar Vahobovichdan boshqa kimni tанимайди?

Bir mahal u kavshandozda Kelinoyi imlab chaqirayotganini ko‘rdi. Paranjili yuvg‘uvchi oqsoqlanib zinadan tushib kelardi. Kelinoyi yoshdan qizargan ko‘zlarini Iskandarga tikdi.

– Otinoyimning ziraklarini yuvg‘uvchiga berdik, – dedi sekin. – O‘zlar vasiyat qilgandilar.

„Yuvg‘uvchi“, „vasiyat...“ Bu so‘zlar Iskandarga xunuk,sovnuq eshitilar, go‘yo bu gaplar hammasi yolg‘ondek, tushida bo‘layotgandek edi. Hozir uyg‘onib ketadi-yu, yengil tortadi.

– Mana... Olib qo‘ying...

Iskandar merovsirab Kelinoyining qo‘liga qaradi. Ikki lo‘ppi choy. „Indiyskiy“.

– Ikkitasini yuvg‘uvchiga berdik. Rozi bo‘ling. – Kelinoyi titrayotgan labini tishladi. – To‘rtta edi. Sakkizinchimartda olib kelgan ekansiz. Otinoyim... Otinoyim... – Kelinoyi entikib qoldi. – Barkash orqasiga berkitib qo‘ygan edilar. Birov kelsa, Iskandar obkelgan choydan damlang, dutor chalib turgan choydan, derdilar. Men boshqa choy damlardim. Bunisi-

ni Otinoyim har kuni hidlab-hidlab barkash orqasiga bekitib qo'yardilar.

Iskandar boshi g'uvullab borayotganini, hozir yiqilib ketishini his etib turardi. Kelinoyi „dutor chalib turgan“ hind choyini peshayvon taxtasiga qo'ydi. Burnini torta-torta yig'-lagancha ko'ylagining yoqasidan qo'yniga qo'l suqib, eski gazeta qog'oziga o'rog'lik allanima chiqardi.

– Olib qo'ying, – dedi qog'ozni uzatib. – O'limligim deb, yostiqlarining orasiga tiqib qo'ygan edilar. Siz tashlab ketgan ekansiz. Yuvg'uvchining haqini berdik. Bunisi – qolgani. Sanab oling.

U gazeta qatini ochib, mayda-yirik aralash pullarni Iskandarga uzatdi.

Qachon, qachon shuncha pul bergandi u onasiga! Bu qandoq bedodlik! Shu kunidan ko'ra onasi emas, o'zi o'lgani yaxshi emasmidi!!! Onasi bir so'mlab yig'gan pensiya pulini ham Iskandarim berdi degan. Shu gapga o'ziyam ishongan, boshqalarniyam ishontirgan. Qani endi ko'kragini shundoq yirtsa-yu, yuragini sug'urib olib yerga uloqtirsa!

Ich-ichidan otilib kelgan bo'g'iq yig'idan titrab, pulni tashlab yubordi. Bir dasta pul parishon pirpirab kavshavdozga tushdi.

...Iskandar hovliga, undan yo'lakka otildi. Uzun atlas lozim kiygan qandaydir kelinchak tor yo'lakka „shakarob“ qilib suv separ, sachratmaslik uchun qo'lidagi paqirni borgan sayin pastroqqa egar edi. Ochiq darvozadan zabardast yigit kirib keldi. Iskandar uning aftini ko'rmadi. Yigit maykachan yelkasiga yo'l-yo'l dasturxon tashlab olgan, yelkasi aralash gardaniga ortilgan bir qop un zalvari ostida ikki bukilib kelardi. Iskandar bir tomonga, suv sepayotgan kelinchak bir tomonga chetlab yo'l berishdi. Yigit yalang oyoqlarini gurs-gurs bosgancha Iskandarning oldidan o'tib, hovliga kirib keldi.

Iskandar darvozadan chiqdi-yu, to'xtab qoldi. Eshik oldiga tumonat odam to'plangan, tor ko'chaga mashina sig'may ket-

gandi. Qiziq, qayoqdan keldi shuncha mashina! „Ishxonadan bo‘lsa kerak“, degan o‘y xayolidan lip etib o‘tdi. Ammo o‘sha ondayoq bular boshqa mashinalar ekanini, ishxonadan faqat o‘zining mashinasi bir chekkada turganini payqadi.

Nariroqda yuk mashinasi turibdi. Mashina ustida ikki o‘spirin turib olib, yig‘ma stollarni, xarraklarni uzatib beryapti. Pastda esa to‘rt yigit stollarni paydar-pay tushirishib, bir chekkaga olib qo‘yishyapti.

Iskandar tut panasida turgan tobutni ko‘rib, ko‘ngli buzilib ketdi. Tobutdan beriroqda, hozirgina mashinadan tushirilgan xarraklarda salsa o‘ragan, yaktak kiygan chollar o‘tirishibdi.

– Bandalik-da, ukam!

Iskandar yonida turgan mahalla oqsoqoli Shokir akaga ma’nosiz qarab qo‘ydi.

– Hammaning boshida bor, – oqsoqol xo‘rsindi. – Onamiz boshqacha edilar-da, jannati xotin edilar.

Keyin oqsoqolning poxol shlapa kiygan „zami“ Iskandardning qo‘lini qisdi.

– Necha yoshda edilar? – dedi sekin.

„Buning nima ahamiyati bor?! – Iskandar shuni o‘yladiyu, daf’atan xayoliga boshqa fikr keldi. – Darvoqe, necha yoshda edi onasi? Ha, o‘n sakkizinchchi yil edi. O‘zi qirq ikkinchi yilda tug‘ilgan bo‘lsa, demak, onasi yigirma to‘rt yoshda beva qolgan ekan“.

O‘zini quchoqlagan to‘nli kishini Iskandar daf’atan taniy olmadi. Keyin bildi: qaynatasi. Zarif Hodiyevich uning peshanasidan ohista o‘pdi.

– Bardam bo‘ling, o‘g‘lim, – dedi sekin. – Ota-oni o‘lmog‘i meros...

Keyin kimdir yelkasiga turtdi. Qarasa, Xolmat aka.

– Bu yoqqa yur, – dedi-yu, uni yo‘lakka boshlab kirdi.

Devor tagidagi kursida yotgan to‘nni kiygizdi, beliga belbog‘ o‘radi. Qati buzilmagan do‘ppi uzatdi – kiyib ol!

Do'ppi kichkina ekan. Iskandar kafti bilan bosib-bosib tashqariga yo'nalarkan, Xolmat aka yana pichirladi:

– Laylaktepaga olib boramiz-da, a! O'zлari aytgan ekanlar.

Iskandar yuk mashinasi faqat stol-stulni olib kelishga mo'ljallanmaganini tushundi. Laylaktepa olis, to'rt chaqirim keladi. Oyog'i ostida o'ralashayotgan o'n-o'n ikki yashar bolakaylor ham to'n kiyib, belini bog'lab olganiga avval hayron qoldi-yu, keyin tushunganday bo'ldi. Ehtimol, Xolmat akaning bolalaridir, ehtimol, qo'shni bolalardir...

...Old tomoniga paranji, orqasiga mursak yopilgan tobutni olib chiqishganida hamma yoq dilni o'rtovchi faryodga to'lib ketdi. Kelinoyi, Bahri xola, Muattar xola, allaqanday qizlar, kelinlar chuvvos solib tobut ketidan yugurishdi.

– Voy, onam!

– Ro'shnolik ko'rмаган, onam!

To'n kiyib, belbog' bog'lagan bolakaylor ko'zidan duv-duv yosh oqib: „Buvijonim, bувijonim!“ deb chirqirishar edi. Xolmat akaning mo'ylovi ho'l bo'lib ketgan, nuqlu titrardi.

– Hammamizning onamiz edingiz-a!

Yo'q, Iskandar o'ylagandek tobutni mashinaga ortishmadi. Yelkada ko'targancha yo'lga tushishdi. Iskandar tobut bandidan ushlab olti-yetti qadam yurgan edi, uni siqib chiqarishdi. U tobut bandiga hadeb qo'l cho'zar, ammo navbat tegmas edi. Tanish-notanish odamlar goh oldinga, goh orqaga o'tib talashib-tortishib tobutga yopishar, har kim iloji boricha ko'proq ko'tarishga, yelkasini uzoqroq tutib berishga harakat qilar edi.

Bekatga chiqishganda trolleybus kelib qoldi. To'xtashi bilan duv etib o'ttiztacha erkak tushdi-yu, tobutga yopishdi.

– Kim? – deb so'radi ziylanimo ko'zoynakli yigit Iskandarning yonida ko'z yoshini to'nining yengiga artib-artib ketayotgan Xolmat akadan.

– Otinoyim!

– Iye! – ko'zoynakli yigit rangi o'chgancha tobutga qaytadan tirmashdi.

Endi katta ko'cha odamga to'lib ketgan, orqada trolleybus to'xtab qolgan, ro'paradan kelayotgan yengil mashinalar chekkaga chiqib to'xtar, haydovchi ham, yo'lovchilar ham shu tomonga yugurishar edi.

- Kim?
- Otinoyim!
- Iye!

Ko'chada harakat butunlay to'xtab qoldi. Burilishga yetganlarida Iskandar beixtiyor orqasiga qaradi. Odamlar oqimi ikki bekat orasiga cho'zilib, butun ko'chani to'ldirib kelar, tobut ularning yelkasida osoyishta tebranib borar, oqimga esa yangidan yangi odamlar kelib qo'shilar, qo'shilar, qo'shilar edi...

YANGA

Akmal qo'ng'iroq tugmasini bosishi bilan ichkaridan ovoz eshitildi:

- Ana, Akmalxon keldilar.

„Kelinoyim“, deb o'yladi u yangasining ovozidan tanib.

Yangasi negadir uning nomiga „xon“ qo'shib gapirardi.

Akmal yangasining kelganidan quvondi. Har safar uni ko'rsa onasini ko'rgandek bo'lardi.

Eshikni yangasining o'zi ochdi. Akmalning yelkasidan quchoqlab ko'rishdi. U yashil jemper kiygan, shtapel durra o'rab olgan, qoracha, ozg'in yuzida iymalanuvchan tabassum bor edi. Akmal uning qo'lidagi oddiy xo'jalik sumkasi ni ko'rib, ketishga hozirlanayotganini payqadi.

- Nega otlanib oldingiz? – dedi astoydil ranjib.
- Bolalar yolg'iz, – dedi yangasi tuflisini kiyarkan. – Qorong'i tushmasdan bora qolay.
- Akam bor-ku, – dedi Akmal hamon uning ketishini xohlamay.

Yangasi yana iymangan qiyofada jilmaydi.

- Choyxonaga chiqadilar, bilasiz-ku.

Yonbosh tomondagi oshxonadan parcha gulli xalat kiygan, oldiga kleyonka fartuk tutgan Klara chiqdi.

– Ovqatga qoling desam, ko'nmayaptilar, – dedi u goh eriga, goh ovsiniga qarab.

– Mayli, o'zinglar boringlar, – yangasi eshik tutqichidan ohista tutib, tashqariga chiqdi.

Akmal uni zinadan kuzatib qaytib kirganida oshxonada jiz-biz eshitilar, uyni piyozdog' hidi tutib ketgan edi.

– Kelinoyim qachon keluvdi? – so'radi u go'sht qovurayotgan xotinidan.

Klara achishgan ko'zini kaftining orqasi bilan artib, unga yuzlandi.

– Yaqinda.

– Biron yumushi bor ekanmi?

– Nima yumushi bo'lardi, pul so'raydi-da...

Akmal xotinining ovozidagi pichingni payqab, ko'ngli ranjidi.

– Necha marta pul so'radi sizdan? – dedi zarda bilan.

Klara kapgirni taraqlatib stolga tashladi.

– So'ramasa, endi so'raydi. Bir marta bersangiz, kelaverdi. Nima, bizning pul zavodimiz bormi?!

Klara oilasida yolg'iz qizligi uchunmi, kelin bo'lib tushgandayoq ovsinini xush ko'rmagan edi. Seksiya olib bu yoqqa ko'chib kelishguncha ancha mayda-chuyda gaplar o'tgan, ularning ko'piga xotini sababchi bo'lganini Akmal bilardi, ammo indamagan edi. Hozir g'ashi keldi.

– Bizning pulimizga zor qaqshab qolgan joyi yo'qdir, – dedi ovozi bo'g'ilib. – Bir narsaga kerak bo'lib qolgandirki, so'ragandir.

– Nega zoriqadi?! Eri ishlaydi, o'zi ishlaydi. Rejasи bilan ishlatsin! – Klara gap tamom, degandek indamay burilib qozonini kavlashga tushdi.

Akmal xotinining xalat ostidan tirsillab turgan bo'liq yelkalariga, kapgirni chaqqon aylantirayotgan tilla uzukli qo'li-

ga birpas qarab turdi-da, burilib, xonaga kirib ketdi. Hali uyga kirganida yangasi nimagadir iymanib jilmayib turganini, nima uchun shoshilib ketib qolganini endi tushundi. Xotinining mix qoqqandek qarsillatib muomala qilishidan, o‘zi bo‘lsa jilovini shunchalik berib qo‘yanidan g‘ashi keldi. „Bo‘ynini egib pul so‘rab kelish osonmi? Qish kelyapti. Bolalardan birontasiga qishlik kiyim olmoqchidir. Topgani yetishmayotgandir. Buning ustiga akamning ichishi bor...“ U divanga chalqancha yotgancha shularni o‘ylar, o‘ylagan sayin ko‘ngli g‘ash bo‘lar edi.

O‘rtadagi eshik ochildi. Akmal xotini o‘ziga qarab turganini payqab, indamay yotaverdi.

– Yana qancha yotasiz? – dedi Klara tag‘in o‘sha o‘yib oluvchi ohangda. – Lolani kim olib keladi?

– Bilmayman, – dedi Akmal karavot tepasiga ilingan arabi gilam gullarini tomosha qilgan bo‘lib. – Bog‘chaga har kuni men borishim shart emas.

– Bo‘lmasa, ovqat qiling!

Akmal gilam tomonga butunlay o‘girilib oldi.

– Masalan, men ovqat yemayman, – dedi sovuqqonlik bilan.

– Qarang-a, men sizning to‘yib kelishingizni bilmabman. – Klara eshikni qarsillatib yopib chiqib ketdi. Zum o‘tmay tashqi eshikning kaliti shiqirladi.

Akmal o‘sha alfozda yotganicha xotinini ham, qizini ham emas, negadir yangasini o‘ylardi.

Adham akasi uylanganda Akmal uchinchi kursga o‘tgan edi. Mexanika-matematika fakultetida fanlar og‘ir bo‘lgani uchunmi, yo o‘zining qobiliyati sustroqmidi, xullas, u stipendiyaga ilinmadi. Onasi yigirma besh yil ishlab, pensiyaga chiqqan, uning nafaqasi Akmalning joniga ora kirib turardi.

Yangasi kelin bo‘lib tushganida ham qop-qora, ozg‘in qiz edi. Akmal o‘zidan nari borsa ikki yosh katta bu qizga avvaliga unchalik ko‘nikolmay yurdi. Negadir undan o‘zini olib qochar, yangasi paypog‘inimi, maykasinimi yuvayot-

ganini ko'rib qolsa, iymanar, onasiga „o'zingiz yuvmasiz-da“, derdi. Ammo onasining kun sayin nari ketayotgani ni, oyoq-qo'llari shishib, yotib qolganini Akmal bilardi. U har kuni o'qishga ketayotganida onasi yotgan xonaga kirib, shunday ahvol so'rab o'tardi. Shunaqa paytlarda har doim onasining tepasida yangasi o'tirganini ko'rardи.

Xuddi shunaqa erta kuz kunlaridan birida u o'qishdan qaytganida, eshik tagida to'planib turgan odamlarni ko'rib hammasiga tushundi. U qachondir shu hodisa ro'y berishi muqarrar ekanini bilardi. Ammo, nazarida, bu narsa hech kutilmaganda ro'y bergandek, allaqandayadolatsizlik bo'lgandek tuyuldi. U bir hovli xotinlar orasidan o'tib, onasi yotgan xonaga otilib kirdi. Qiziq, o'shanda u yig'lamadi. Yig'lay olmadi. Faqat tong saharda o'qishga ketayotganida onasining qilgan duosini esladi. „Tuproq olsang, oltin bo'l sin, bolam. Umring uzoq bo'lsin...“

O'sha kundan boshlab Akmal eng katta tayanchi yo'qol ganini tushundi. Endi uning hayoti chalkashib ketgandek, allanima o'zgarishi kerakdek tuyulardi. O'qishdan ko'ngli soviy boshladi. Stipendiya olmasa, kap-katta yigit birovga tirik tovon bo'lib o'trsa...

Uydagi hayot o'sha-o'sha davom etardi. Xuddi onasi bor vaqtdagiday har kuni karavotining boshidagi stul suyanchi g'ida dazmollangan shim, oppoq ro'molcha, yoqasi qordek toza ko'yak, cho'ntagida har kuni tushlikka loyiq pul...

Akmal bularning hammasini yangasi qilayotganini bilar di. Akasining topgani o'zidan ortmaydi. Yangasi qurilishda ishlaydi. O'z erining tashvishi yetmaganday, tong-saharlab turadi. Akmalning kir-chiriga qaraydi.

Yangasi og'iroyoq bo'lganidan keyin ta'tilga chiqdi. Hamon Akmalning yonidan pul arimasdi. Lekin o'zi endi ortiq bu ahvolda yurish mumkin emasligini tushundi. O'qishdan butunlay aynidi. Bir kuni akasiga qat'iy qarorini aytdi:

– Men zavodga ishga kiraman.

Akasi tayinli bir gap aytmasa ham, Akmal uning qarshi emasligini bildi. Ertasiga u kech uyg'ondi. O'sha qish tongi aslo esidan chiqmaydi. Akmal uyg'onganida cho'yan pechka-da o't guvullab yonar, yangasi pechka oldida cho'nqayib o'tirgancha xayolga tolgan, go'yo uxbab qolganga o'xshardi. Akmal pechka g'irasidan tushayotgan yog'duda yangasining dog' bosgan yuzini ko'rib, yanayam ozib ketganini, chehrasi g'amgin ekanini sezdi.

Karavot g'irchillaganini eshitib, yangasi yarq etib unga qaradi. Ammo o'rnidan jilmadi.

– Akmalxon, men eshitdim, – dedi u past tovushda. Keyin bir zum jim qoldi-da, uf tortdi: – Mayli, bizni o'ylamay qo'ya qoling. Oyimning arvoхini chirqillatgani qo'rqmay-sizmi? Oyim sizni menga topshirib ketganlar. Tushundi-ngizmi?

Akmal yangasiga qaradi-yu, ko'zlarida yosh aylanayot-ganini, bu gaplarni yurakdan ezilib aytayotganini sezdi. Sez-di-yu, o'zining ham yuragi orziqib ketdi. Shu tobda yangasi-ning ko'ksiga bosh qo'yigisi, dog' bosgan yuzlarini silagisi, nimadir deb uzr so'ragisi keldi.

O'shanda u mana shu yangasi o'z onasiday aziz bir odam ekanini his qildi. Mana, u o'qishni ham bitirdi. Bola-chaqalik bo'lib, yangasidan ko'pda xabar ham ololmaydigan bo'lib qoldi...

Eshik kaliti shiqirlaganini eshitib, Akmal qaddini rostla-di. Yo'lakda Klaraning tovushi eshitildi:

- Televizor ko'rasanmi, Lola? Hozir multik bo'ladi.
- Yo'q, dadamga boraman...

Eshik ochilib, jamalak sochiga oppoq lenta taqib olgan Lola chopqillab kirdi-da, Akmalni quchoqladi. O'sha tomon-dan yana Klaraning ovozi keldi:

- Qo'y, Lola, dadangga tegma, chaqib olasan.
- Akmal qizini yetaklab yo'lakka chiqdi.
- Kelinoyim necha so'm so'radi?

Oshxonaga kirib ketayotgan Klara, haliyam o'sha gapmi degandek, burilib qaradi.

– Nimaydi?

Akmal indamay yotoqqa kirdi-da, Klaraning pardoz qutisini ochdi. Ularning puli, odatda, shu qutida turardi.

Qutidan pul olayotganida oshxona tomondan tag'in Klaraning ovozi eshitildi:

– U pulga tegmang. Lolaga shuba olishim keraq.

Akmal indamay yo'lakka chiqdi. Tuflisining bog'ichini bog'layotganida tepasiga xotini kelganini ko'rib, qaddini rostladi. Klaraning rangi o'chib ketgan, nafis bo'yoq yurgizilgan bejirim lablari pirpirab turardi.

– Ularning bolasi bola bo'lganida meniki bola emasmi? – dedi u ovozi titrab. – Nega bolamning nasibasini qiyasiz, yo o'tkazib qo'ygani bormi?

– Ovozingni o'chirasammi, yo'qmi?! – dedi Akmal baqirib.

Klara hayron bo'lganidan eriga tikilib qotib qoldi. Ular laboratoriyada birga ishlashar, sevishib turmush qurishgan, to'rt yildan buyon biron marta eri unga san demagan, baqirmagan edi.

– Obora qoling, – dedi Klara yig'lamsirab. – Bor-yo'g'i-nizni oborib bera qoling, o'sha gadoyvachchalarga!

Akmal yana bir dam tursa katta janjal chiqishini bilib, eshikni qars etib yopib, chiqib ketdi.

...Akmal shahar chekkasidagi hovlilarining temir davorozasini taqillatganda vaqt allamahal bo'lib qolgan, sutday to'lin oy pastak uy ro'parasidagi olchalarining sarg'aya boshlagan yaproqdarini allalar, mayin shabada esib turardi.

Eshikni nimcha kiyib olgan yangasi ochdi.

– Tinchlikmi, Akmalxon? – dedi xavotirli ohangda. Chamasi, Akmalning vajohatidan jahli chiqib turganini payqagan bo'lsa kerak.

– O'zim, – Akmal ichkari kirib, gapni ataylab boshqa yoqqa burdi. – Akamlar keldilarmi?

- E, hali kelmaydilar. Bolalarni endi uxlatuvdim. Yuring.
- So‘rida o‘tira qolaylik, – dedi Akmal olma tagidagi temir panjarali so‘riga imo qilib.

Yangasi uydan darrov ko‘rpacha olib chiqdi. Akmal chinniday qilib supurilgan hovlidan yurib borarkan, dimog‘iga gup etib rayhon isi urildi. Bu hid unga allanechuk qadrdon, allalovchi tuyg‘ularni eslatdi. Onasi har yili rayhon ekar, „Rayhon fayzli bo‘ladi, bolam“, deb qayta-qayta takrorlar edi. Chindan ham mana shu hid butun hovliga qandaydir osoyishtalik baxsh etganday bo‘lardi.

Akmal so‘ridagi ko‘rpachada yonboshlab atrofni kuzatdi.

Deraza romlari qayta bo‘yalganini aytmasa, Hech nima o‘zgarmagan edi. O‘sha ikki uy, bir ayvon, ustundagi uzun mixga bir tutam isiriq ilib qo‘yilibdi. O‘sha kaftdekkina, ozoda hovli, bo‘yra bo‘yi joyga ekilgan rayhon. Olma shoxiga ilingan lampochka. O‘sha so‘ri... So‘rining shundoq yoni ga ikki dona olma tushibdi. Sap-sariq...

Oshxona tomondan yangasining o‘tin yorayotgani eshitildi.

Akmal o‘girilib qaradi. Yangasi hovli etagidagi oshxona eshigi oldida cho‘nqayib o‘tirgancha o‘tin yorardi.

– Qo‘ying, kelinoyi, men ketaman, – dedi Akmal.

Yangasi „hozir“ dedi-yu, ishini qilaverdi.

Qiziq, oshxona ham, uning yonboshida devorga tirab tiklangan tandir ham o‘sha-o‘sha o‘zgarmagan, tandir ostiga xuddi o‘sha kezlardagiday o‘tin taxlab qo‘yilgan edi.

Bir mahallar, Akmal bolalik chog‘ida, onasi shu tandirda zog‘ora non yopar edi. Tandirdan chiqqan birinchi zog‘oraning yarmisini ushatib, sopol piyoldagi sutga to‘g‘rab berardi. Akmalga dunyoda ivitilgan zog‘oradan lazzatliroq taom yo‘qdek tuyulardi.

U hozir ham o‘sha lazzatli non ta’mini sezganday yutinib qo‘ydi-da, sekin entikdi.

Erta kuz kechasiga xos chuqr sukunat cho‘kdi. Faqat onda-sonda bir shamol kelib, olma yaproqlarini duv to‘kib

ketadi, keyin yana sukut quyiladi. Olisdan teplovoz tovushi keldi. Guldurab o'tayotgan poyezdning bir me'yorda guvulashi eshitildi. Ovoz pasaya-pasaya tinib qoldi. Bu tovush Akmalga yana o'sha bolalik damlarini eslatdi.

Bir vaqtlar mana shu so'ri o'mnida supa bo'lardi. Onasi yotar chog'ida ko'loblatib suv separ, butun hovlini rayhon hidi tutib ketardi. Akmal onasi bilan Adham akasining o'rta-sida ko'rpadan boshini chiqarib, osmonga tikilib yotar, uzoq vaqt uxlay olmay xayol surardi. Akmal, ishchi bataloniga ketib, o'sha yerda vafot etgan otasini eslay olmas, ammo onasining bir gapi go'dak xotirasiga o'mashib qolgan edi.

„O'lgan odamning joni osmonga chiqib, yudduzga ay-lanib qolarmish“. Akmalning nazarida, osmondagi eng yorqin yulduz otasining joni bo'lib tuyular, o'sha yulduzga uchib ketgisi kelardi. Shunaqa oydin kechalarda parovoz ovozi, uzoqlashib borayotgan poyezd sadosini eshitса, olis joylarga ketib qolgisi kelar, yuragi orziqb-orziqb qo'yardi. Hozir ham negadir xuddi o'sha tuyg'u yuragini qamrab oldi. Bolalik damlariga bir zum qaytgisi keldi. Laboratoriya dagi murakkab tajribalar-u Klaraning injiqliklari ham, bugungi dilsiyohlik ham, hammasi bachkana, mayda narsalar bo'lib ko'rindi. Qaniydi onasi tirilib kelsa-yu, bir kecha mana shu so'rida osmonga, yulduzlarga, to'lin oyga tikilib yotsa.

Bir qo'lida choynak, bir qo'lida tuxum qovurdoq ko'targan yangasi temir zinalardan chiqib keldi. Akmal qaddini rostlab o'tirdi. Yangasi non ushatdi, choy quydi.

Akmal ishtahasiz bir tarzda non kavsharkan, gapni nimadan boshlashni bilmay taraddudlanardi. Tayin gapki, Klara pulimiz yo'q degan, endi nima deydi? Xotinim sizni aldag'an ekan, deydimi?

– Asqar katta bo'p qolgandir? – dedi u anchadan keyin. Yangasining yuziga tabassum yugurdi.

– Ha, besh bilan o'qiydi. Dastyor bo'p qoldi. – U bir lah-

za jimb qoldi-da, yana jilmaydi. – Bu yil Laylo ham maktabga boradi.

Akmal bahona topilganiga suyunib ketdi.

– Shunaqami? Qarang, darrov maktabga boradigan qiz bo‘lib qoldimi? – U hamon kulgancha asosiy maqsadga ko‘chdi. – Layloga bironta sovg‘a olmoqchi bo‘lib yuruvdim. Hali durustroq gaplasha olmadik. Klaraning xabari yo‘q, bugun men oylik oluvdim. – U cho‘ntagidan pul chiqarib, dasturxon chetiga qo‘ydi. – O‘zingiz bironta qishlik kiyim olib berarsiz, kelinoyi...

Akmal yolg‘on gapi rayotganini, gaplari sun’iy chiqayotganini bilib to‘xtab qoldi.

Yangasi yarq etib uning yuziga qaradi.

– Rahmat, Akmalxon, – dedi yangasi ohista tovushda. Uning ovozida zarda ham, o‘kinch ham yo‘q edi. – Bolalarimning kiyimi yetarli, – dedi u dasturxon popugini o‘ynab. – Boshqa narsaga zarur bo‘lib qoluvdi... Bilasiz, indinga oyim vafot etgan kunlariga o‘n yil to‘ladi. Shunga uzoq-yaqin qarindoshlarni chaqirmoqchiyidik. Ozroq yetmay turuvdi...

Akmal seskanib yangasiga qaradi-yu, haykalday qotib qoldi. Yangasi hamon dasturxon popugini o‘ynab o‘tirar, chamasi, hozir hamma narsani unutib, qaynanasining xotirasini o‘ylar edi.

TARNOV

Erta bahor edi. Hordiq kuni edi. Kech turdim. Hovliga tushsam, havoning avzoyi buzuq. Yuvinib chiqib qarasam, tunuka tom peshidagi tarnov bir tomonga qiyshayib yotibdi. Qishda yog‘gan qor zalvoridan qiyshayib qolgan shekilli... Qattiqroq shamol bo‘lsa, tushib ketadigan...

Yo‘lakda yotgan narvonni ko‘tarib kelib tomga tiraguncha tinkam quridi: zax tortib, zildek bo‘p ketibdi.

Narvon zinasiga oyoq qo‘yishim bilan ayvondan onam tushib keldi.

– Nima qilmoqchisan? – dedi ko‘zimga termilib.
 – Hozir, – dedim beparvo qo‘l siltab. – Tarnov qiyshayib
 opti.

- Shoshma, bolam, avval choyingni ichib ol...
- Hozir tushaman.

Shunday dedim-u narvonga tirmashdim. Tomga chiqishim bilan pastdan onamning xavotirli xitobi eshitildi:

- Ehtiyyot bo‘l, tom labiga borma!
- Uyga kirsangiz-chi! – dedim og‘rinib.

Tunuka tomni taraq-turnq bosib, qiyshaygan tarnov oldiga keldim. Uvallo urinaman, tarnov la’nati o‘nglansa qani! Zanglab ketganmi, bo‘yog‘i yopishib qolganmi...

Aksiga olib, yomg‘ir shivalay boshladı. Avvaliga tom-chilab turdi-da, keyin shiddat bilan yog‘ib ketdi. Tom labida o‘tirgancha, tarnovni qo‘shqo‘llab surishga urindim. Qilt etmaydi!

Pastdan yana onamning ovozi keldi:

- Menga qara, bolam!

Narvon oldiga qaytib keldim.

- Nima deysiz?

- Jon bolam, mana buni kiyib olgin...

Qarasam, onam bir qo‘li bilan narvonni changallagancha, ikkinchi qo‘lida to‘n ushlab turibdi. Yupqa ro‘moli, nimchasi ho‘l bo‘lib ketgan...

Xunobim oshdi.

- Hozir tushaman, dedim-ku! Men yosh bolamanmi?
- Shamollab qolasan!
- Obbo! Siz uyga kiravering! Hozir tushaman.

Shunday deb, tag‘in tarnov oldiga qaytdim. Jahd bilan tarnovni mushtlay boshladim.

Bir mahal pastdan yana ovoz keldi:

- Ada! Adajon!
- Ha! – dedim battar xunob bo‘lib.
- Varragim yirtildi!

Qarasam, yetti yashar o‘g‘lim hovli o‘rtasida turibdi. Oyo-g‘i ostida yirtilib, qamishlari qovurg‘adek turtib chiqqan varak loyga qorishib yotibdi. O‘zi ko‘ylakchan. Boshyalang. Yomg‘ir ostida diydirab turibdi.

– Uyga kir, Farruh! – dedim baqirib. – Uyga kir, shamol-lab qolasan!

Quloq solsa qani! Goh varragiga, goh menga qaraydi.

Kapalagim uchib ketdi. Tomda sirg‘alib-sirg‘alib, narvon tomon yugurdim.

Uch-to‘rt pillapoya tushib qarasam, onam hamon narvon oyog‘ini changallab turibdi. Ro‘moli jiqqa ho‘l bo‘lib, sochlariqa yopishib qolgan... Bir qo‘li narvon oyog‘ida. Bir qo‘lida to‘n...

LAYLAK

Ona yosh edi. Ona navjuvon edi. Bola g‘o‘r edi, bola go‘dak edi... Kunlarning birida ona-bola qishloqqa – uzoq qarindoshlarinikiga boradigan bo‘lishdi. Ona qaddini g‘oz tutib, tez-tez yurib borar, bola esa alang-jalang bo‘lib, atrof-dan manzaralarni tomosha qilar edi. Qishloq guzarida yarmi-ni yashin uchirib ketgan bahaybat chinor bor ekan. Bola daraxtni ko‘rib angrayib qoldi. Chinorning tarvaqaylab o‘sgan shoxida supradek kattakon uya qorayib ko‘rinar, uyada esa oyog‘i, tumshug‘i uzun bir qush turar edi.

Bola mo‘jiza ko‘rgandek taqqa to‘xtab qoldi.

– Anavi nima, oyi? – dedi o‘scha tomondan ko‘z uzmay.

– Laylak, o‘g‘lim, laylak! – Ona o‘glining boshini silab qo‘ydi. – Yura qol, jonim.

Bola hech qachon bunaqa qushni ko‘rmagan edi. Qush negadir bir oyoqlab turardi. U yana to‘xgab qoldi.

– Nima u, oyi? – dedi tag‘in chinor uchiga ko‘z tikib.

– Laylak, o‘g‘lim, laylak.

– Nimaga bir oyoqda turibdi?

Ona kului:

– Bir oyog'i charchagandir-da. Yura qol, jonim.

Bola hech qachon bunaqa qushni ko'rmagan edi. Qush negadir bo'ynini cho'zib tumshug'ini osmonga qaratib silkitar, shunda „tarak-tarak“ degan ovoz eshitilardi.

Bola tag'in to'xtab qoldi.

– Nima o'zi u, oyi?

Uning ko'zlarida quvonch bor edi. Hayrat bor edi. Ona shoshib turardi. Mingta yumushi bor. Hali shaharga qaytishi kerak.

– Laylak dedim-ku, jinnivoy, – deya ohista egilib, o'g'-lining yuzidan o'pdi. – Senga salom beryapti-da.

Ona yosh edi. Ona navjuvon edi.

...Oradan o'ttiz besh yil o'tdi. Bola yigit bo'ldi. Ona keksayib qoldi. Oyog'idan mador, ko'zidan nur ketdi.

Kunlardan birida ona-bola ittifoqo yana o'sha qishloqqa borib qoldilar. Yigit qaddini g'oz tutib tez-tez yurib borar, ona esa toliqqan oyoqlarini og'ir-og'ir ko'tarib bosgancha harsillab kelardi. Guzardagi yarmini yashin uchirib ketgan chinor hali ham bor ekan. Buni qarangki, chinorning tarvajaylab o'sgan shoxida hamon supradek kattakon uya qorayib ko'rinar, uyada esa oyog'i, tumshug'i uzun laylak turardi. Yigit laylakka bir qarab qo'ydi-yu, qadamini tezlatdi.

Orqada kelayotgan ona nursizlanib qolgan ko'zlarini chinorga, chinor shoxida qorayib turgan uyaga tikdi. Shoxda osilib turgan narsa ko'ziga g'alati ko'rindi.

– Anavi nima, o'g'lim? – dedi to'xtab.

– Laylak, oyi, laylak!

Ona yaxshi eshitmadni. Uch-to'rt qadam yurib yana to'xtab qoldi. Savatdek narsa ichida bir nima oqarib ko'rinyapti. Qiziq...

– Nima, o'g'lim? – dedi ko'zlarini pirpiratib.

O'g'il taqqa to'xtadi. G'ashi keldi. O'zi shoshib turibdi: mingta ishi bor! Odam qariganidan keyin ezma bo'lib qolar-kan-da!

– Laylak! – dedi jerkib. – Laylak deyapman-ku, karmisiz!

Shunday dedi-yu, jahl bilan tez-tez yurib ketdi. Nachora, yigit yosh, yigit navqiron. Uning yumushi ko‘p. Hali shaharga qaytishi kerak... Uning g‘o‘r, go‘dak bolalari bor...

SIRLI YULDUZ

Yoz kechalari tom ustida tunaganmisiz. Somonsuvoq qilingan tomda? Biz bolaligimizda ko‘pincha tomda yotardik. Hovlidagi supada uxlasangiz ham bo‘ladi-yu, tom boshqa-chacha-da! G‘ir-g‘ir shabada esib turadi. Tomning bir chekkasiغا, bo‘yra ustiga yoyib qo‘yilgan o‘rik bargi yalpiz hidiga qo‘shilib shunaqangi yoqimli is taratadiki! Hamma yoq jim-jit. Chigirkalar muttasil chirillaydi, ammo siz ularning ovoziiga darrov ko‘nikib qolasiz. Eshitmay ham qo‘yasiz. Faqat onda-sonda it akillaydi. Paxsa devorning allaqaysi teshigida kaltakesak chirqillab qoladi. Olis-olislardan poyezdning taq-taq, taqa-taq tovushi bir zum qulorra chalinadi-yu, tag‘in qorong‘i sukunat qo‘yniga singib ketadi. Osmonda yulduzlar g‘uj-g‘uj... Xuddi qora kigizga bir o‘choq cho‘g‘ sachrab ketgandek. Bir joyda to‘da-to‘da, bir joyda siyrakroq...

Hammamiz qator o‘rin solib yotamiz: oyim, ukam, men, opam, o‘rtancha akam, katta akam, dadam... Oyim bilan dadam biz – bolalar kechasi turganimizda uyqusirab tomdan yiqilib ketishimizdan qo‘rqib, yonimizda yotishadi. Ikkalovi ikki tomonda.

Oyim ertakka usta. Juda bo‘lmasa ming marta qaytargan cho‘pchagini yana aytib beraveradi. Dadam hech aytmaydi. Faqat bir marta, o‘shandayam aka-ukalar yetti yulduz ustida tortishib qolganimizda aytib bergen.

Shundoq qilib hammamiz osmonga-yulduzlarga tikilib yotibmiz. Eng avval ko‘zga tashlanadigan yulduz qaysi? Albatta, yetti og‘ayni-da! Yetti og‘aynini bilmagan odam bormi? Katta akam bo‘lsa o‘sha kuni hammamizni „yeng-di“.

– Hech qanaqa yetti og‘aynimas. Bu – Katta cho‘mich yulduzi. Ana, cho‘michining bandi ko‘tarilib turibdi.

Opamning jahli chiqib ketdi.

– Hecham-da! Bu – Katta ayiq! Kitobdan o‘zim o‘qiganman!

Birimiz u dedik, birimiz bu dedik. Oyim qo‘yib bersa o‘rtada janjal chiqadigan.

Odatdagidek dadamni o‘rtaga solib, po‘pisa qildi:

– Jim! Adang charchaganlar. Hozir urishib beradilar. Ana, uxlayaptilar.

Biz darrov pildirpis bo‘lib qoldik. Ammo dadam uxlama-gan ekan. Urishmadi ham. O‘scha kecha umrida bиринчи мarta (ehtimol oxirgi martadir, negaki, dadamning boshqa ertagini eshitmaganman) cho‘pchak aytib berdi.

Qadim-qadim zamonda bir chol bo‘lgan ekan. Cholning bir emas, yettita o‘g‘li bor ekan. Chol bolalariga o‘zi yemay yediribdi, ichmay ichiribdi. Yetti o‘g‘li yetti azamatga aylanibdi. Bir kuni chol bolalarini oldiga chaqiribdi-da, nasihat qilibdi.

– Bolalarim, – debdi, – endi men qarib qoldim. Sizlar katta bo‘ldinglar. Bilib qo‘yinglar: birontangizga bir qoshiq ovqatni harom yegizmadim, bir qultum suvni harom ichirmadim. Birovingdan qolgan kiyimni biroving kiygan bo‘lsang kiygandirsan. Ammo-lekin shunisigayam shukr qil: kiygan kiyiming ham, yegan ovqating ham halol bo‘ldi. Men sizlarga bergan tuzimga mingdan ming roziman. Bitta shartim bor: halol bo‘linglar, haqgo‘y bo‘linglar. Shu bugundan boshlab o‘z tirikchililingi o‘zinglar qilinglar. Gapim shu, – debdi-yu, bolalariga oq fotiha beribdi.

Shundoq qilib, yetti og‘ayni yetti tomonga ravona bo‘libdi. Yettovi yo‘l yuribdi, yo‘l yursayam mo‘l yuribdi, dun-yoning yetti iqlimiga borib qolibdi. Otaning nasihatiga amal qilib, har qaysisi qo‘lidan kelgancha mehnat qila boshlabdi. Oradan oy o‘tibdi, yil o‘tibdi... Ammo boyib ketishdan hech

darak yo'qmish. Shunda yetti og'aynining hammasiyam otaning nasihatini esdan chiqaribdi. Hammasi birin-ketin qaroqchiga aylanibdi. Pul to'plashibdi, oltin yig'ishibdi. Lekin qaroqchining taqdiri nima bo'lardi? Biri amallab dor tagidan qochibdi. Biri yuz darra yeb o'lishiga sal qolibdi. Tag'in bittasi zindonda yotib tuzalmas dardga chalinibdi. Faqat bitta kenja o'g'ilning omadi yurishib, boy-badavlat bo'lib ketibdi. Dunyoning yarim xazinasini to'plasa ham qo'lga tushmabdi. Topgan-tutganini kemaga ortib o'z yurtiga ravona bo'libdi. Buni qarangki, ayni dengizning o'rtasiga borganda to'satdan bo'ron boshlanibdi-yu, kemani parcha-parcha qilib tashlabdi. Qaroqchi yigit bir amallab yerga yetib olibdi.

Xullas, oradan qancha oy, qancha yil o'tganidan keyin yetti og'ayni tag'in keksa otaning oldiga yetib kelishibdi.

– Xo'sh, bolalarim, dunyo kezib nimalarни ko'rdinglar? Nima ishlar qildinglar? – deb so'rabdi chol.

Yetti o'g'ilning hammasi bir-biriga gal bermay, dunyoning adolatsizligini, o'zlarining omadsizligini aytib yig'lab-siqtashibdi.

Chol o'g'llarining arzini obdan eshitibdi-da, uzoq o'y-lab qolibdi. Bilibdiki, yetti og'aynining hech biri to'g'ri yo'ldan yurmagan. Bo'lmasa, aqalli bittasi baxtini topgan bo'lardi.

– Mayli, – debdi chol oxiri. – O'limdan boshqa hamma narsaga chora bor. Mening berkitib qo'ygan shunday xazinam borki, unga ega bo'lgan odam bir umr rohat-farog'atda yashaydi. Shunaqa katta xazinaki, egasining yetti pushtiga, yetti pushtining yana yetti pushtiga yetib ortadi.

Shunday debdi-da, qo'ynidan chiroyli oltin qoziq chiqazibdi.

– Yettovingiz ham mening pushti kamarimdan bo'lgsizlar. Yettovingizni ham baravar yaxshi ko'raman. Bu boylikka qaysi biring ega bo'lsang, menga baribir. Ammo aytib qo'yay: bu xazina nuqlu haq ish qilgan, pok odam qo'liga

tegadi. – Chol shundoq deb oltin qoziqni osmon peshtoqiga qoqib qo'yibdi. O'sha zahoti o'zi ham olamdan o'tibdi.

Yetti og'ayni qaroqchi emasmi, hammasi baravariga oltin qoziqqa tashlanibdi. Lekin bittasining ham bo'yi yetmabdi. Bir oy tortishibdi, bir yil tortishibdi, ming yil tortishibdi...

O'shandan buyon ko'p zamonlar o'tibdi. Yetti qaroqchi oltin qoziq atrofida haliyam charx urib aylanarmish-u bittasiyam ega bo'lolmasmish. Osmondag'i hamma yulduzlar oltin qoziq atrofida charx urib yotarmish. Oltin qoziq bo'lsa haliyam joyida qimir etmay turarmish. Cho'l-biyobonlarda adashgan karvonlarga yo'l ko'rsatarmish, to'fonda qolgan kemalar unga qarab manzilni topib olarmish... Lekin bu yulduzning bitta siri bormish: sarbonning niyati buzuq bo'lsa, kema darg'asining dili nopol bo'lsa, karvon ham, kema ham yo'ldan adashib, xarob bo'larmish...

... Tom ustida qator o'rinn solib yotibmiz. Yetti kishi: oyim, ukam, men, opam, o'rtancha akam, katta akam, dadam... G'ir-g'ir shabada esadi. O'rik bargagi bilan uning ustiga sepilgan yalpiz hidi dimog'ga uriladi. Hamma yoq jimgit... Hatto onda-sonda akillab qo'yadigan itlar ham pinakka ketgan. Olis-dan poyezd tovushi ham eshitilmaydi, chigirkalar chirilla-maydi. Faqat osmonda yulduzlar yaraqlaydi. Osmon to'la yulduz: g'uj-g'uj... Siz jimgina yotib quloq soling, ularning shivirlashayotganini eshitasiz. Yo'q, nima deyayotganini tu-shunmaysiz, ammo gaplashayotganini eshitasiz, albatta, eshi-tasiz... Ana, yetti qaroqchi! Qarang, boyta „dumi“ balandda edi, endi pasayib qolibdi. Bundan chiqdi, dadam rost aytyapti: ular Oltin qoziq atrofida aylanishyapti, har qaysisi men ega bo'lsam deydi! Oltin qoziqning o'zi qani deysizmi? Ana-ku! Yetti qaroqchining yonginasida simob tomchisidek yaltirab turibdi. Lekin yetti og'aynining bittasiyam uni ololmaydi. Nega deganda ularning niyati yaxshimas...

...Oradan ko'p yillar o'tganidan keyin bir astronom do'stimdan g'alati gaplarni eshitdim. Yoz kechalaridan birida

tog‘ga chiqdik. Ming xil tashvishlar bilan bo‘lib osmonga qarash ham esdan chiqib ketgan ekan. Qolaversa, shahar joyda osmonga qarab nimaniyam ko‘rardingiz? Chiroqlar yoritib turgan osmonda yakkam-dukkam yulduzdan boshqa narsa ko‘zinizga chalinmaydiyam... Biroq o‘sha kecha tasodifan osmonga tikildim-u, tag‘in bolaligimga qaytib qolgandek bo‘ldim... Hech e’tibor bergenmisiz: onda-sonda bolalikingiz o‘tgan ko‘chalar tushingizga kirib qoladi: o‘sha anhor, o‘sha daraxtlar, o‘sha uylar... Sizni bilmadim-u, men shunaqa paytda uyg‘onib ketsam, tushimning davomini ko‘rish uchun yana ko‘zimni yumib olaman... Bu safar ham xuddi shunaqa ahvolga tushdim. Hamma yoq jimjit. Itlar akillamaydi, chigirtka chirillamaydi, allaqayerdan yalpiz hidi dimog‘ga uriladi... Osmon to‘la yulduz. Xuddi qora kigizga bir o‘choq cho‘g‘ sachrab ketgandek...

Do‘stimga bir vaqtlar dadam aytib bergen afsonani, go‘yo katta yangilik topgan odamdek qaytadan gapirib berdim. Qarasam, shu qadar hayajon bilan, shu qadar kuyunib gapiryapmanki, do‘stimming kulib yuborishidan qo‘rqib o‘zim xijolat chekdim. Qiziq, astronom kulmadi. Buni qarangki, dadamning aytgan gaplari to‘ppa-to‘g‘ri ekan. Oltin qoziq bir joyda qimirlamay turishi ham, yetti og‘ayni uning atrofida aylanishi ham, adashgan kemalar unga qarab yo‘l topishi ham...

Nima bu? Afsona qayerda qoldi-yu, hayot qani? Ertak qayerdan boshlanadi-yu, haqiqat qayerdan davom etadi?

– Hammasi to‘g‘ri, – dedi do‘stim xarsangtosh ustida yulduzlar charaqlagan osmonga tikilib o‘tirarkan. – Oltin qoziq Yer o‘qi bilan bitta chiziqdagi joylashgan. Shuning uchun u Yerga nisbatan doim bir xil holatda turadi. Albatta, uyam harakat qiladi, lekin...

Yo‘q, u yog‘ini eshitishni xohlamayman! Ishonaman, dadam aytgan o‘sha afsonaga ishonaman! Qadim zamonda o‘sha donishmand chol yashaganiga, oltin qoziqni osmon

peshtoqiga qoqib kettaniga: bu yulduz mangu yaraqlab turishiga, so'nmas nur sochishiga ishonaman. Haqiqat deb talpinganlar, adolat deb intilganlar, diyonat deb yashaganlar shu yulduzga qarab manzilini topganiga ishonaman! Bo'lmasa, bu dunyoda yashashning nima ma'nisi bor? Ehgimol, bu yulduzni uzib olmoqni ixtiyor etganlar oz bo'limgandir. Ajabki, u hamon porlab turibdi. Negaki, haqiqat, adolat, diyonat degani hech qachon bir odamning mulki bo'lgan emas. Rostini ayting, siz o'sha sirli yulduzni uzib olishga qodirmisiz? Shunday baxtga loyiqmisiz? Siz-chi? Balki siz munosibdirsiz? Yo'q, hecham munosib emassiz! Men ham munosib emasman! Sirli yulduz o'z joyida yaraqlab turaversin. U hali odamlarga kerak, ko'p odamlarga kerak!

TASODIF

*Tasodif – haqiqatning
aks-sadosidir.*

K. Stanislavskiy

Ochilni majlisda rosa „do'poslashdi“. Ularning sexidan chiqayotgan eshiklar ikki pulga qimmatmish. Tuman xalq nazorati idorasi shuni aniqlabdi. Ochil Xudoyqulov inженер bo'la turib shu ahvolga chidab kelayotgamish. Bunaqa temsa-tebranmas injerni kunduzi chiroq yoqib topib bo'lasmish...

Majlis oxirida Ochilning o'zi so'z oldi...

– Eshiklarning ikki pulga qimmatligini o'zim ham bila-man, – dedi o'zini bosishga urinib. – Taxta quritadigan jihozlar bundan yigirma yil ilgari qurilgan. O'shandan buyon ishlab chiqarish hajmi o'n marta oshdi. Quritish jihozlarini hech kim o'zgartirgani yo'q. Yigirma yil ilgari qanaqa ishlagan bo'lsa, hozir ham shunaqa ishlayapti. Sushilkalarни yangilashga katta pul kerak, uni men cho'ntagimdan ololmayman.

Prezidumda o'tirgan nazorat idorasining vakili – jingalaksoch yigit luqma tashladi:

– Menga qarang, o'rtoq Xudoyqulov, rostini ayting-chi, o'zingiz uyingizga shunaqa eshik-deraza o'rnatarmidingiz?

Ochil endi og'iz juftlagan edi, jingalaksoch gapirtirmadi.

– Ko'rdingizmi, o'zingizga ravo ko'rmagan narsani bosh-qalarga ravo ko'ryapsiz. Kam xarajat sarflab, ko'plab sifatlil mahsulot ishlab chiqaraylik, degan shiorni bilasizmi? Bilasiz? Ammo amal qilmayapsiz.

Majlisdan Ochilning ta'bi tirriq bo'lib chiqdi. Karnay gullar ochilib yotgan doirasimon gulzorni chetlab o'tdi-da, yoniga surilib ochiladigan temir darvoza oldiga keldi. Endi qorovulkxonadan o'tib ketmoqchi edi, orqadan ovoz keldi.

– Maylislaringam ja cho'zildi-da, Ochilboy!

Ochil burilib qaradi-yu, o'zi tomonga lo'mbillab kelayotgan bosh duradgor Haydar akani ko'rdi. Uni ko'rishi bilan bugun oshga borishi kerakligi, tolzordagi choyxonaga osh buyurib qo'yishganini esladi. Sexdagilar Haydar semiz deb chaqiradigan, ulfat desa jonini beradigan mana shu kishi; hali maosh olishganda pul yig'ib, osh tashkil qilgan edi.

– Ketdikmi? – dedi u issiqdan terlab ketgan yo'g'on bo'y-nini kattakon, kir ro'molchasi bilan artarkan. – Bolalar kutib qoldi, soat yettiga deganmiz.

Ochil temir darvoza tepasidagi dumaloq soatga qarab qo'ydi: yettidan o'n daqqa o'tibdi.

– Endi, menga uzr, – dedi chaynalib;

– Ha, endi isparapka yozib berarmiz...

Ochil Haydar akaning „xotiningdan qo'rqasanmi“, degan ma'noda gapirganini bilib, g'ashi keldi.

– Ish chiqib qoldi, – dedi qovog'ini solib, Haydar akaning javobini kutmay, darvozaxonadan tez o'tdi-da, trolleybus bekatiga yo'l oldi.

Aksiga olib, trolleybus ham tiqilib keldi. Ochil amallab chiqib oldi-da, o'rtaroqqa surildi. Issiq kunda tiqilinchda yu-

rishdan azob narsa yo'q. Bir zumda, bo'g'ilib ketdi. Allaqlay-si muyulishda trolleybusning do'gasi chiqib ketdi-yu, qalqib to'xtadi. Hamma bir-biriga urildi. Ochil oldida turgan xotinni qattiq turtib yubordi shekilli, xotin nafrat bilan vishilladi:

– Ko'zingga qarasang o'lasanmi, ho'kizday yigit!

Ochil ming'illab kechirim so'radi. Anchadan keyin trolleybus yana silkinib yo'lga tushdi. Yana o'sha tiqilinch azobi boshlandi.

U bekatga kelib tushganida suv bo'lib ketgandi. Ko'ylagining yoqasini yechib, yelpindi. Yuragi sanchdi. „Ziyoni yo'q, – deb o'yladi u uyi tomon yurarkan, – hozir muzday dushga tushsam o'tib ketadi“. Uzoqdan Lolani ko'rib qadamini tezlatdi. Xotini yo'lak oldida qo'shni ayollar bilan gaplashib turar, yengil guldor xalat kiyib olgan, boshini yuvgan bo'lsa kerak, sochi yelkasiga tushib yoyilib yotardi. „Nega shu ahvolda ko'chaga chiqibdi“, deb o'yladi Ochil yaqin kelib.

Ochilga ko'zi tushib, Lola gapidan to'xtadi.

– Umid qani? – so'radi Ochil zinadan chiqib borar ekan. U talpinchoq bo'lib qolgan o'g'ilchasini bir kundayoq sog'inib qolar, ishdan kelishi bilan uni ko'tarib o'ynatar, shu bilan butun hordig'i chiqib ketardi.

– Uxlab yotibdi, – dedi Lola qovog'ini solib. Negadir bir dan uning ruhi tushib ketdi. – Oylik oldingizmi? – so'radi eshikni ochib kirishlari bilan.

Ochil indamasdan pulini uzatdi.

– Qancha?

Ochil tuflisini yechdi. Kissasidan pul chiqarib xotiniga berdi.

– Qurib ketsin! – Lola pulni zarda bilan stol ustiga tashladi. Mayda-yirik pullar kleyonka dasturxon ustida har yoqqa sirg'alib ketdi. – Nomizing ulug', suprangiz quruq. Injerman deysiz-u, qorovulning pulini topmaysiz!

– Nima qilay endi? – dedi Ochil to'ng'illab.

– Men nima qilay? – Lola keskin burilib qaradi. – Qachondan beri bitta kastumchik ololmayman.

– Yana qanaqa kastumchik?

– Aytganim bilan oberish qo'lingizdan kelarmidi? – Lola „Senga gapirdim nima-yu, gapirmadim nima“, deganday yana teskari qarab oldi.

Ochil uf tortdi. Bu qandoq gap? Qachon kiyimga to'yadi bu xotin! Shuncha kiyimi bo'la turib, yana xarxasha qilib o'tiribdi. Har gal oylik olgan kuni uyda to'polon boshlanadi. Lola uning maosh olib kelishini kutmasdanoq biron narsa olib qo'ygan bo'ladi.

Ochil naridan beri qo'lini yuvib chiqdi-da, borib stol oldiga o'tirdi. Lola narigi xonaga kirib ketgan, stol ustida boyagi pullar hamon sochilib yotardi. Ochil pullarni yig'di, taxladi, stol chetiga surib qo'ydi. U bugun majlisga tayloranib tushlik ham qilolmagan, peshinda ikkita „gumma“ yeb olgan edi. Hozir qattiq toliqqanini, qorni ochganini sezdi.

– Ovqatingni obkel, – dedi bo'g'iq ovoz bilan.

Ichkaridan Lolaning asabiy tovushi eshitildi:

– Qozonda turibdi, o'zingiz suzib ola bering.

– Qanaqa ovqat? – dedi Ochil o'midan turib.

– Non qovurdoq.

Ochilning qoni qaynab ketdi;

– Bu qanaqa gap! – dedi baqirib. – Bir kun non qovurdoq, bir kun makaron qovurdoq! Durustroq ovqat qilish ham qo'-lingdan keladimi-yo'qmi?

Lola xuddi shuni kutib turgandek, yugurib uning oldiga chiqdi. U sochini hamon turmaklamagan, yelkasi bilan bitta bo'lib yoyilib yotardi.

– Avval bu yog'ini qoyil qilib qo'ying! – dedi u o'yib ola-digan ohangda. – Qaysi qoplab tirab qo'ygan narsalaringga yaxshi ovqat pishiraman? Odam faqat ovqat yeyish uchun yashaydimi? Odamlar xotinini brilliantga belab qo'yibdi. Tug'ilgan kuniga shubalar, tilla sepochkalar sovg'a qilyap-

ti! – uning chiroyli, bo'liq lablari burilib, ovozi birdan titrab ketdi. – Dunyoga kelib nima ko'rdim! O'zingiz ayting, nima ko'rdim! Humayradan nimam kam?

– Humayradan sening kaming yo'q. – Ochil hazil bilan qutulmoqchi bo'ldi, – faqat uning eri bilan mening farqim bor. Uning eri chayqovchi.

– Shuning uchun siz bir oyda topgan pulni u bir kunda topadi, – dedi Lola uning gapini bo'lib.

– Lekin uning xotini tinch uxlaydi, osmon-u falakda yuradi, men bo'lsam notinch uxlayman, – dedi Lola hozirjavoblik bilan. – Chayqovchimi, balomi-battarmi, qoyil qilyaptimi, qandini ursin. – Endi uning lablari burilmas, ovozida g'azab, rasмана g'azab bor edi.

– Qani ayt! – dedi Ochil bo'g'ilib. – Nima qilay? O'zimni osaymi, otaymi, yo bozorga chiqib mardikorlik qilaymi?

– Qiling kuchingiz yetsa! Mardikor jillaqrsa peshinda tekinga ovqatlanadi! Sizning topganingiz yo'lkira bilan „abedingiz,,dan ortmaydi, „boyvachcha“!

Lola yaxshi merganlardek erining yuragiga nayza san-chishga usta edi. Hozir ham mo'ljalga bexato urdi. Ochilning boshiga qon gupullab urildi. Tegib olguncha yo'liga ko'z tikkan, parkning qorong'i burchaklarida uning qoshini silab, „Qoshingaz muncha quyuq“, deb erkalagan, sochini siypalab, „sochingiz muncha qaysar“, deb erkalangan qiz shumidi? Ochil endi kerak bo'lmay qoldimi? Ochil shiddat bilan boshini ko'tardi. Mushti bir tugildi-yu, shaytonga hay berdi. Imillab borib televizorni qo'ydi. Bugun futbol borligi esiga tushib, ko'nglining bir chekkasida taskinga o'xshash tuyg'u paydo bo'ldi. Hali ekran yorishmasdanoq sport sharhlovchisining tanish, yangroq ovozi eshitildi. Ochil qaytib kelib stulga o'tirgan edi, ekranda yashil maydon, guvullab shovqin solayotgan odamlar ko'rindi. Bugun xalqaro o'yin bo'layotgani uchun sharhlovchi, ayniqsa, tantanavor ovozda gapirar, stadion hayajonli shovqinga to'lgan edi. Endi

Ochilning ishtahasi iniga kirib ketgandi. Shuning uchun stul suyanchig‘iga yelkasini tashladi-da, bermalol tomosha qila boshladi.

Lola bir eriga, bir televizorga qarab qo‘ydi-da, zipillab televizor oldiga bordi. Sharaq-shuruq qilib boshqa kanalga oldi. Qo‘ltiq tagiga sepilsa, hidini yo‘qotadigan allaqanday „sehrli“ atir reklama qilinayotgan ekan.

– Men futbol ko‘rmoqchiman, inson! – dedi Ochil bo‘-kirib.

– Men reklama ko‘rmoqchiman! – Lola pinagini buzmay kuldii. – Qarang, sizga mos dezדורant shekilli?

Ochil yana birpas tursa, xotinini bir balo qilib qo‘yishi mumkinligini bilib, narigi uyga kirib ketdi. O‘zini divanga tashlagancha shiftga tikilib uzoq yotdi. „Bu qanaqa turmush, – o‘yladi g‘ijinib. – Na ishda halovat bor, na uyda. Lola avvallari ham shunaqamidi yoki bunaqa odati keyin chiqdimi, haliyam yaxshi bilmaydi. Besh-olti oy inoq yashashdi. Keyin mayda-chuyda janjallar ko‘paya boshladi. U Lolanning bunchalik lattaparastligini bilmagan ekan. To‘g‘ri, uylanmasdan ilgari ham uchrashuvlarga borganida Lola iloji boricha har safar yanga kiyim kiyib kelishga harakat qilardi. Ochil bunga chandon e’tibor bermasdi. Lolanning bunday yasan-tusanlari ota-onasiga qanchalik qimmatga tushganini bilmagan ekan. Qiziq, xotini shunaqa narsalarni topadiki, aytishga Ochilning tili kelishmaydi. Tag‘in ular o‘z narxiga topila qolsa go‘rgaya, uch bahosiga olish kerak. Odamlar pul yig‘ib chet ellarga sayohat qiladi, kurortlarga borib dam oladi. Bularning topingani qayoqqa ketayotganini hech kim bilmaydi“.

U Haydar akaning boyagi gapini esladi. Asli oshga bora qolsa bo‘larkan. Shuncha gap-so‘z yo‘q edi. „Rostdanam xotinning izmidan chiqmaydigan bo‘pqopman, – deb o‘yladi u. – Janjal chiqmay qo‘ya qolsin deb tamom bo‘ldim...“

Ochil shu onda bir narsani esladi. Bahorda mana shu Haydar aka sayyohlik yo‘llanmasi bilan Hindistonga boradigan

bo'lib qoldi. O'shanda Ochil yarim hazil-yarim chin qilib: „Kelinoyimni tashlab bir o'zingiz borsangiz xafa bo'lmaydilarmi“, deganida Haydar aka hayron bo'lgan edi. „Nega xafa bo'lsin, men o'ynab kelsam, xursand bo'lmaydimi?“ degan edi.

„Shunaqa xotinlar ham bor“, deb o'yladi Ochil uf tortib. Uning yuragi tag'in sanchdi. Keyingi paytlarda tez-tez shunaqa sanchadigan bo'pqoldi. U ko'ksini changallaganicha yo'lakka chiqdi. Chiroq o'chgan, Lola televizorning shundoq tagiga o'rin solib, Umidni quchoqlagancha yotib olgan edi. Ochil eshikni ohista ochib zinaga chiqdi. Undan ko'chaga yo'l oldi. Qo'shni uylarda chiroqlar charaqlab turar, bog'cha o'rtasidagi ayvoncha oldida qo'ni-qo'shnilar domino o'ynab o'tirishardi. Ochil birov ko'rib, sirini bilib qoladigandek shoshilib nari ketdi. Ko'chaning narigi yuziga o'tdi. Bekat yonidagi uyning birinchi qavatidan muzika sadosi eshitilib turar, deraza ochiq, bir to'da yosh-yalanglar raqs tushishardi. Ochil beixtiyor bir zum qarab qoldi. Yigit-qizlar bir-biriga yaqinlashar, uzoqlashar, sakrab-sakrab raqs tushishardi. Bu naqa raqsni Ochil ilgari ham ko'rghan, lekin unga yoqmagan edi. Hozir bo'lsa, negadir yoshlarning harakati juda chiroyli ko'rindi. To'g'ri-da, yosh bo'lgandan keyin nima uchun o'ynab-kulmasligi kerak, nima uchun dam olmasligi kerak? U ellik qadamcha yurgan edi, ko'chani to'ldirib kelayotgan bir to'da ulfatlar uning yonidan o'tdi. Mo'ylovli bir kishi garmon chalib, bola ko'targan, bola yetaklagan erkak-ayol hammasi baravariga ashula aytishar, ularning xushchaq-chaq qo'shig'i tun sukunati cho'ka boshlagan ko'chaga jon bag'ishlab, olislarga taralar edi.

„Odamlar mana bundoq yashaydi, – deb o'yladi Ochil ma'yuslik bilan. – Shularning tashvishi yo'qmikin? O'ziga yarasha kattami-kichikmi g'ami yo'qmikin? Arzimagan narsa deb bir-birini yeb qo'ygudek bo'lishmasa kerak“. Shularni o'yladi-yu, Lola ko'ziga juda xunuk ko'rinish ketdi. Nima qilsin? Ajrashib qo'ya qolsinmi? Bu fikr uning xayoliga endi

kelayotgani yo‘q. Keyingi paytlarda xotini jonidan to‘ydirib yuborganida, ko‘nglining bir chekkasidan shu xayol lip etib o‘tar, ammo Umidni o‘ylashi bilan o‘zining xudbinligidan nafratlanib ketardi. Hozir ham ko‘ngliga kelgan xayolni shoshilib quvdi. „Yo‘q, yo‘q, nomardlik bo‘ladi!“ Qiziq, boyagi yoshlarning raqsi, boyagi xushchaqchaq odamlarning qo‘sning ko‘nglidagi g‘ashlikni haydagandek bo‘ldi. U ancha yengil tortib, uyiga kirdi. Servant ustida turgan „Spidola“ni olib sekin narigi uygash kirdi-da, divanga yonboshladi. Radio qulog‘ini ohista buragan edi, olis-olislardan kelayotgan nafis, ko‘ngilga yaqin hind kuyi yangradi. Ochil barmoqlarini chalkashtirib, boshi tagiga qo‘ygancha shiftga tikilib yotdi. To‘y qilmaslaridan oldin ikkovlari tez-tez kino-ga tushishar, Lola, ayniqsa, hind filmlarini yaxshi ko‘rardi. Hozir Ochil o‘sha samimiyligi, erka damlarni eslab, xayolan jilmaydi. „O‘zing ham maydakash odam bo‘pqopsan, – deb o‘yladi o‘zini so‘kib. – Ojiz odam aybni boshqalardan qidi-radi. Lolaga nima karomat ko‘rsatding! To‘yni-ku amallab qarz-havola qilib o‘tkazding. Osmondagisi oyni uzib berding-mi, sayohatga obchiqdingmi? Yosh bo‘lganidan keyin chiroyli kiyingisi keladi-da, nima qilsin!“

Birozdan keyin narigi uydan Umidning yig‘lagani eshitildi. Zum o‘tmay eshik shiddat bilan ochildi-da, g‘ira-shirada ich ko‘ylakdagagi Lolaning sochlari to‘zg‘igan boshi ko‘rindi.

– O‘chiring, anavi mutil-mutilingizni! – dedi u baqirib.

Ochil beixtiyor radioni o‘chirdi. Lola eshikni ochiq qoldirib nari ketdi. O‘sha yoqdan uning ataylab qattiq gapirgani eshitildi:

– O‘chir ovozingni, itvachcha! Hozir derazadan uloqtirib yuboraman. Hammalaring qo‘silib qo‘shmozor bo‘llaring!

Ochilning yuragi yana sanchdi. Negadir o‘tgan umri-ni o‘yladi. Bolaligida otasi o‘lib ketgan, o‘ninchisi sinfga o‘tganida onasi ham qazo qilgan edi. Ochil opasining qo‘li-da qoldi. Ammo institutga kirishi bilan hech kimga og‘irli-

gini tushirmaslik uchun o'z aravasini o'zi tortishga harakat qildi. Ta'til paytlarida g'isht quydi, qurilishga kirib ishladi. Paxtaga borganida hammadan ko'proq terib, pul topdi. Bolarlar kasalxonasida hamshira bo'lib ishyalaydigan Lola bilan tanishganida, bu qiz o'zining hamma tashvishlariga sherik bo'lishiga ishongan edi.

„Odam shunday qilib qarisa kerak-da“, deb o'yladi u yonboshiga ag'darilib. Bir vaqtlar u allaqaysi jurnalda qaysidir professoring maqlasini o'qigan edi. Hozir kimligi aniq yodida yo'q. Lekin uning aytgan fikrlari xotirasida mahkam o'rnatishib qolgan. „Bizning zamonamizda asab kasalliklari ko'payib ketyapti. Ba'zilar hayot sur'atining tezligi, boshqalar shovqin-suron ko'pligi tufayli shunaqa bo'lyapti, deb aytishadi. Lekin odamlarning asabi ko'chada emas, uyda, er-xotin o'rtasidagi janjalda ko'proq buziladi. Ochil professoring shu so'zlarini yana esladi-yu, Loladan tag'in ko'ngli og'ridi. Nahot, kuni kecha bir-birini yer-u ko'kka ishonmagan odamlar bugun bir-biriga choh qazisa? Shusiz ham odam uzoq yashamaydi-ku. Bir-birini tush-unib, o'ynab-kulib yashasa bo'lmaydi-mi? Padariga lan'at pulniyam, latta-puttaniyam!“

Ochil o'ylay-o'ylay uxbab qoldi. Qiziq, tushida o'lib qolganmish. Shunda ham yuragi sanchayotgan emish. Allaqanday notanish erkak Umidni ko'tarib olganmish. Umid Ochilga talpinib hadeb yig'larmish. Lola bo'lsa bir chekkada turib hiring-hiring kularmish...

Ochil lanj bo'lib uyg'ondi. Uning ko'zlarini achishar, tomog'iga bir nima tiqilib turganga o'xshardi. Devordagi soatga qaradi-yu, sapchib turib ketdi. Sakkiz bo'lay deb qopti.

„Obbo, kech qolaman shekilli“, deb o'yladi u apil-tapil yuvinarkan. Lola hamon o'rtada cho'zilib yotardi. Xotining boshigacha burkanib yotishidan, Umidni ham ko'rpara o'rab olganidan, Ochil uning uyg'oqligini, ataylab shundoq

qilayotganini bildi. Kechagi gap-so'zlar yana bir boshdan tasavvurida jonlandi, ko'ngli tag'in g'ash tortdi.

U oshxonaga kirib qozon qopqog'ini ko'tardi. Non qo-vurdoq dimlanib qolgan bo'lqa kerak, qopqoqning ostiga suv tomchilari yig'ilib qolgan edi. Bir tomchi suv pomidor aralash non ustiga tomdi. Ochil bir bo'lak nonni og'ziga soldi. Qorni ochgani uchunmi, nordon ta'mdanmi jag'lari zirqirab ketdi. Choy qaynatib, bir-ikki piyolani apil-tapil ichdi-yu, ko'chaga otildi.

Ishxonaga kelishi bilan kechagi majlis tafsilotlarini esladi.

„Ishni piloramadan boshlash kerak, – deb o'yladi temir darvozadan kirib kelarkan. – Hamma ish shulardan boshlana-di. Shular ishni puxta qilsa, u yog'i ketaveradi“.

U taxta tiladigan uchastkaga kelganida ish qizib ketgan, elektr arralar shovqini qulqoqni qomatga keltirar, qipiqlangi havoni to'ldirib yuborgan edi. Bir lahzada Ochilning boshi g'ovlab ketdi. Yana yuragi sancha boshladidi. Tomog'iga bir narsa tiqilib qolgandek bo'laverdi. U gandiraklab goh u, goh bu ishchining oldiga borar, arradan tilinib chiqayotgan taxtalarni ushlab ko'rар, ammo nima qilayotganini o'ziyam yaxshi bilmas, boshi g'uvullar edi. Keyin nima bo'lganini o'zi ham anglay olmay qoldi. Elektr arraga juda yaqin ke-lib qolganini, birov chap qo'lini yulqib olganday bo'lganidagina bilib qoldi. U dahshat ichida o'zini orqaga tashladi. Qiziq, hech qanaqa og'riq sezmadidi. Faqat bilagi qattiq silkinib ketgandek bo'ldi. Ko'zidan o't chaqnab ketdi-yu, negadir ko'ngli aynib, hamma yoqni zulmat bosdi.

„Tezyordam“ mashinasи faryod solib Ochilni kasalxonaga olib ketdi. Uni operatsiyaga olib kirib ketishganida mashinada birga kelgan Haydar aka eshik oldida mo'ltirab qoldi.

– Palakatni qarang, singlim, – derdi u oldidan o'tib turgan hamshiralarga yig'lamsirab. – Shundoq Ochilboyning qo'lini arra obketdi-ya! Qandoq yigit edi-ya! Falokat qosh bilan qovoq o'rtasida turarkan-da, a!

Hamshiralarning biri indamay yelka qisib o'tar, boshqasi xuddi Ochilni taniydigandek, Haydar akaga hamdardlik bildirardi.

– Tasodif-da, amaki, tasodif.

Haydar aka alam bilan bosh chayqardi.

– Xotiniga nima deb javob beramiz endi. Gulday eri shundeq bo'lib o'tirsa qandoq chidaydi?!

Zavoddagilar ham shuni o'ylab, ichidan zil ketar edi. Bu sovuq xabarni Lolaga yetkazish uchun borgan odamlar uni uydan topolmay qaytib kelishdi. Qo'shni xotinlarning aytishicha, Lolaxon „zaril ish“ bilan chevarga ketgan ekan...

DEHQONNING BIR KUNI

Muyassar tong saharda uyg'onib ketadi-yu, Alijonning bir tekis, chuqur-chuqur nafas olishiga quloq solib, jimgina yotadi. „Qachon qaytganini bilmabman ham“, deb o'ylaydi u satin ko'rpadan boshini chiqarib. Devordagi osma soat besh marta zang uradi. Uning titroq sadolari uyning shiftiga, zal-devorlar, kirpechlar osilgan devorlarga yumshoqqina urilib, singib ketadi. Uy ichi yana jimjit bo'lib qoladi. Soat kapgiri sukunat qo'ynida goh sekin, goh qattiqroq chiqillayotganday bo'ladi. Oy derazadan o'ychan mo'ralaydi. Muyassar erining yelkasidan quchgisi keladi-yu, o'ylab qoladi: „Charchagan, dam olsin...“

U o'midan ohista sirg'alib chiqadi. Sandiq ustida yotgan nimchasini kiyib oladi-da, yana erining tepasiga keladi, uzoq qarab qoladi. Alijonning keng, tarang peshanasiga mayda ter tepchib chiqibdi. „Bechoraginam, – deb o'ylaydi Muyassar undan ko'z uzmay, – biram toliqbdiki, do'ppisini ham olib qo'ymabdi“.

U erining peshanasini kafti bilan avaylab artadi. Keyin ayvonga chiqadi.

Ayvon labiga tegib turgan gultojixo'rozlar boshida, hovli etagida uyib qo'yilgan g'o'zapoyalar ustida shabnam yaltiray-

di. Yum-yumaloq to‘lin oy qishloqni o‘zining nurli yo‘rgagiga o‘rab, uyquga, shirin tong uyqusiga chorlaydi, unda-munda yulduzlar mudraydi. Ammo qishloq allaqachon uyg‘ongan. Har qaysi hovlining burchagida tunning baxmal pardasini parchalab o‘t yaltiraydi: odamlar tandirlariga olov yoqishgan.

Muyassar ham ayvondan chaqqon sakrab tushadi-yu, samovarga o‘t tashlaydi. Keyin o‘choqboshidan suprani olib keilib, cho‘kkalab o‘tirgancha xamir qoradi. Tog‘orani dasturxon bilan o‘rab-chirmab, hovli burchagidagi uyilib yotgan g‘o‘-zapoyalar oldiga boradi. Bir quchoq g‘o‘zapoyani olayotgani-da, qo‘llarini havoda muallaq tutgancha to‘xtab qoladi.

Pastak devorning orqasidagi, qo‘shni hovlidagi bir tup o‘rikning duv to‘kila boshlagan yaproqlari tong shamolida ohista pirpiraydi. Muyassarning yaqin o‘tmishini, kechagi kunlarini yodiga solganday shivirlaydi. Bir paytlar mana shu o‘rik shoxiga arqon ilib arg‘imchoq uchardi. Shu o‘rikning g‘o‘rasini birinchi bo‘lib o‘zi yerdi.

Endi u sho‘x qizaloq emas, kelin. Devor-darmiyon qo‘shnisiga tushgan. Dadasi ham ularga – Muyassar bilan Alijonga o‘z qo‘li bilan fotiha bergen. „Alijon yaxshi yigit, o‘zimizning sinashta bola. Yetim o‘sgan. Bir-biriga ko‘ngil qo‘yibdi, bo‘ldi-da“, degan.

Muyassar, to‘y kuni dadasi qanchalik uzundan uzoq duo qilganini eslab jilmayib qo‘yadi-yu, g‘o‘zapoyani olib teztez yurib ketadi. Qoq-quruq g‘o‘zapoya guv yonadi, yuziga olov tafti uradi.

U endi uy tomonga yurganida buzoq ma’raydi. Sigir ham Muyassarning qadam tovushlaridan uyg‘onganday asta mo‘-rab qo‘yadi.

Muyassar ayvon labidagi kattakon sirli chelakni ko‘tarib xashak isi anqib turgan og‘ilxonaga kiradi. Nimqorong‘i burchakda yotgan sigir o‘rnidan turadi.

„Tagi ho‘l bo‘libdi, tozalash kerak“, deb o‘ylaydi u. Keyin sigirning yelinini ho‘llangan eski sochiq bilan tozalab

artadi-da, cho'qqayib o'tirgancha sog'a boshlaydi. Iliq sut tomchilari chelakka shovullab tushib, ko'pirib ketadi, bilaklariga sachraydi.

Chelak to'lganidan keyin qoziq atrofida aylanib onasiga talpinayotgan buzoqchaning arqonini yechib yuboradi. Bu zoq shodon dikonglab, sigir tagiga kirib ketadi.

Muyassar bolalikdan odad bo'lib qolgan chaqqonlik bilan non yasaydi. Bir savat qilib tandir oldiga ko'tarib boradi, bitta-bittadan yopa boshlaydi. Oxirgi nonni yopadi-yu, yengil nafas oladi.

– Muyas!

U erining ovozini eshitib, chaqqon burilib qaraydi. Be-qasam to'nini yelkasiga tashlab olgan Alijon ayvon labida unga qarab turibdi.

– Keling! – deydi Muyassar obdastaga suv quya turib.

Alijon ayvondan ildam tushib, gulzor labiga keladi.

Muyassarga tikilib jilmayadi.

– Punktda navbat kutish yomon-da, Muyas... Har kecha yuzlab mashina, telejka qatorlashib ketadi. Qo'yib bersa tong otguncha turaverasan kishi, – deydi sekingina. Muyassar uning kecha uyga barvaqt qaytolmagani uchun uzr so'-rayotganini tushunadi.

Erining baquvvat yelkasidan ushlab jilmayadi...

– Engashing.

Alijon ham uning arazlamaganini payqaydi-yu, boshini quyi soladi.

– Mana, boshim sizniki, – deydi kulib.

Muyassar suv quya boshlaydi. Alijon muzday suvdan seskanib, pishqira-pishqira yuvinadi.

– Yuvinayotganingizda har doim otga o'xshab pishqirasiz-a... Qarang, ko'ylagimni jiqla suv qilib yubordingiz, – deydi Muyassar ho'l bo'lган etaklarini ko'rsatib.

Alijon bosh ko'tarib astoydil yalinadi:

– Hech bo'lmasa toychoq deng, Muyas.

Muyassar uning yosh bolalarday boshini bir yonga tashlab turishiga qarab, kulib yuboradi.

Shu ondayoq tandirdagi non esiga tushadi-yu, yuguradi. Qo'llari kuya-kuya bir savat non uzib oladi.

Tong yorishadi, tun qushi qop-qora qanotlarini yig'ib, qishloq ustidan olislarga uchib ketadi-da, chor-atrof odatdag'i qiy-chuvga to'lib-toshadi.

Ikkovlari shosha-pisha shirchoy ichishadi. Aljon tushlik ovqatini belbog'iga tugadi-da, mashinasining yoniga ketadi. Darvozaxona tomondan motorning gulduragan ovozi eshitiladi. Kabina eshiklari qarsillab yopiladi.

Muyassar uyni naridan beri yig'ishtiradi-da, ikki chetida qator-qator teraklar shovullab turgan toshloq yo'ldan dala tomon yurib ketadi. Uzoqda, tog' ortidan quyosh bosh ko'taradi, Qishloq suv quyganday jimib qoladi. Paxtazor katta-kichik hammani, hatto maktab bolalarigacha o'z komiga tortgan.

Muyassar etakni beliga bog'lab olgancha paykalga sho'ng'iydi. Paxtalar yonog'iga ilingan qirov sekin-sekin shudringga aylanadi. U esini tanigandan beri o'rghanib ketgan ishini tag'in qaytadan boshlaydi. Zum o'tmay etak to'lib-toshadi. Bora-bora beli zirqillab og'riy boshlaydi. Zax, yumshoq egat ichiga etakni ag'daradi-yu, yana qayta bog'laydi. Ko'z o'ngidan o'nlab, yuzlab, minglab chanoqlar birma-bir o'tadi. Goho shunday boshi aylanib ketadiki, ko'zini yumsa, tasavvurida oppoq chanoq pardan boshqa hech narsa ko'rinmay qoladi. Ammo u to'xtamaydi. Engashib oldinga intilaveradi.

Peshinga yaqin kun qizdira boshlaydi. Muyassar nimchasini yechib tashlab, tag'in g'o'zalar orasiga sho'ng'iydi.

Shu payt muloyim kuz quyoshida erigan yumshoqqina havoni titratib, hisobchi Shoqosim akaning tanish ovozi yangraydi.

– Hoy, ho-oy qizlar-ov, ovqatga-e-e!

Uning tovushi paxtazor ustida anchagacha elas-elas sado berib turadi.

Muyassar tergan paxtalarini uyib, etakka bosadi, yukning og'irligidanmi, o'yga tolibmi, boshini quyi solgancha, xir-monga chiqib boradi.

Shoqosim aka etakni temir taroziga qo'yib, toshni surarkan, salqi qovoqlarini lipillatib Muyassarga qarab qo'yadi. Burushiq yuzi oqarib ketganday bo'ladi:

– Qirq sakkiz kilo... Mazangiz yo'q-ku, kelin!

Muyassar uning nimaga shama qilayotganini bilib, g'ijindi. „O'yin-kulgidan bo'shamay qolding“ demoqchi-da.

U bir gap bilan qayirib tashlagisi keladi-yu, yoshini hurmat kilib, o'zini tiyadi. „Mayli, – deb o'ylaydi paxtani xir-monga ag'dara turib. – Bu odamning odati shu. Yuz yil asal bilan boqsangiz ham og'zidan shirin gap chiqmaydi“...

Qizlar kattakon qayrag'och soyasida, hovuz labida o'tirib tushlik qilishadi. Qayrag'och shoxlarida yuz-yuzlab chumchuqlar chirqillaydi. Qayoqdandir shamol kelib, hovuz yuzidagi mayda-mayda jilolar yelkasiga minib oladi.

Orqa tomondan mashina tovushi eshitiladi.

– Rais buva kelyaptilar! – deydi qaysidir qiz qo'ng'iroq-day ovoz bilan.

Baland bo'yli, qotma, tetik rais ochiq chehra bilan hay-qiradi:

– Hormanglar, qizlar!

Qizlar quvnoq salomlashishadi.

– Barakalla, qizlar!!! Yashanglar! Plan to'lgan kuni ham-mangizni Toshkentga – tomoshaga olib boraman.

– Naq Toshkentning o'zigami? – deydi orqaroqda o'tirgan qizlardan biri ishonqiramay.

– Naq Toshkentning o'ziga!

– Kinoga ham tushamizmi?

Rais beg'araz qah-qah uradi:

– Teatrgayam tushamiz!

Rais yaxshi odam. Chindan ham har yili qizlarni bir-ikki marta shaharga – teatrga olib boradi.

– Qani, – deydi u hammaga bir-bir qarab. – Kim eng yaxshi ishlasa, o’shani kelin qilaman. Xohlasa, mexanizatorlar kursiga jo‘nataman.

Hovuzda kosasini yuvayotgan qop-qora qiz – E’tibor yelkasi osha o‘girilib qarab, bijir-bijir qilib gapirib tashlaydi:

– O‘zi bitta o‘g‘lingiz bor, qaysi birimizni kelin qilasiz? Uyam bo‘lsa shaharda o‘qiydi. Kim bilsin, hali bola-chaqasini boshlab keladimi.

Hamma qah-qah urib kuladi, rais ham.

...Yana o‘sha paykallar, chanoqlar, paxtalar... Muyassar yana ishga sho‘ng‘ib ketadi... Qo‘llari yana chanoqlar uchida o‘ynaydi. Oqshom shafag‘i yuziga kul tortganda paykaldan chiqishadi. Muyassar uyga qaytishdan oldin kanal bo‘yiga keladi: sigirga o‘t yulish kerak. Muyassarning yonginasida chigirtka nag‘masini boshlaydi. Oromli sukunatni chuqurlashtirib uzoq, tinimsiz chirillaydi. Suv yuzida baliq sakraydi. Cho‘lp etgan ovoz eshitiladi-yu, yana sukunat quyilib keladi, Allaqayoqdan uchib kelgan baliqchi qush suvga sho‘ng‘iydi. Shu ondayoq qiyqirib havoga ko‘tariladi. Muyassar qirg‘oqda o‘sib yotgan maysalarni shart-shurt yulishga tushadi. Allanechuk qadron, mast qiluvchi ko‘katlar isidan boshi aylanib ketadi. Suv yuzi qop-qorayib qoladi. Eng avval uyg‘ongan shoshqaloq bir yulduzcha kanal suviga sho‘ng‘iydi. Goh jiolarga ko‘milib ketadi, goh yana qaytib chiqadi.

Orqa tomondan mototsiklning gurullagan tovushi eshitiladi. Mototsikl sukunatni tilka-pora qilib yaqinlashadi-yu, uning yonida taqqa to‘xtaydi.

– Yana so‘ramasdan o‘t yulyapsanmi?

Muyassar qayrilib qaramasdanoq taniydi. O‘sha – Shosim aka. U sekin boshini ko‘tarib qaraydi. Hisobchi mototsiklining egaridan tushgisi kelmay, bir oyoqlab yerga tiralib turgan bo‘ladi. Muyassar uning yuzini g‘ira-shira

qorong‘ida aniq ko‘rmasa ham, qovoqlari pir-pir uchib tur-ganini payqaydi.

Bu odam shunaqa o‘zi: otdan tushsa ham, egardan tushgi-si kelmaydi. Bir vaqtlar rais bo‘lgan edi. Unda Muyassar qizaloq edi. Bir kuni sigiri paxtazorga tushib ketgani uchun Qoravoy taqachining to‘qqiz yashar o‘g‘lini o‘lar holatda do‘pposlagan.

Shoqosim aka haliyam o‘sha kunlarini qo‘msaydi. Menga odamlarning dimog‘-firog‘i emas, paxta kerak, deydi. Muyassar bu safar ham olishib o‘tirmay, qishloqqa qaytadi. U endi o‘choqqa olov yoqqanida eshikdan ola sigir mo‘rab kirib keladi. Muyassar gullarni payhon qilib tashlamasin deb, darrov arqonlaydi. Kattakon sirli chelak yana iliq, serko‘pik sutga to‘ladi. Muyassar buzoqchani yechib yuboradi.

Taom pishgandan keyingina Muyassar qattiq toliqqanini sezadi. Uch-to‘rt jazni og‘ziga soladi-yu, tovoqni berkitib qo‘yadi. „Hali Alijon akam kelsa, birgalashib ovqatlanamiz“.

Lekin Alijon hali-beri qaytmasligini o‘zi ham biladi. Terim kunlari haydovchilar kecha-kunduzning farqiga bormay qolishadi,

Guzar tomondan baland musiqa yangraydi. „Klubda kino bo‘lyapti, – deb o‘ylaydi Muyassar jimgina quloq solib, – Qanaqa kino ekan?“

U uyiga kirib, chiroq yoqadi. Burchakdag‘i toshognaga o‘zini soladi. Qoraqosh, qorako‘z, mo‘jazgina qiz unga qarab jilmayib turadi. Birdan uning sho‘xligi tutib ketadi-yu, o‘zining aksini o‘zi massxara qila boshlaydi. Tilining uchini chiqarib, boshini likillatib qo‘yadi. Keyin mayin jilmayib, oyna tokchasidagi upani oladi. Upaga botirligan paxtani yuziga yaqinlashtirishi bilan to‘xtab qoladi.

„Yana qo‘lim yorilibdi“. G‘o‘zapoya tirnab tashlagan qo‘llariga qaraydi. Tag‘in jilmayib qo‘yadi. Mana shu nozik, chayir barmoqlari, tiqmachoqday qo‘llari bilan alla-

qachon o‘ziga haykal bitgulik ishlar qilib qo‘ygani, bugun ham o‘sha haykalga yana jilo bergani uning xayoliga ham kelmaydi.

Keyin, uxbab qolishdan cho‘chib, yechinmasdan o‘rniga cho‘ziladi-yu, kuta boshlaydi. Ana, ko‘chadan mashina ovozi keldi. Muyassar ildam qaddini rostlab o‘tirib oladi. Motor tovushi kuchaya-kuchaya yaqinlashadi-da, yana sekin-sekin uzoqlashib ketadi. „Yo‘q, Alijon akam emas. Idora tomonga o‘tib ketdi-ku“.

U shiftga tikilib uzoq yotadi. Lekin endi motor ovozi kelmaydi. Itlar akillamaydi. Bedana ham sayramaydi. Qishloqni uyquning sukunat to‘lqinlari o‘z bag‘riga oladi.

Faqat qayerdadir – uzoqda alla eshitiladi. Qaysidir ona o‘z kichkintoyining boshida qo‘sish aytyapti.

Muyassar shirin jilmayib qo‘yadi. Mana, bir yildan keyinmi, ikki yildan keyinmi o‘zi ham ona bo‘ladi. O‘shanda o‘zi ham shunaqa sokin kechalarga jon kiritib, alla aytadi. Bir vaqtlar ayasi kenja ukasiga alla aytayotganida qulqoq solib o‘rganib olgan.

Bora-bora uyqu uning ham kipriklarini aldab-aldbab qovushtirib ketadi. Muyassar toliqqan oyoq-qo‘llarini yozgancha, dong qotib uxbab qoladi.

U tush ko‘radi. Tushida jajjigina qizaloq emish. O‘rinking shoxiga arqon tashlab arg‘imchoq uchayotgan mish. O‘rik qiyg‘os gullagan mish. Arg‘imchoq har silkinganida uning boshiga bir dunyo gul sochilar mish. Arg‘imchoq borgan sayin qattiqroq lopillarmish. U borgan sayin balandga, osmoni falakka chiqib tusharmish. Yer ham, osmon ham, arg‘imchoqning arqoni ham, hamma yoq gul emish. Oqish, pushti gul emish. U xandon urib kularmish. Ko‘zlaridan yosh chiqib ketarmish...

U tush ko‘radi. Ammo oy fonusining piligini pasaytira boshlaydi. Kunchiqar tomonda osmon sutday oqish rangga kiriadi. Yangi kun boshlanadi.

DEHQONNING BIR TUNI

Ikkinchি hikoya

Bundan yigirma ikki yil avval „Guliston“ jurnalida „Dehqonning bir kuni“ degan hikoya bosilgan edi. Unda oddiy paxtakor oilaning bir kunlik hayoti tasvirlangan...

Hikoya rus tilida „Literaturnaya Rossiya“ haftaligidagi chiqdi, to'plamlarga kirdi, talay qardosh xalqlar tillariga, chet el tillariga o'girildi. Oradan shuncha fursat o'tgach, eski do'stlarim, qariyb o'z tengqurlarim – Muyassar va Alijonni qo'msayverdim... Mana, ular bilan tag'in uchrashdik.

Muallif. 1989-yil, mart.

Yo-yo-yotishibdi... O'ng tomonda Alijon. Chap tomonda Muyassar... Yonboshida to'rt yashar Doniyor... Uy ichi salqin, cho'yan pechkaning g'ira qopqog'idan tushayotgan nur devorga qizg'ish chiziq tortgan. Tashqari oydin shekilli, deraza yorug'. Eski toshoyna xira yiltiraydi. Toshoyna burchagiga qistirib qo'yilgan rasm oqarib ko'rindi. Lekin Muyassar uni ravshan tasavvur qiladi: Valijonning surati. Uni Halimaxon chizgan. Bo'yoq qalam bilan... O'lmasidan yarim yil ilgari... Toshoyna tokchasidagi soat shoshilinch chiqillaydi (Valijon Novgorod tomonlardan olib kelgan batareyali soat)... Alijon yonboshiga ag'daralib „imm“ deb qo'yadi.

„Tag'in beli og'riyapti“, deb o'laydi Muyassar yuragi achishib. Ammo eridan hol so'rashga botinmaydi: „Uyg'onib ketmasin“. Yetti yil bo'ldi. Tappa-tuzuk mashinasini haydar yurgan odam ayni qish chillasi „Pichan obkelmasak bo'lmaydi“, deb tog'ga ketdi-yu, bir haftada shu dardni orttirib keldi. Bormasa bo'lmasdiyam-da... Fermaning mollari ochlikdan bo'kirib yotgan bo'lsa... Kolxozning o'zi beda sepmasa...

Alijon avvaliga sezdirmadi. Ichidan Muyassarning jun ro'molini beliga bog'lab yuraverdi. Keyin... yotib qoldi. Qimir etsa joni chiqib ketayotgandek ingraydi. O'shanda „yo-

rildi“. Xashak olib qaytishayotganda qor ko‘chib ikki kecha tog‘da qolib ketishibdi... Uy ichi salqin... Cho‘yan pechka eshididan tushayotgan chiziq ojiz miltiraydi. Valijonning soati shoshqin chiqillaydi. Muyassarni xayol olib qochadi. Valijon sog‘mikin... U yoqlarda sovuq qattiq bo‘larmish. Butun „Vremya“da aytdi. Moskvada 28–33 daraja... Novgorod Moskvaga yaqin emish. Valijon aytgan.

Doniyor quv-quv yo‘taladi. Oyoq-qo‘lini tipirlatab, ustidagi ko‘rpani ochib tashlaydi.

– Aya-a-a, – deydi yig‘lamsirab.

Muyassar tirsagiga tayanib, bolaning ustiga ko‘rpa tortadi. Peshanasiga kaftini bosib ko‘radi. Xayriyat, isitmasi yo‘q.

– Uxla, bolam, uxla – deydi sekin.

– Buning yana yo‘talayapti-ku, onasi...

– Sizniyam uyg‘otib yubordimi? – Muyassar eriga achnib qaraydi. – Sho‘x-da, boyta Salimangiz aytdi: pechkada qor eritib, pishillatibdi... Uxlang.

Muyassar erining uyqisini o‘chirib yuborishdan qo‘rqib, qimir etmay yotadi. Soat chiqillaydi. U tag‘in Valijonini o‘ylaydi. Mo‘min bola. Otasiga tortgan. O‘nni bitirib institutga kirmoqchi edi. Yig‘lamoqdan beri bo‘lib qaytib keldi. Domla aytganmish. „Ekonomist bo‘lishni orzu qiladigan odam avval familiyasini to‘g‘ri yozishni o‘rganadi, yigitcha! Qishlog‘ingizga borib paxta teravering!“

Muyassar kuydi. Otasi kuldii: „Biz tomonlarda paxta terishdan boshqani o‘rgatmaydi, demadingmi, o‘g‘lim... Mayli, parvo qilma, hamma olim bo‘lib ketsa, podani kim boqadi“. Valijon poda boqmadi-yu, tag‘in paxta terdi.

Keyin... Boshqa gap chiqib qoldi. Yangi rais (avvalgi Rais buva qamalib ketdi, uch yil bo‘ldi: paxtani qo‘sib yozgan ekan) majlis qildi. Xo‘p aqlii gaplar aytdi. (Aytadiyam-da, yosh, o‘qimishli.) „Ko‘rib turibsizlar, biz tomonlarda tug‘ilish ko‘payib ketyapti, – dedi, – har bitta oilaga o‘n besh sotixdan tomorqani qayerdan topamiz, paxtaga yer yetmayapti-ku“. Xul-

las, ayon bo'ldiki, Rossiyaning noqoratuproq yerlari „o'tyurak“ dehqonlarni, iloji bo'lsa yoshlarni kutib yotgan emish.

Valijon tushmagur shu gapni eshittdi-yu, patagiga qurt tushib qoldi. Muyassar „ketma“, deb uvvalo yalinsa ham ko'nmadi. „Tushunsangiz-chi, aya, o'z holimga qo'ying, yosh bola emasman“, dedi.

Dadasi yonini oldi (har qalay erkak-da). Bolani o'z holi-ga qo'y, onasi, rais bir nimani bilmasa gapirmaydi, dedi.

Valijon bir yilchadan keyin kech kuzakda to'satdan kelib qoldi. Otpuskaga. Qarang, Muyassar o'g'lini tanimay, qolsa deng... Soqol qo'ygan... Boshida telpak... g'alatiroq bo'lib qolgan. Kamgapmi-yey, odamovimi-yey... Ikki marta singli-sining mozoriga borib keldi-da, tag'in yo'lga otlanib qoldi. O'sha kuni dadasi dilini yordi: „Xo'roz hamma yerda bir xil qichqirarkan, hech kim bizni quchoq ohib kutib olgani yo'q. O'zlarining turish-turmushi yaxshi bo'lsa, qishlog'ini tashlab qocharmidi, jonimga tegdi, bahorda qaytib kelaman“, dedi. Otasi gapini ma'qulladi: „Tentirab yurma begona yurtda! Kelaver, ochingdan o'lsang men kafil“.

– Uyingda is bormi, onasi?

Xayol surib yotgan Muyassar eri tomon ilkis o'giriladi.

– Uxlamadingizmi?... O'lsin... ko'mirxonaga kirsam, yak-kash kukun qopti. – U bir zum jim yotadi-da, so'raydi. – Po-yezd biletini ertaga olasizmi?

– Olaman, – Alijon negadir xo'rsinadi. – Buyam bir qop g'alva shekilli. Avval Moskvaga borilarkan, undan Tbilisiga, undan Kutaisiga...

– Mayli, dadasi... Ko'rмаган joylarni ko'rib kelasiz.

Jimib qolishadi. Yangi rais Alijonning belidagi bodini davolatish uchun Kavkaz tomondagi allaqaysi „kurort“ga putyovka beribdi.

– Joningizdan aylansin, – deydi Muyassar osoyishta ohangda. – Qiynalib yurasizmi?

Tag'in jimlik cho'kadi. Allaqayerda it akillaydi.

– Ko‘mir olish kerak, – deydi Alijon bo‘g‘iq ovozda. – Qishning keti ko‘rinmayapti.

– O‘lsin, anqoning urug‘i-ku. – Kechagi voqeа daf’atan Muyassarning esiga tushadi. – Magazinga qand kelgan ekan. Tumonat odam... Qarasam, Tursunoy xolayam ochiritda turibdi. „Erimda gunoh yo‘q, majbur qilishgan“, deydi. Adoyi tamom bo‘pti.

– Rais buva insofli edi, – Alijon tag‘in xo‘rsinadi. – Xalqqa qayishardi.

– O‘g‘lini qarg‘adi, – deydi Muyassar kuyinib. – Toshkentda o‘qigan o‘g‘li bor edi-ku... Hozir Qo‘qonda ishlayotgan ekan. Sudmishmi-yey, advokatmi... Tursunoy xola „Otangni qamoqdan chiqarib ber, shu odamning pushtikamaridan bo‘lgansan-ku, bolam“, deb yig‘lasa, o‘g‘li ko‘nmabdi.

„Pripiska qilganlarga chora yo‘q, aya“, dermish.

– Ungayam osonmas, – deydi Alijon xomushlik bilan. – Nima qilsin, davlatning odami.

– Ularnikidayam ko‘mir ado bo‘lgan ekan, – deydi Muyassar Tursunoy xolaning gapini eslab, – Shotursunga bir mashinagina ko‘mir obkeb bering, baraka topkur, rahmatli otangiz rais buvaning qadrdoni edi, desa Shotursun jerkib beribdi: „Ikki yuzdan kamiga bo‘lmaydi, men yetimxonaning direktori emasman. Rais buva ko‘mib ketgan tillalar dan chiqaring-da, mundoq“, – depti.

– Otasiga o‘xshagan errayim-da, bu bola! – Alijon jahl bilan to‘ng‘illaydi. – Shoqosim aka ham shunaqa xudobexabar odam edi.

Muyassar qovog‘i muttasil uchib turadigan Shoqosim akani, hozir stansiyadagi ko‘mir iskaladda ishlaydigan Shotursunni eslab, ko‘ngli g‘ash tortadi, rais buvaning xotinigaki shundoq degan bo‘lsa, boshqalarga ikki yuz elliidan kamiga ko‘nmaydi. Tursunoy xolaning yig‘lab aytgan gaplari tag‘in xayolida jonlanadi: „Sizga yolg‘on, Xudoga chin, jon qizim, cholim bir xil raislarga o‘xshab sandiq-sandiq pul yig‘madi.

Boshqalardan nimamiz ortiq, mana, bir paqir ko'mirga zor bo'lib o'tiribman...“

– Rais buva vaqtida pensiyaga chiqib ketsa shu ishlarga aralashmasmidi, – deydi Muyassar o'ziga o'zi gapirib.

– A? – Alijon endi mudray boshlagan shekilli, qayta so'-raydi. – Kim deysan?

– Rais buvani aytaman-da.

– Undayam... Baribir qamalardi...

Muyassar astoydil ajablanadi:

– Nega endi? O'ziga to'g'ri bo'lsa. Birovga og'zi tegmasa, tili tegmasa...

– Planni bajarmasa bo'lmasdi-da, onasi, – deydi Alijon ishonch bilan. – U zamonlarda bajarmasa qamalardi. Endi bajargani uchun qamayapti.

„O'zing panohingda asra, Xudo!“ deydi Muyassar xayolan. Dili yorishadi. Yaxshiyam eri raismi, brigadmi bo'lma gani... Ana qanchasi qamoqda yotibdi. Narigi xonadan ingroq tovush keladi.

– Qaysi biri? – deydi Alijon xavotir bilan.

– Salimangiz... – Muyassar narigi xonada yotgan uch qizining qaysi biri tushida alahsiragani-yu, qaysi biri ingragani ni aniq biladi.

– Yana bannisaga yotqizsakmikin, – deydi Alijon. – Jigar og'rig'i qo'zg'adi shekilli. Halimaga o'xshab...

– Nafasingizni issiq qiling! – deydi Muyassar beozor jerkib.

Erining ko'nglidan o'tayotganlarni biladi. O'zining ham ko'z o'ngiga lop etib Halimaxon keladi. Valijondan keyin tug'gan qizi, o'ziyam bu dunyoga sig'adigan qiz emasdi-da. Sochi yer supurardi. Kiprigi yuziga tushardi. Otasi ham hayron: Kimga tortgan bu qiz? Chap qo'llab rasm chizsa, (chapaqay edi), odamning aqli shoshardi... Shunaqa mehnatkash, shunaqa chaqqon. Non yopadi, sigir sog'adi, pillaga qaraydi, dalaga chiqib, chopiq qiladi, yuz kilolab paxta te-

radi. Yaxshi qiz mahalladan chiqmaydi, degan gap rost ekan. O'n oltiga to'lib-to'lmasidan turnaqator sovchilar qatnasa deng... Bo'lmasa to'qqizinchiga endi ko'chgan qiz...

Bir kuni Muyassar ishidan kelsa, Halimaxon akasini ayvon burchagidagi kursiga o'tqizib qo'yib, albomga rasmini chizyapti. Qo'lida bo'yoqqalam, „E, buningizga aytинг, aya, xit qilib yubordi-ku, odamni, – dedi Valijon do'rillab. – Nima, men vistavkaga qo'yilgan echkimanmi? Ikki soatdan beri qoqqan qoziqdek o'tiribman. E, bor-e!“ Valijon qo'lini paxsa qilib o'midan turib ketayotgan edi, Halimaxon muloym jilmaydi. „Qirqiga chidadingiz, qirq birigayam chidang-da, akajon! Besh minut qoldi“.

Muyassar qizi chizgan rasmga munday qarasa... Yo tavba! O'g'li shunaqa katta yigit bo'p qoptimi? Mo'ylovi sabza urgan... Ko'zlarida, qop-qora ko'zlarida allanechuk sho'xlik... Hatto iyagidagi husnbuzar ham yarashib tushgan.

...Muyassar o'sha kungi gapi uchun hanuz ich-etini yeidi. Nega baqirdi qiziga? „Sen ahmoqqa qachon aql kiradi, qizo'lgur! Ovqatga unnash o'rniga... Akang bu yil o'nni bitiradi, ahmoq, nima qilasan vaqtini olib? Yig'ishtir, qalam-palamingni!“ Bilsa edi, olti oy o'tmay g'unchadek qizini tuproqqa topshirishini bilsa edi... Halimaxon dori sepilgan dalada ishlayveribdi, jigari ezilib adoyi-tamom bo'pti-yu, ih demapti. O'zing-chi? „Ayajon, qornim og'riyapti, ko'nglim behuzur bo'lyapti“ desa: „Yoqmasroq narsa yegandirsanda, qatiq ichsang bosiladi“, deb qo'ya qolibdi... Bannisaga olib borishganida kasali o'tib ketgan ekan... Yo'lakka, eshik tagiga yotqizishdi. Muyassar erini bunaqa alpozda birinchi ko'rishi edi. Avval do'xtirlarga yalindi: „Jon akalar, qancha olsangiz oling, qizimni tuzating“, dedi. Birov qulq solsa qani! Hamma yoq oh-voh, hamma yoqda rangi za'faron kasallar. Shunda Alijonning ko'zi g'azabdan yonib ketdi. Qiyomat qo'pdi. (Yuvosh odamning jahli chiqsa yomon bo'larkan.) „Kattang kim? – dedi o'dag'aylab. Mening qizim xolasining chorbo-

g'ida ishlab sariq bo'lgani yo'q. Paxtada ketmon chopib shu dardga yo'liqdi! Tuzatasan! Tuzatmasang, onangni uchqo'r-g'ondan ko'rsataman!"

Rangi zahil qiltiriq do'xtirning gapi Muyassarning esidan chiqmaydi: „Menga nima deysiz, aka! Bola bog'chasi niyam kasalxonaga bo'shatib bergan bo'lsak, ko'rib turibsiz, koridorgacha to'lib ketdi. Boring, o'sha kattalarning oldiga!„

Alijon „kattalar“ning yoniga bormadi. Boradigan ahvolda emasdi.

Bola bola ekan-da, Valijon singlisi bilan ko'p g'ijilla shardi. Goh ruchka talashadi, goh daftar... Ammo, Halimaxonning o'ligini bannisadan olib kelishganida yerga muk tu shib shunaqa yig'ladi, shunaqa yig'ladi...

Muyassarning mijjalariga yosh qalqiydi. Tomog'iga yig'i tiqilib, dimog'i achishdi. Erini bezovta qilishdan qo'rqib labini tishlaydi.

– Ha, onasi? – deydi Alijon xavotirlanib.
– O'zim... – Muyassar hiqillab, burnini tortadi. – Uxlang... Charchagansiz.

– Qo'y, onasi... – Alijon dag'al qo'li bilan uning boshini silaydi. – Bahorda o'g'ling keladi. Nasib etsa to'y qilamiz... Nevara ko'rasan...

Ajab, bir vaqtlar kelinlik paytida (qarang, shungayam yigirma yil bo'pti) erining qo'li bexosdan tegib ketsa badani jimirlashib ketardi. Endi bo'lsa eri boshini silasa, yosh boladek orom topadi. Nima bu? O'ziyam tushunmaydi. Narigi xonada tag'in Salima ingraydi. Muyassarning ko'ngliga g'ulg'ula tu shadi. Balki yana bannisaga yotqizish kerakdir. Yo'-o'q, bittasidan ayrilgani yetadi! O't tushsin, o'sha paxtalariga!

Sutdan og'zi kuygan qatiqniyam puflab icharkan. Bul tur kuzda Salima „Ko'nglim ayniyapti, biqinim sanchib og'riydi“, deganida er-xotin yugurgilab qolishdi. Xayriyat, bu safar vaqtida oldini olishdi. Haliyam asorati qolgan she killi bu sariq o'lgurning...

Alijon inqillab o‘rnidan qo‘zg‘aladi.

– Ha? – deydi Muyassar tashvishlanib. – Belingiz...

Alijon uh tortadi. Yotgan joyida cho‘zilib timirskilanadi. Namat ustidagi sigaret bilan gugurtni oladi.

– Shu odatingiz qolmadi-da, dadasi, – deydi Muyassar dashnom berib. – Bola yotibdi demaysiz.

Alijon indamay gugurt chaqadi. Chakkasidagi oqargan sochlari, ajin tushgan peshanasi bir lahza yorishib ketadi.

„Umr ham o‘tdi, – deb o‘ylaydi Muyassar. – Ikkovimiz ham o‘tin bo‘ldik. Qiziq, ko‘nglida na alam, na og‘riq sezadi. Bu gap shunchaki lip etib xayolidan kechadi. – Dunyoning ishlari shu ekan“.

...Oy botgan shekilli, derazadan tushayotgan nur xirala-shadi. Hovli tomonda qo‘y ma’raydi (Valijonning to‘yiga atab boqilayotgan qo‘y).

– Onasi, – deydi Alijon sigaret kulini yonboshidagi piyolaga chertib. – O‘g‘ling kelguncha uyni sal epaqaga keltirib qo‘ysakmidi...

Yaxshi niyat bilan hovli etagiga bir uy, bir ayvon solishgan. Tomini yopishdi-yu, u yog‘iga qo‘l qisqalik qilib qoldi. Valijon uyoqda bo‘lsa, hali qancha ishi bor. Eshik-deraza o‘rnatish, somon suvoq, oq suvoq, bo‘yoq... Eh-he!

Ajab, Alijon uning dilidan o‘tganini darrov sezadi.

– Qo‘yaver, onasi, – deydi yupatib. – Musulmonchilik – astachilik. Baxtimizga bolalar sog‘ bo‘lsin. – Shunday deb sigaretni piyolaga bosib o‘chiradi. – Uxla, onasi, charchagansan.

Toshoyna yanayam xiraroq yiltiraydi. Soat allalovchi ohangda chiqillayotganga o‘xshaydi. Bora-bora soat ovozi jimlik qo‘yniga singib ketadi. Muyassarni uyqu elitadi. Shunda eri yelkasiga ohista turtganini sezib norozilik bilan ko‘zini ochadi.

– Nima deysiz? – deydi ozorlanib.

– Onasi... – Alijon yo‘talib qo‘yadi. – O‘ylab qarasam, o‘shayoq menga to‘g‘ri kelmas ekan.

Muyassar uyqusirab yaxshi tushunmaydi:

– Qanaqa o'shayoq?

– O'sha-da! Haltubami, Maltubami¹... Borish yuz so'm...

Kelish yuz so'm... Undan ko'ra ko'mir olaylik... Valijoning kelguncha uyni suvoqdan chiqarib qo'yaylik.

Muyassarning uyqusi bir zumda o'chadi.

– Esingiz joyidami, dadasi! – deydi astoydil koyib. – Yetti yil kutib endi putyovka olgan bo'lsangiz, yarimjon bo'lib qolgan bo'lsangiz... Siz ham umringizda bir marta...

– Ke, qo'y, onasi! – Alijon tag'in uning boshini silaydi. – Oltiariq tomonda issiq suv bormish. Shunga uch marta tushsam otdek bo'lib ketaman. Mana ko'rasan.

Eri shu qadar ishonch bilan gapiradiki, Muyassar ikkilanib qoladi.

– Qandoq bo'larkin, dadasi, – deydi bo'shashib. – Labzdan qaytsangiz...

– Uxla, – deydi Alijon allanechuk xotirjamlik bilan.

Muyassar tushunadi. Bu – erining qat'iy qarori. U bir lahza alag'da bo'lib yotadi. Keyin uyqu uning kipriklarini aldab-suldab qovushtiradi. Qancha fursat o'tganini bilmaydi-yu, ayvonda chiroq yonganini his etadi. „Salima turdi, – deb o'ylaydi uyqu aralash. – Xo'p mehnatkash chiqdi-da shu qizim. Umridan baraka topsin“. Paqir bandi daranglagani ni ham eshitadi. „Turish kerak, xamir ko'pchib ketgandir... Salima sigir sog'guncha non zuvalab qo'ymasam bo'lmas“. Uyg'onmoqchi bo'ladi-yu, ko'zini ocholmaydi.

Tush ko'radi... Bahor emish. O'rik gullaganmish. Qizaloq emish. O'rik shoxiga ilingan arg'imchoqda uchayotganmish. Arg'imchoq silkingan sayin boshiga duv-duv gul yog'ilarmish. Oq, pushti gullar...

Shunda... Halimaxon paydo bo'pti. Sochlari yer supuradigan, kiprigi yuziga tushadigan qizi Halimaxon...

¹Sihatgoh nomi nazarda tutilgan.

„Kel, qizim, kela qol!“ – dermish u qo‘l cho‘zib. Qizini quchog‘iga olibdi-yu, uchaveribdi-uchaveribdi. Halimaxon uning pinjiga kirib, „Ayajon, ayajon“ dermish. Arg‘imchoq borgan sari baland havolanarmish... Ona-bola bir-birini quchoqlab osmoni falakka uchib ketayotganmish. Negadir Mu-yassarning yig‘lagisi kelarmish.

U tush ko‘rdi. Oy fonusi allaqachon o‘chgan. Kunchiqar tomonda esa ko‘kimir qor bosgan tog‘lar ortida osmon yori-shadi. Hovli etagida, pastak bostirmada „pov-pov“ degan ovoz eshitiladi. Salima sigir sog‘yapti. Sog‘ib bo‘lib, qoziq atrofida betoqat aylanayotgan buzoqchani yechib yuboradi.

Keyin tandirga o‘t qalaydi... Non yopadi... Shirchoy qila-di... Yangi kun boshlanadi.

JINTEPA

Bu voqeaga ancha bo‘ldi. O‘shanda oltinchi sinfda o‘qirdim. Aniq esimda bor: aprel oyi edi. Tog‘liklar ravochning toshbosdi degan turini yaxshi bilishadi. Ravoch endi o‘sib kelayotganida bir tomonga yonboshlatib, ustiga tosh bosib qo‘yasiz. Shunda oftob tushmagani uchun ravoch ham sersuv, ham chuchuk bo‘lib o‘sadi. Qishloq bolalari ravoch chiqishi bilan tanlab-tanlab ustiga tosh boshtarib qo‘yishadi. Birovning toshbosdisiga birov tegmaydi. Qoida shu.

Aprel oyi bo‘lgani uchun qishlog‘imiz atrofidagi past-u baland tepaliklar, tog‘lardagi ravoch bolalar o‘rtasida allaqa-chon „bo‘lishib“ olingan edi. Faqat kunbotar tomondagi Jintepa cho‘qqisiga hali hech kim chiqmagandi. Jintepa eng baland cho‘qqi bo‘lganidan unda qor kech erigan, ravoch ham kech chiqqan, buni bolalar bilishardi. Ammo bu cho‘qqiga chiqishga har kimning ham yuragi betlayvermasdi. Biz kichkina paytamizdanoq Jintepa haqidagi har xil vahimali gaplarni eshitaverib, yurak oldirib qo‘ygandik.

Aytashlaricha, bir cho‘pon suruvini boqib yurib, tog‘da adashib qolibdi. Kechasiga qolib ketibdi. Qarasa, olisda

olov yonib turganmish. Boshqa cho'ponlar ham bor ekan, deb suyunibdi. O'sha joyga yaqin borib qarasa, gulxan atrofida yap-yalang'och qizlar sochini yoyib o'tirganmish. Cho'pon qo'ylarini tashlab orqasiga qochibdi. Ancha vaqt kasal bo'lib yetibdi...

Qishloq do'konini qo'riqlaydigan chol ham Jintepaga chiqqanida soqov bo'lib qolgan, deyishadi. Aytishlaricha, u yoshlida tappa-tuzuk ekan. Bir kuni toqqa – o'tinga chiqibdi. O'tin kesguncha qorong'i tushib qolibdi. Kechasi cho'qqidan tushib kelayotsa, yo'lida savat zambil yotganmish. Kerak bo'-lar, debdi-yu, bandidan sudrab ketaveribdi. Qarasa, zambil o'zidan-o'zi og'irlashib borayotganmish. Boyagi kishi qora terga botib ketibdi. Oxiri, charchab qolibdi. „Savat zambil ham shunaqa og'ir bo'ladimi“, debdi o'ziga-o'zi. Shunaqa desa orqasidan g'o'ldiragan ovoz eshitilibdi:

„Og'irligi qancha keladi?“ Qorovul bunday o'girilib Qara-sa, zambil emas, badbashara bir maxluqning qulog'idan ush-lab kelayotgan emish. Qorovul: „Dod!“ deb pastga yuguribdi. Shu-shu tilsiz bo'lib qolibdi.

...O'sha kuni yakshanba edi. O'rtog'im Adham bilan Jintepaga chiqib, ravochlarga tosh bostirib tushadigan bo'ldik. Yo'l olis bo'lgani uchun erta turdim. O'sha yoqda yermiz, deb bitta nonni qiyiqchaga tugib oldim. Adhamlarnikiga chiqsam, buvisi supada o'girib olib non chakichlayotgan ekan. Uning ko'zi yaxshi ko'rmasa ham qulog'i juda yaxshi eshitardi, Adham bilan pichirlashayotganimizni sezib qoldi.

– Nima? Jintepa? Hamma g'alva sen takadan chiqadi. – U qaddini rostlab menga o'qlov o'qtaldi. – Yo'ldan urma bolani! Ikkalangniyam jin chalib, og'zingni qiyshaytirib ketadi.

Adham ikkalamiz vaqt g'animatida juftakni rostlab qoldik. Ko'chaga chiqqanimizda ham Adhamning buvisi qat-tiq-qattiq koyiyotganini eshitib turdik.

– Hali dadang kelsin, bir urdirib tomoshangni ko'rmasam, yurgan ekanman. Jintepada balo bormi senlarga!

Ikkalamiz oldinma-keyin yo'lga tushdik. Jintepaning yo'li olis. Avval soydan o'tladi. Keyin mol fermasining yonidan o'tib, qir oshamiz. Undan keyin uzumzor keladi. Undan ham o'tib yana qir oshamiz. Keyin archazor oralab chiqib ketilaveradi, ketilaveradi, oxiri Jintepaga chiqiladi.

Havo musaffo. Shundoqqina oyoq ostida qoqigullar, bo'-tako'zlar ochilib yotibdi. Osmonda to'rg'ay tipirchilab nafas olmay sayraydi. Tanho burgut havoda vazmin suzib o'lja axtaradi. Archazorga kirgunimizcha peshin bo'lib qoldi. Bir to-monga qiyshayib o'sgan kattakon archa ostida o'tirib nonni yeb oldik.

– Bulut chiqdi, – dedi Adham oyog'ini chalishtirib yot-ganicha, archa shoxlari orasidan osmonga qarab. – Tezroq yurmasak bo'lmaydi.

Chindan ham havo salqinlashib borar, osmonda to'da-to'da bulutlar suzib o'tardi, Jintepaga chiqib borgunimizcha hammayoqni bulut o'rabi oldi. Ammo cho'qqi ustidagi yalanglikka chiqishimiz bilan bulutni ham, shamolni ham unutdik. Har yer-har yerda to'da-to'da bo'lib ochilgan lolalar shamolda chayqalib turar, xuddi olovdek lovillab ko'zni olardi. Ikkalamiz u yoqdan-bu yoqqa yugurib lola terdik, endi bir qarich bo'lib o'sgan ravochlar ustiga tosh bostirdik.

– Men qirq bittasiga bostirdim, – dedi Adham harsillab. Uning peshanasi terlagan, katak ko'y lagining etagi shimidan chiqib ketgani uchun shamolda qanotdek silkinar edi.

– Men sanamadim, – dedim kuchayib borayotgan shamoldan baland kelish uchun baqirib.

Shu payt boshimiz ustida chaqmoq yarq etdi-yu, momaqal-diroq gumburladi. Adham menga, men Adhamga qaradim. Qop-qora bulutlar borgan sayin pasayib kelayotganga o'xshar, shunday boshimiz ustidan qora tumandek shiddat bilan suzib o'tardi. Birpasda atrof g'ira-shira qorong'i bo'lib qoldi.

„Hozir jala quyadi“, deb o'yladim u yoq-bu yoqqa alang-lab. Atrofda yomg'irdan yashirinadigan na bir daraxt, na bir

xarsang – hech nima yo‘q edi. Yana momaqaldiroq guldirdi. O‘sha zahoti Adhamning dahshat to‘la tovushi eshitildi:

– Rustam! Boshing yonyapti, Rustam!

Hayron bo‘lib Adhamga qaradim-u dahshatdan qotib qoldim. Adhamning sochlari tikka-tikka bo‘lib ketgan, negadir sochi orasidan ko‘kintir cho‘g‘ sachrab osmonga otilardi.

– O‘zingni... O‘zingni boshing yonayapti! – dedim du-duqlanib.

– Voydod! – Adham ko‘zлari olayib boshini changallagan-cha yugurib ketdi. Men ham toshlarga qoqilib-qoqilib uning ketidan chopdim. Momaqaldiroq tinimsiz gumburlar, ora-chora sukunat cho‘kkanida sochlarim o‘zidan-o‘zi tikkayib, yonib ketayotganga o‘xshar, Adhamni chaqiray desam, qo‘rqqanim-dan ovozim chiqmasdi.

Oradan qancha o‘tganini bilmayman. Bir mahal yigirma qadamcha oldinda yugurib ketayotgan Adham bir narsaga qoqilib yiqilib tushdi. Men yetib kelganimda u hamon boshini changallagancha kiyiko‘tlar orasida g‘ujanak bo‘lib yotardi.

– Tur o‘rningdan, Adham! – dedim yelkasidan tutib.

U qo‘rquv bilan menga qaradi.

– Boshing yonib ketmadimi? – dedi yig‘lamsirab.

– O‘zingniki-chi?

Ikkalamiz beixtiyor boshimizni ushlab ko‘rdik. Yo‘q, hech qayerimiz yonmagan, sochimiz ham kuymagandi.

– O‘z ko‘zim bilan ko‘rdim! – dedi Adham hamon qo‘rquvdan ko‘zлari olayib. – Sochingdan olov chiqib ketdi. Xudo ursin, o‘z ko‘zim bilan ko‘rdim.

– Men ham ko‘rdim! – dedim Adhamning boshiga sin-chiklab qarab. – Sening boshingdan ham cho‘g‘ chiqib ketdi. Soching o‘zidan-o‘zi tikka bo‘lib, cho‘g‘ sachrab ketdi. Ko‘kintir cho‘g‘.

Yana momaqaldiroq gumburladi. Yirik-yirik yomg‘ir tomchilari shatir-shutur qilib tusha boshladi.

– Ajina – Adham sakrab o‘rnidan turib ketdi. – Ajina chaladi. Qoch!

Yana avvalgidek u oldinda, men keyinda yugurib ketdik. Ammo endi Adhamning boshidan cho‘g‘ chiqmas, savalab yomg‘ir yog‘ar edi. Faqat mol fermasi oldiga kelgandagina sal nafasimizni rostladik. Qishloqqa kirganimizda yomg‘ir tinib qolgan edi. Jintepa ustida quyosh botib borardi.

Adhamning ust-boshi loy bo‘lib ketgandi. U xayrashmasdan to‘g‘ri uyiga kirib ketdi. Men ham uyga kirdim-udamimni chiqarmay, yotib ola qoldim. Jintepaga chiqqanimizni oyim eshitsa, sog‘ qo‘ymasligini bilardim.

Kechasi bilan alaq-chalaq tushlar ko‘rib chiqdim. Qamishzorga kirib qolibmanmi-ey, qamishlar yonib ketibdimi-ey...

Ertalab yuvinayotganimda nuqlu labim achishaverdi. Artinayotib, oynaga qarasam, hammayog‘imga uchuq toshib ketibdi.

– Kun bo‘yi har xil o‘yinlarni o‘ynaydi-di, kechasi alahlab chiqadi! – dedi oyim zarda bilan.

Indamasdan papkani ko‘tarib Adhamlarnikiga chiqdim. Buvisi hadeb sigirning yeliniga yopishayotgan buzoqni chetga tortayotgan ekan.

– Menga bering, buvi, – dedim arqonga qo‘l uzatib.

– Qoch, qorang o‘chgur! – Adhamning buvisi arqonning bir uchi bilan yelkamga tushirib qoldi. – Bolani nima qilding? Senga baloyam urmaydi...

Demak, eshitibdi... Papkamni ko‘targancha sekin ichkari kirdim. Adham kirpech ilingan devor ostidagi temir karavotda yotar, rangida rang qolmagan edi.

– Tuzukmisan? – dedim peshanasiga kaftimni bosib. Uning boshi cho‘g‘ bo‘lib qizib ketgandi.

– Darsga borolmayman, – Adham sekin pichirladi. – Tezroq keta qol. Buvim urishadilar.

Buvisining jahlini chiqarmaslik uchun sekin chiqib keta qoldim. Hali dars boshlanmagan edi. Kechadan buyon ichimga sig'dirolmayotgan gapni o'zim bilan bitga partada o'tiradigan Nusratga aytib berdim. Nusrat ko'zimga qarab turdi-da, birdan xaxolab kulib yubordi.

– Boshing yonib ketgan bo'lsa, manavini qayoqdan olding! – dedi peshanamga chertib.

Atrofimizni bolalar o'rab olishdi. Nusrat gaplarimni oqizmay-tomizmay bolalarga aytib berdi. Chekka-chekkadan masxaraomuz savollar yog'ila boshladi:

- Boshingni ustida gugurt chaqqaning yo'qmidi?
- Balki chaqmoq tegib yonib ketgandir?
- Adham-chi, Adham... Uyam kalla sho'rva pishirdimi?

Hatto hech qachon bunaqa gaplarga aralashmaydigan eng yuvosh Mo'minjon ham gap otib qoldi:

- Boshing yonganida qanaqa hid chiqdi?

Hammalari sinfni boshlarga ko'tarib qahqaha otib kulishdi.

Birinchi dars biologiyadan edi. Odamning maymundan tarqalganini jon kuydirib tushuntiradigan, o'zining ham allaqayeri maymunga o'xshab ketadigan, qanshari past, burun kataklari keng o'qituvchimiz bo'lardi. O'sha sinfga kirishi bilan hamma jimib qoldi. U odaticha stulni qog'oz bilan yaxshilab artdi-da, o'tirib yo'qlama qila boshladi. Adhamning familiyasini aytganida yonimdagi Nusrat hammadan oldin javob qildi:

- Adhamni ajina chalib ketibdi.

Bolalar gurr etib kulib yuborishdi.

O'qituvchimiz jurnaldan boshini ko'tarib, jerkib so'radi:

- Nima?
- Mana, Rustam ko'ribdi, – dedi Nusrat menga imo qilib.
- Nimani ko'ribdi?
- Ajina chalganini, – dedi Nusrat yana iljayib. – Jintepaga chiqishgan ekan, ajina chalib ketibdi.

Jahli chiqqanidan o'qituvchimizning yuzi qizarib ketdi.

– Tur o‘rningdan! – dedi menga. – Nima deb aljirading?
Qanaqa ajina?

Sekin o‘rnimdan turdim.

– Men ajina chaldi deganim yo‘q, – dedim to‘ng‘illab. – Adhamning boshidan cho‘g‘ chiqib ketdi.

O‘qituvchining burun kataklari yanayam kengayib ketdi.

– O‘zingnikidan chiqmadi mi ishqilib?

Bolalar boyagidan ham dahshatli qahqaha urib yuborishdi.

– Chiqdi! – dedim qaysarlik bilan.

O‘qituvchining oldinga turtib chiqqan iyagi yanayam cho‘zilib ketgandek bo‘ldi.

– Nima chiqdi? – dedi kinoya qilib.

– Cho‘g‘ chiqdi! – dedim ovozim titrab. – Sochimdan cho‘g‘ chiqib ketdi.

– Sochingdan emas, ko‘zingdan chiqib ketgandir.

Bolalar yana xaxolab kulishdi.

Alam bilan baqirib yubordim:

– Axir, men o‘z ko‘zim bilan ko‘rdim.

– Sening boshing emas, miyang yonib ketganga o‘x-shaydi. O‘tir!

Biologiya o‘qituvchisi nima dedi, nima dars o‘tdi, esimda yo‘q. Tanaffus paytida bolalarga mazax bo‘lmaslik uchun maktab bog‘ining etagidagi issiqxonasi atrofida aylanib yurdim. Darsga kirgim kelmasdi. Hozir fizika o‘qituvchisi kiradi. Yana yo‘qlama qiladi. Adhamga gal kelganda hammasi qaytadan boshlanadi.

Fizika o‘qituvchimiz Ismoil aka yo‘qlama qilib o‘tirmandi. Sinfga kirishi bilan atrofga bir qaradi-yu, so‘radi:

– Adham qani?

Bolalar xuddi shuni kutib turgandek, xaxolab kulib yuborishdi.

Ismoil aka qoshini chimirib so‘radi:

– Nima gap?

Nusrat o‘zini tutolmay qornini ushlab kula boshladidi.

– Rustam aytsin, – dedi kulgidan nafasi qaytib. – O'zi aytsin.

Alam ichida Nusratning biqiniga shunday tushirdim-ki, bukchayib qoldi. Hech kim bunaqa bo'lishini kutmagan bo'lsa kerak, sinfga suv quygandek jimlik cho'kdi.

– Men o'z ko'zim bilan ko'rdim, – dedim alam bilan qich-qirib. – Senlar ishonmasang, men aybdormanmi?

Ismoil aka asta yurib tepamga keldi.

– Nimani ko'rding? – dedi sekin, qat'iy ovoz bilan.

Men indamay eshikka chiqib ketishni ham, Ismoil akaning savoliga javob berishni ham bilmay, turib qoldim.

– Nimani ko'rding? – dedi u yana.

– Adhamning boshidan cho'g' chiqib ketganini, – dedim pichirlab.

Ismoil aqa ko'zimga uzoq tikilib qoldi.

– Qayerda?

– Jintepada.

Boyagi mushtning alami ketdi shekilli, Nusrat yana iljaydi:

– Ajinaning olovini ko'ribdi.

– Jim o'tir birpas! – dedi Ismoil aka jerkib. Keyin yana ko'zimga tikildi. – Momaqaldiroq bo'layotganmidi?

Men indamay bosh silkidim,

– Bulutlar past suzayotganmidi?

Ismoil aka masxara qilmayaptimi, degan xayolda uning ko'ziga tikildim. Yo'q, uning qiyofasi jiddiy edi.

– Past edi, – dedim sekin.

Ismoil aka negadir boshimga shapatilab qo'ydi. Bolalar ni erkalaganda shunaqa qiladigan odati bor edi.

– Sen kamdan-kam uchraydigan tabiat hodisasini ko'rib-san! – dedi jilmayib. Keyin sinfga yuzlandi. – Bolalar, geografiyadan Kolumbni o'qigansizlar-a?

Bolalar chekka-chekkadan tasdiqaab javob qilishdi.

– Ana o'sha Xristofor Kolumb yangi yer izlab ketayot-ganida dengizda qattiq dovul ko'tariladi. Bo'ron bir necha

hafta davom etadi. Oxiri, dengizchilarning toqati toq bo‘lib, kemani orqaga qaytarishni talab qilishadi. Ammo Kolumb yo‘lidan qaytmaydi. Shunda dengizchilar g‘azablanib, qo‘z-golon ko‘tarishadi. Kolumbni oyoq-qo‘lini bog‘lab dengizga uloqtirmoqchi bo‘lishadi. Endi kemadan otib yuboray, deb turishganida Kolumb birdan qichqirib qoladi. „Yana bir kun muhlat beringlar. Ertaga bo‘ron tinadi, havo ochilib ketadi“, deydi. Dengizchilar unga ishonishmaydi. Shunda Kolumb kema machtasining bir uchida ilinib turgan koptokdek olovni ko‘rsatib „Mana shu olov ertaga bo‘ronni tindiradi“, deydi. Dengizchilar ikkilanib qolishadi. Uni suvga tashlamay turishga qaror qiladilar. Rostdan ham kechasi to‘satdan bo‘ron tinadi. Ertasiga charaqlab quyosh chiqib ketadi. Dengizchilar Kolumbning avliyoligiga yana bir bor ishonishadi.

Butun sinf suv quygandek jimib qolgan, bolalar Ismoil akaning hikoyasini mahliyo bo‘lib tinglashar edi. O‘zimning ham og‘zim ochilib qolgandi.

– Kolumb avliyo emasdi, – dedi Ismoil aka. – U tabiat qonunlarini bilardi. Osmonda to‘yingan zaryadlar ko‘payib ketganidan keyin havo ochilishini tushunardi. Machtaga kelib qo‘ngan olov koptok past suzayotgan bulutlar zaryadi bilan kema minorasining to‘qnashuvi tufayli bo‘lgan edi. – U bir zum jimib qoldi-da, yana so‘radi: – Rus askarlari Bolgariyaga Shipka dovonidan oshib borganini bilasizlar-a? O‘sha dovondan o‘tayotgan jangchilar ham miltiqlarining nayzasida ko‘kimtir olov yonib turganini ko‘p ko‘rishgan. Rustam bilan Adhamning sochida yongan cho‘g‘ ham xuddi o‘shanaqa zaryadlar bo‘ladi. Momaqaldiroq bo‘lib turganida ikkovlari eng baland joyda – Jintepada bo‘lishgan. Zaryadlar ularning sochiga qo‘ngan.

Bolalar hang-u mang bo‘lib menga qarashdi. Nusrat ham og‘zini ochib angrayib o‘tirar, kiprik qoqishga madori qolmagan edi.

Ko‘p o‘tmay Adham tuzalib ketdi.

O'ZBEK ISHI

O'ta muhim ishlar bo'yicha tergovchi Koryagin mashinganining orqa o'rindig'ida o'tirar, toliqqan edi. Eski „Jiguli“ ikki betida baqateraklar tizilgan, onda-sonda paxta laxtaklari to'kilib qolgan yo'lidan borar, mashina eshigi asabni qaqshatib, muttasil g'iyqillardi.

Jumanov degani, mana, to'rt oydirki, aybini bo'yniga olmaydi. U yoqda gruppaga boshlig'i Ambarsumyan siquvgaga olib yetibdi: „Biz sizni yosh, g'ayratli mutaxassis sifatida bu ishga jalb qilgandik. Boshqalar obkom sekretarlarini yong'oqdek chaqib tashladи. Siz bo'lsangiz, allaqanday sovxoz direktorini eplay olmaysiz“.

Ming la'nat hammasiga! Paxtasigayam, Jumanovgayam! Avval ham „shug'ullanishgan“ u bilan. Bir emas, ikkita tergovchi... Umuman, o'rgimchak uyasiga o'xshaydi bular. Hammasi chatishib ketgan.

Shu tobda mashina haydab borayotgan Berdiyev ham ko'ziga shubhali ko'rindi. Viloyat prokuraturasi xodimi. Peshka! Qarang, shuniyam tagida mashina. „Nol-olti“. O'zida-chi? Kichik adliya maslahatchisi-da! Mototsikl ham yo'q... Muncha g'iyqillaydi bu eshik?!

– Mashinangizni moylasangiz bo'lmaydimi, Berdiyev?

Berdiyev ortiga qarab jilmaydi:

– Kechirasiz, Vasiliy Stepanovich! – dedi chap qo'li bilan rulni ushlaganicha, o'ng qo'lini ko'ksiga bosib. – Mashina meniki emas...

„Qo'lini ko'ksiga qo'yishga balo bormi? Qullik psixologiyasi!“

– Nima, otangiznikimi?

– Yo'q, Vasiliy Stepanovich! Qo'shnikimizniki. Bir kunga so'rab oldim.

Koryagin jilmaydi.

– Tushunarli... Bundan chiqdi, qo'shningiz Qahramon...

– Qahramon! – Berdiyev favqulodda yangilikni xabar qil-

layotgandek, samimiy shang‘illadi. – Qahramon Ona! O‘n ik-kita bolasi bor.

„Xo‘p qahramonlik qiptimi? Kalamushga o‘xshab bolaslash jasorat bo‘lsa... Aslida, mana qayerda yotibdi o‘g‘irlikning ildizi! Churvaqalar tug‘ilaversa, yeymen-ichaman deb og‘zini ohib turaversa...“

– Aytib qo‘ying, Berdiyev. Kampir mashinasining eshigini moylab yursin...

Berdiyev kuldi.

– Kampirning pravasi yo‘q, Vasiliy Stepanovich. Mashina haydolmaydi.

– Bundan chiqdi, sizning ismingizga xatlatgan... „Qahramon“ga qanday qarindoshchililingiz bor?

„Qitmır“ savol, Koryagin o‘zining soddaligidan miyig‘ida kuldi. Bordi-yu, Berdiyev mashinasini „Qahramon ona“ nomi bilan xaspo‘shtagana taqdirda ham og‘zidan gullarmidi? Har qalay yurist...“

– Aytdim-ku, qo‘shnisi bo‘laman! – Berdiyev orqaga o‘girilib tag‘in shang‘illadi. – Mashinani kampirning to‘rtinchio‘g‘li haydaydi. Pedagog. Krupskaya mukofoti laureati. Matabda rus tilidan dars beradi.

„Laureat emish! Rus tilidan dars berarmish! Qani o‘sha laureatning shogirdlari? So‘roq paytida ko‘zini lo‘q qilib turadi. Rus tilini bilmasmish. Aslida-ku, sovet hokimiyatida oltmishto‘qqiz yil yashab rus tilini o‘rganmaslik... Biladi! Baloni biladi! O‘zini go‘llikka soladi. Keyin majbur bo‘lasan Berdiyevga o‘xshagan mahalliy huquqshunoslarni yordamga chaqirishga...“

– Laureatingizning mashinasi tezroq yura oladimi, yo aravadan farqi yo‘qmi?

– Mayli-ku, yo‘l tor, Vasiliy Stepanovich! Telejka chiqib qolishi mumkin...

– Tor bo‘lsa, ko‘zingizga qarang! Meni birinchi marta ko‘rayotganingiz yo‘q!

Motor kuchanib o'kirdi. Mashina shiddat bilan yelib ketdi. Yo'l chetidagi baqateraklar g'oyib bo'ldi. Na daraxt bor, na imorat. Hamma yoq paxtazor. Ufqqa, ko'z ilg'aguncha... to'q yashil, qo'ng'irtob dalalar. Dilni g'ash qiluvchi manzara...

Koryagin bo'g'riqib, mashina oynasini tushirgan edi, yuziga chang urildi. Battar xunob bo'ldi. „Qanaqa Xudo qarg'agan joy bu! Sentabr o'rtalab qoldi-ku, haliyam issiqqa chidab bo'lmaydi...“

Oradan hech fursat o'tmay, dimog'iga allaqanday bo'g'uvchi hid urildi. Xizmatchilik! Yurist aralashmaydigan soha yo'q. Keyingi yillarda ekologiyaga oid ishlarni ko'rishga ham to'g'ri kelgan – Dnepropetrovsk, Zaporoye... Ammo bunaqangi badbo'y hiddan bahramand bo'lish „nasib etmagan“ edi... Atrofga alangladi. Nima balo, shu gadoytopmas joyda ham ximzavodmi? Yo'q, ko'z ilg'aguncha ufqda na biron zavod binosi, na tutun buruqsatgan quvur ko'rindi.

– Nima bu, Berdiyev? – dedi oynani shosha-pisha ko'tarib.

– Defoliant... – Berdiyev yo'ldan ko'z uzmay borarkan, tushuntirdi. – Butifos sepmasa, g'o'zaning bargi to'kilmaydi.

Koryagin horg'inlik bilan ko'zlarini yumdi. Daf'atan sog'inch bir tuyg'uni his etdi. Moskva atrofi... Sokin kuz... Tiniq osmon... Kristaldek beg'ubor havo... Hozir eng yaxshi fasl. Pushkin aytganidek, „ma'yus va go'zal...“. „Babe leto“ degan gap bor. Har yili sentabrda er-xotin ta'til olib, Podmoskovyega – qaynanasinikiga borishardi. O'rmon. Oltindek sarg'aygan emanlar... Shamol epkinida zirillab turgan oq qayinlar... yam-yashil archazor... Kuzgi qo'ziqorinlar...

Qaynanasi – Nadejda Vasilyevna ularni jon-dili bilan kutib oladi. Moskvadagi oliy toifali restoran oshpazi ham borshch bilan chuchvara pishirishda Nadejda Vasilyevnaning oldidan o'taversin! Hayron qolasan: „Go'zallik saloni“ning bosh kosmetologi qayoqda-yu qozon-tovoq qayoqda! Olgani aytmaysizmi, xotinini! Erta-indin doktorlik dissertatsiyasini

yoqlay deb turgan olima! Kibernetikaning manaman degan „Xudo“lari tan beradi unga. O’sha akademiklar Olenkaning qo‘ziqorin tuzlashini bir ko‘rsa! Sentabr – er-xotin orziqib kutadigan oy... Afsus, bu yil ta’til ham harom bo‘ldi...

To‘g‘ri, aynan shu oyda ta’tilga chiqishining bitta noqulayligi bor. Natashenkaning o‘qishi boshlanadi. (Bu yil yet-tinchi sinfda o‘qiyapti.) Ustiga-ustak, musiqa maktabi – violanchelo... Lekin Olga (dono xotin – yarim davlat) buniyam yo‘lini topgan. „Tashvish qilma, Vasenka, Natasha yosh bola emas“. To‘g‘ri aytadi: podyezddagi qo‘shni kampirga haqini to‘lasalar bas – qizaloq kechqurun issiqsiz qolmaydi. Ertalab muzlatkichni ochsa, hamma yemak muhayyo. Pishloq, kolbasa, sariyog’, tuxum... Tushlikni maktabda qiladi... Keyin musiqa maktabi. Qahva bor, buterbod...

...Shanba kuni kechqurun sakkizdan uch minut o‘tganda er-xotin Natashenkani stansiyada kutib olishadi. Moskvadan qaynanasinkigacha elektrichkada qirq ikki minutlik yo‘l...

„Papochka!“ – deydi qizaloq vagon zinasidan sakrab tushib. O‘pishadilar. Keyin babushkalarinikiga yo‘l oладilar. (Ajab! Qizaloq onasidan ko‘ra uni ko‘proq yaxshi ko‘radi.)

Ertasiga ota-bola qo‘ziqorin terishadi. Oyog‘iga krassovka, egniga gamaj, oppoq vodolazka kiygan, ko‘kragi bo‘rtib qolgan Natashenka qo‘ziqorinlar g‘uj bo‘lib o‘sgan joyni ko‘rsa, yosh boladek irg‘ishlaydi: „Papochka, qarasang-chi, papochka, ko‘rmayapsanmi?“ Savatchasini salanglatib o‘scha tomon yuguradi... Kechqurun buvisi Natashenkaning top-qirligini maqtaydi...

Koryagin o‘scha dilxush damlarni ravshan tasavvur qildi-yu, yuragi orziqib ketdi.

...Tormoz nolali g‘iyqillab, Koryaginning o‘zi ham, xayollari ham to‘zon ichida qoldi. Peshanasi oldingi o‘rindiq suyanchig‘iga urilib, bir zum garangsib turdi-da, mashina yo‘l chetiga chiqib, ko‘ndalang to‘xtab qolganini payqadi. Traktorning tarillashi qulog‘iga kirdi. Alang-jalang qarab,

bir emas, to'rtta pritsep ulangan traktor tarillab, imillab, katta yo'lni kesib o'tayotganini ko'rди.

– O'lgani ketyapmizmi, Berdiyev?! – dedi qo'l siltab, – Sekinroq yursangiz bo'lmaydimi?

Berdiyev unga qaramadi. Chap eshikni ochib, ovozi boricha bir nimalar deb baqirdi. Traktorchi uzr so'ragan bo'lib, qo'lini ko'ksiga qo'ydi-da, pritseplarni shaqillatgan ko'yи katta ko'chaga burilib ketaverdi. „Savodsiz! Ahmoq!“

Koryagin motorni o't oldirishga behuda urinayotgan Berdiyevga jahl bilan qarab, eshik oynasini tushirdi. Yuziga chang urilib, tupurdi.

Motor hamon dumi bosilgan mushukdek vag'illar, ammo hadeganda o't olmas edi. Chang tarqalib, ko'z o'ngida g'alti manzara paydo bo'lди. Biydek dala, paxtazor. Yuz qadamcha narida, marza boshida pritsep turibdi (hozir yo'lni kesib o'tgan pritsepga o'xshaydi). Boshiga oq mato o'ragan ayollar, do'ppi kiygan erkaklar ikki bukilgan ko'yи paxta to'la etak orqalab, pritsep tomonga turnaqator kelyapti. Xuddi o'zidan katta bug'doy boshog'ini ortmoqlagan chumolidek. Bir xillari hamon egat oralab ivirsib yuribdi. Bo'yniga etak osgan. Chotini kerib, g'ayritabiyy gandiraklagan ko'yи qadam tashlaydi. Har bir g'o'za boshiga egilib, ikki qo'llab paxta teradi, shosha-pisha etakka tiqadi. Etak soniya sayin shishib boradi.

...Televizorda paxta terimini ko'rgan edi. „Vremya“da. Qoracha yuzi tabassumdan porlab turgan mexanizator qiz... Bunkerga qordek yog'ilayotgan lo'ppi paxtalar...

U yana xiyla tikilib turdi-yu, bir narsani angladi: bular ro'mol tang'igan xotinlar emas, yosh qizaloqlar, do'ppi kiyganlar alp qomatli erkaklar emas, yosh bolalar... „Shoshma, bunaqa manzarani yana qayerda ko'ruvdim?“

Berdiyev g'udranib kapotni ochdi. Motorni titkilay boshladi.

Esladi! Bir vaqtlar „Boshsiz chavandoz“ filmini ko'rgan-

di. O'sha kinoda habash qullar paxtani savatga terayotgani tasvirlangan edi... „Bu yerda etakka terishyapti...“

Berdiyev bir balo qildi, motor o't oldi.

– Bir minut! – dedi Koryagin hamon paxta terayotganlardan ko'z uzmay. – Kim bular?

– Terimchilar... – Berdiyev qo'lini isqirt dokaga artib, kapatni qarsillatib yopdi.

– Mashina-chi? – dedi Koryagin astoydil ajablanib. – Nega mashinada termaydi?

– Paxta yalpi ochilmaguncha mashina dalaga tushmaydi, – Berdiyev joyiga o'tirdi. – Bundan tashqari, qo'l terimi toza bo'ladi.

„Jiguli“ sekin o'nglanib, yurib ketdi. Koryagin ortiga qarab, o'zidan katta etakni ortmoqlab ketayotgan qizaloqlarga yana ko'zi tushdi. Rahmi keldi.

– Nega bolalar ishlayapti? Kattalar qayoqda?

Berdiyev darhol javob bermadi.

– Ularning ham o'z yumushi bor... – dedi mujmal qilib.

„Tushunarli... Bolasini paxtaga haydaydi, o'zi chayqovchilik qiladi. Novosibirskka tarvuz oborib sotadi... Aslida-ku, yoshlarni qishloq xo'jaligi ishlariga jalb qilish hamma yerdalboz. Moskvada ham kartoshka tergani olib chiqishadi. Yuqori sinflarni. To'qqizinchiga ko'chsa, Natashenkani ham chiqaradilar. Balki, musiqa maktabidan spravka berishar – barmoqlarini avaylashi kerak... O'ziyam talabaligidagi kartoshka tergan... Yomg'ir yog'ib turganida... Loy changallab... Bir safar hatto to'rt yuz kiloga olib chiqqan. Paxta nima...“

– Qanchadan haq oladi?

Berdiyev yaxshi anglamadi shekilli, so'radi:

– Kim?

– Bolalar. Tergan paxtasiga?

– Kilosi – besh tiyin.

„Yomonmas. Bir kunda besh yuz kilo tersa, naqd yigirma besh so'm! Bir oiladan beshta bola paxtaga chiqsa...“

„Jiguli“ hamon g‘izillab borardi. Berdiyev bu yoqlarni yaxshi biladi: „Mahalliy kadr“ „XX partsyezd“ sovxozining sobiq direktori Panji Jumanov bilan hamqishloq...

Mashina sovxozi markaziga yetib keldi chog‘i, xiyla obod manzara ko‘rindi. Ko‘chaning bir tomoni – gulzor. Urush qurbanlariga o‘rnatilgan didsizgina haykal. Bir yoqda ikki qavatli bino. Sovxozi idorasi bo‘lsa kerak, marmar „shuba“ bilan suvalgan. Undan narida tepasiga „Chayka“ deb yozilgan yozgi kinoteatr. Ko‘cha chetida zamonaviy beton simyog‘ochlar. Suvi qurigan sement ariq. Aksariyating devori oqlanmagan uylar. Ba’zilarining tomi shifer bilan yopilgan.

Tepasida televizor antennasi. Ba’zilari suvoqli tom. Us-tiga g‘o‘zapoya bostirib qo‘yishibdi. (Shuning uchunmi, uylar yanayam pasqam ko‘rinadi.) Dehqon xalqi tadbirli bo‘ladi. Bu yoqlarda g‘o‘zapoyani o‘tin sifatida ishlatalishlari Koryaganning qulog‘iga chalingan edi. Holbuki, tu-man markazidan katta gaz quvuri o‘tgan. Nari borsa, o‘n besh chaqirim... Nachora, gazdan ko‘ra g‘o‘zapoyani afzal ko‘rsa – o‘zining ishi.

„Jiguli“ bo‘yog‘i unniqqan darvoza oldida to‘xtadi.

– Keldik! – Berdiyev mashinadan tushib, darvozaga bordi. – Marhamat! – dedi xuddi o‘z uyiga taklif qilayotgan-dek. Darvozani taqillatib o‘tirmadi. Kafti bilan itargan edi, bir tavaqasi g‘iyqillab ochildi. – Kiravering, Vasiliy Stepanovich.

Koryagin darvozadan kiriboq to‘xtab qoldi. Eh-he, hovlimas, butun boshli ogorod-ku bu! Bemalol ko‘p qavatli imorat qursa bo‘ladi! Har kim shunchadan yerni egallab olaversa... Razm solib, bir narsani angladi. Hovli katta bo‘lgani bilan bir qarich ham bo‘sh joyi yo‘q edi. Bir tomonda pamidor, kartoshka, bodring pushtalari. Bir tomon jo‘xorizor. So‘talari yig‘ib olingan, ammo sarg‘aygan poyalari so‘ppayib turibdi. Nariyog‘ olmazor... O‘rik, olcha daraxtlari...

Koryagin beixtiyor Berdiyevga ergashib chap tomonda-gi bostirma oldiga bordi. Bostirmada chang o‘tiraverib, rangini aniqlab bo‘lmaydigan ahvolga kelgan „Moskvich“ mashinasi turibdi. („To‘g‘ri, protokolda qayd etilgan“.) Mashina yonboshida bitta zanglagan kanistr, ikkita pachoq flyaga dumalab yotibdi. Unga tutash yana bir bostirma. Qoziqqa bog‘langan ola sigir erinchoqdik bilan jo‘xori-poya kavshaydi, ustiga qo‘ngan xira pashshalarni dumi bilan haydaydi. Bir chekkada yonboshiga tezak yopishgan buzoq yotibdi. Koryagin bostirmaning pasqam burchagiga bog‘loqli turgan eshakni daf’atan ko‘rmagan ekan. Eshak uzun qulqlarini dikkaytirib shu tomonga horg‘in qarab turdi-da, bir-ikki g‘irqilladi. Keyin, nola qilgandek hangrab yubordi. Koryagin hovlini yana bir karra ko‘zdan kechirib chiqishga ulgurdi. Burchakda tandir. Yonida oshxonasi: qiya eshigidan tutun chiqyapti. Etak tomonda ikki uy, oldida ayvon. Ro‘paradagi tokning yog‘och so‘rilari tom ustiga chiqarib yuborilgan. „Hamma gap – mana shu pastqam uylarda! O‘zini bechorahol ko‘rsatadi-yu, polini ko‘chir-sangiz, tagidan bir xum oltin chiqadi!“ Darvoqe, yonbosh tarafda yana bir uy qurila boshlagan. Xom g‘ishtdan devor ko‘tarilgan-u, tomi yopilmay, chala qolgan. Ko‘nglida hayrat aralash nadomatga o‘xhash tuyg‘u uyg‘ondi. Alla-qaysi gazetada o‘qigan maqola esiga tushdi. Qiziq odamlar! Bir qarasang, turish-turmushi bu – g‘irt qashshoq! Na odamlardek sharoit qiladi, na kurortga boradi. Nuqlul pul yig‘adi. Jinoyat kursisiga o‘tirishdan ham qo‘rqmaydi. O‘n yil, o‘n besh yil to‘playdi-da, bir kechada osmonga so-vurib to‘y qiladi. Keyin yana yig‘adi. Bittasi – mana shu Jumanovmi! O‘qimishli, oliv ma’lumotli... „Madaniyat“lisining ahvoli shu bo‘lsa, boshqalardan o‘pkalamasa ham bo‘ladi... Millioner – gadolar!

Nihoyat, eshak entika-entika jimb qoldi. Berdiyev turgan joyida uy egalarini chaqirdi. Oshxonaning qiya ochiq

eshigida boshiga eski ro'mol tang'igan qop-qora, ozg'in kampir ko'rindi. Ro'mol tagidan oqargan sochlari to'zg'ib chiqqan, guldor ko'ylagining yengini shimarib olgan, qop-dek keng ko'ylak beo'xshov halpirab turardi.

„Latta o'ralgan shvabraga o'xshaydi, – deb o'yladi Koryagin. Ajab, ko'nglida armon emas, qiziqish uyg'ondi. „Bunaqa hayotga qanaqa chidaydi sho'rliklar... Ko'nikib ketgan-da! „Odamzodning eng katta baxti – ko'nika bilish. Odamzodning eng katta fojiasi – ko'nika bilish... Kim ayt-gan edi?“ Eslay olmadi.

Kampir shoshib qoldi. Bilaklariga begona erkak nazari tushib „gunohga botayottandek“, hovliqib yengini tushirdi. Ro'molini qayta o'rab, salom berdi. Berdiyev bilan uzoq omonlashdi. Koryaginga ham alohida ta'zim qildi. Bir nimalarni gapirib ayvon tomon yo'l boshladи. Berdiyev uning ketidan ergasharkan, Koryaginni ham taklif etdi:

– Kelavering, Vasiliy Stepanovich.

Kampir shosha-pisha uyga kirib ketdi.

Koryagin chor-nochor ayvon peshiga keldi.

– Berdiyev, – dedi imkonи boricha osoyishta gapirishga urinib. – Jumanovning onasiga aytинг. Biz zaril ish bilan kelganmiz...

– Onasi emas, xotini... – Berdiyev xijolatli iljaydi.

„Xotini?! Nahot shu ayol...“

O'sha ondayoq „kampir“ ichkaridan yangi ko'rpachalar olib chiqdi. Xontaxta atrofiga poyandoz to'shab, oppoq, ozoda dasturxon yozdi. Bir zumda to'rtta kattakon patir, patnisda oltindek tovlanib turgan uzum olib keldi. Berdiyevga qarab bir nima dedi.

– Dasturxonga taklif qilyapti, – dedi Berdiyev ayoldan ko'zini uzmay.

– Vaqtimiz ziq! – Koryagin goh Berdiyevga, goh „kampir“-ga qarab bosh chayqadi. Shunda „kampir“ unchalik ham qari emasligini, harakatlari chaqqon va shiddatli ekanini his etdi.

– Noqulay bo‘ladi, Vasiliy Stepanovich! – Berdiyev tuflisini yechib ayvonga chiqdi. – Odat shunaqa.

Koryagin istar-istamas xontaxta yoniga cho‘kkalarkan, ko‘nglida noxushlik sezdi.

„Boshlandi! – dedi injib. – O‘rgildim odatlaringdan!“ – yuzini o‘girib, bir nuqtaga tikilib o‘tiraverdi. Bir mahal Berdiyev emin-erkin shovqinlab gapiro yetganini eshitib, boshini ko‘tardi. Ayvon oldida bo‘y-basti bab-baravar ikkita bola turar, Berdiyev kulimsirab, bularga bir nimalarni tushuntirar (ehtimol, nimanidir so‘rar) edi. Bolalar negadir iljayib javob qiladi. Papkasini muttasil salanglatadi. Biring bo‘ynida galstuk, ikkinchisi galstugini yechib shimming cho‘ntagiga suqqan, kissasidan bir uchi chiqib, osilib turibdi. „Jumanovning egizaklari. Beshinchi sinfda o‘qiydi. (Buyam protokolda bor.)“

Berdiyev nimadir degan edi, bolalar chug‘ur-chug‘ur qilib uyga kirib ketdi. Ayol paxta gulli choynak, to‘rtta piyola (qiziq, nega to‘rtta?) keltirib xontaxtaga qo‘ydi. Koryagin beixtiyor tag‘in zehn soldi. Yo‘q, har qalay, xotini Jumanovdan qari ko‘rinadi. Ancha qari! Peshanasini ajin bosgan, ko‘zlar horg‘in... Ayniqsa, bo‘yni: toshbaqaning kosasiga o‘xshaydi. Qaynana sining gapi lop etib esiga tushdi. „Xotin kishi bo‘ynidan qariydi. Xotinni g‘am qaritmaydi, er qaritadi“. Naqadar dono ayol Nadejda Vasilyevna! Uyatsiz Jumanov! O‘zi pulni pul bilan o‘ynagan, suyuq ayollar bilan ishrat qilgan. Sho‘rlik xotini bu yoqda... Feodal!

Ayvon zinasida tapir-tupur eshitildi. Maktab formasini yechib, oyog‘iga etik kiyib olgan egizaklar bir nima deb g‘ujurg‘ujur qila boshladi. Ayol oshxonaga yo‘l oldi. Dasturxonda yotgan nonga aynan o‘xshash bitta patirni teng ikkiga bo‘lib, yarmisini unisiga, yarmini bunisiga berdi. Zipillab kelib ayvon peshida osilib yotgan ikkita etakni bolalariga tutqazdi. Egizaklardan biri etakni qo‘ltig‘iga qistirib, non kavsha-gancha darvoza tomon ketdi. Ikkinchisi to‘satdan etakni yer-

ga uloqtirdi. Turgan joyida tepinib, bir balolar deb chinqirdi. Ko'zlarida g'alati o't yonib ketganday bo'ldi.

— Paxta tergisi kelmayapti, — dedi Berdiyev kulimsirab. Nimanidir tushuntirmoqchi bo'lgan edi, bola unga yovqarash qilib hurpaydi.

„Otasiga tortgan qaysar ekan, — deb o'yladi Koryagin undan ko'z uzmay. Genetika!“

Xotin yerda yotgan etakni silkitib, changini qoqdi. Tag'in bolaga tutqazdi. Allanima deb yupatdi chog'i, bola istar-istamas eshik tomon yurdi. Ayol tag'in oshxonaga kirib ketdi. Noxush sukunat cho'kdi. Allaqayerda musicha kukuladi. Bostirma tomonda sigirning pishqirgani eshitildi..

— Marhamat, Vasiliy Stepanovich! — Berdiyev yarim piyola choy uzatdi. Koryagin chanqagan edi. Choy ho'pladi.

— Uzumdan oling, — dedi Berdiyev qistab.

— Berdiyev! — Koryagin astoydil ranjib chimirildi. — Biz mehmondorlikka kelgan emasmiz. Chaqiring anavi xotinni. Palovi kerakmas!

Berdiyev unga allanechuk xotirjamlik bilan bir lahza tililib turdi-da, qo'lidagi piyolani dasturxonga qo'ydi. Oshxona tomon qarab ovoz berdi. „Anga“ dedimi, „yanga“ — mi, Koryagin yaxshi anglamadi. Xotin oshxonadan mo'raladi, sun'iyroq iljayib javob qildi.

Xuddi shu payt uy eshigida ikki yoshlardagi qipyalang'och, do'mboqqina o'g'il bola ko'rindi. O'zicha g'udranib ostonadan oshib o'tmoqchi bo'ldi-yu, qoqilib ketdi. Yuztuban yiqilib, ovozi boricha yig'lab yubordi. Berdiyev o'rnidan ildam turib, o'sha tomon yurgan edi, oshxonadan ayol otilib chiqdi. Yo'l-yo'lakay allanima deb javradi. Berdiyev ayvon peshiga yetib bormasdan uy ostonasida egniga eski atlas ko'ylak kiygan, uzun sochini ikkita qilib o'rgan qiz paydo bo'ldi. O'ng biqinini changallaganicha, engashib bolaga qo'l cho'zdi.

Koryaginning yuragi orziqib ketdi. „Natashenka bilan teng bo'lishi kerak“. Qizning allaqayeri chindan ham Natashenka-

ga o‘xshab ketardi. Bo‘y-bastimi, oppoq yuzimi... Yo‘-o‘q! Natasha bunaqa qiltiriq emas, rangi ham zahil emas, sog‘lom, o‘ktam...

Ayol yugurib kelib bolani qizning qo‘lidan oldi. Bag‘riga bosgancha uyga kirib ketdi. Atlas ko‘ylakli qiz ayvon o‘rtasida to‘xtab Berdiyevga salom berdi. Koryagin uning ko‘zlarida kattalarga xos allanechuk chuqur ma’no borligini daf‘atan idrok etdi. Berdiyev nimadir so‘ragan edi, qiz bir zum so‘zsiz, sadosiz tikilib turdi-da, biqinini changallagan ko‘yi uyga kirib ketaverdi.

Ichkaridan ayolning erklovchi ovozi eshitilar, bola hamon g‘ingshib yig‘lar edi. „Eri qamalmasa bu ham Qahramon ona bo‘larmidi... Bir emas, beshta bola. Nima zaril? O‘nta nimjon bolani baxtsiz qilgandan ko‘ra, bitta sog‘lom bolaga baxt bergen yaxshi emasmi?“

Koryaginni yana xayol olib qochdi. Natashenka kichkinaligida juda yig‘loqi edi. Er-xotin oqshomlari Sokolnikiga chiqib, sayr qilishar, kolyaskani itarib borayotgan Olgaga, qizaloq hadeb yig‘layverganidan xunobi oshib baqirib berardi: „Men buni yolg‘iz o‘zim uchun tug‘dimmi, yo o‘ynashdan ortirdimmi? Ovut bolangni!“ Koryagin bir qo‘llab „lyu-lyu-lyu“ deb, kolyaskani beo‘xshov silkitar, ikkinchi qo‘li bilan xotinining yelkasidan quchib, taskin berardi: „Senga asabiylashish mumkin emas, jonim. Oxiri Natashenka uxbab qolar, er-xotin araz-tarazni unutib, uyga qaytishar (uylari parkka yaqin), lift chaqirib, o‘n to‘qqizinchi qavatga ko‘tarilishar, shunda Olga erkalanib uning bo‘yniga osilardi: „Bo‘ldi, Vasenka, endi hech ham tug‘mayman“.

...Nihoyat, ichkarida bola yig‘isi tindi. Ayol ayvonga chiqib xontaxta yoniga tiz cho‘kdi. Uzum boshlarini maydalab, olishga undadi. Qiziq, uning nigohida na asabiylik, na jahl sezilardi. Go‘yo bolasini aravachada sayr qildirib, endi uxlatgan baxtiyor onadek xotirjam va osoyishta edi.

Ayol Berdiyevdan ko'z uzmay, allanimalarni gapirdi. Uzoq gapirdi. Avval vazmin, keyin bezovtalanib... Berdiyev qulqoq qoqmay tinglab o'tirar, ora-chora bosh irg'ab, ma'qul-lab qo'yardi. Go'yo tergovchi emas, tug'ishgan ukasidek.

– Nima deyapti? – Koryagin xotinning gapini bo'lib, Berdiyevdan so'radi.

– Qizi ikkinchi marta sariq bo'pti. Kasalxonada joy yo'qmish...

– Nima, siz vrachmisiz? – Koryagin garchand ko'nglida qizga achinsa ham, xunobi oshdi. Sigaret tutatdi.

– Erim qachon chiqadi, deyapti, – Berdiyev ayolning shuncha gapini lo'ndagina tarjima qildi. – Ko'rgani borishsa kiritishmabdi.

– O'zingiz yuristsiz-ku, Berdiyev! Tushuntiring. Tergov tugamaguncha svidaniye berilmaydi.

Berdiyev so'zini tugatar-tugatmas, ayolning yuz ifodasi-da hayrat paydo bo'ldi. Bir nimalarni tez-tez gapirdi.

– Erim ochidan o'lmaydimi, deyapti. Jumanovning bod kasali bormish, erta-indin sovuq tushsa, holi nima kechadi, deyapti... Haligacha ko'mir olishmabdi. Qish kelyapti, nima qilamiz, deyapti.

„Ko'mir olmagan mish, – deb o'yladi Koryagin ijirg'anib. Ishlatsin xumchaga bosib qo'ygan oltinlarini!“

– Aytib qo'ying, Berdiyev! – dedi qovog'ini solib. – Albatta, qamoq – sanatoriy emas. Ammo qo'rmasin, eri ochidan o'lmaydi! – Sigaretni yerga tashlash uchun yon-boshiga o'girilgan edi, besh-o'n qadam narida to'dalashib turgan odamlarga ko'zi tushdi. Olacha matodan ko'ylak kiygan kampirlar, qora-qura yosh bolalar... Yaqin kelishga hayiqib, g'uj bo'lib turishibdi. „Tomoshabin yetishmayotuvdi o'zi!“

– Ayting, – dedi goh Berdiyevga, goh xotinga qarab. – Erining tezroq chiqishi va umuman, chiqish-chiqmasligi ko'p jihatdan unga bog'liq!

Tarjima tugar-tugamas, ayolning ko‘zlarida umid yarq etdi.

– Nima xizmat bo‘lsa, tayyorman, deyapti.

– Mana bu boshqa gap! – Koryagin xotinning ko‘ziga si-novchan tikilgan ko‘yi ta’kidladi. – Har bitta so‘zimni aniq-ravshan tarjima qiling, Berdiyev. Buning gapini ham so‘zma-so‘z tarjima qilasiz. Biz, Jumanova, sizni so‘roq qilmoqchi emasmiz. So‘roq qilsak, chaqirtirib olardik. Shunchaki, suh-batlashgani keldik. Qancha ochiq gaplashsak, shuncha yaxshi. Siz eringizning sog‘-salomat chiqib kelishini istaysizmi?

– Erimdan boshqa suyanchig‘im yo‘q, – Berdiyev qoidaga binoan so‘zma-so‘z tarjima qila boshladi – Tepamda Xudo turibdi. Erim begunoh!

– Shoshilmang, Jumanova. Begunoh odam qamalmaydi.

– Erimda gunoh yo‘q, – dedi xotin qaysarlik bilan.

– Beshta bolangizni o‘ylang, – dedi Koryagin uning ko‘ziga qattiq tikilib. – Qancha rost gapirsangiz, shuncha yaxshi. O‘zingizga ham, bolalaringizga ham.

Ayol uzoq jimb qoldi. Ko‘ziga mung cho‘kdi. Nihoyat, past ovozda allanima dedi. Berdiyev uning so‘zlarini tarjima qildi.

– Bolalarni o‘ylasa, erimni nega qamaydi, deyapti.

– Qonun oldida hamma bir. Beshta bolasi bo‘ladimi, o‘ntami. Lekin biz yordam berishga tayyormiz. Azbaroyi bolalari tufayli... Faqat... Jumanova ham bizga ko‘maka-lashishi...

Berdiyev tarjimani tugatmasidan ayol chuqr xo‘rsinib, anchayin qat’iy ohangda nimadir dedi.

– Shunaqa bo‘lsa qizimni kasalxonaga yotqizinglar, qizim paxtada ishlab shu dardni orttirgan, deyapti.

– Yaxshi... – biqinini changallab turgan qiz (Natashenka-ning tengdoshi) tag‘in Koryaginning ko‘z o‘ngiga keldi.

Qizaloq masalasida yordam berishi mumkin.

U fikrini yakunlab ulgurmey, xotin tag‘in gapga qo‘sildi.

— Erimni tezroq chiqarib beringlar, deyapti.

Koryaginning ensasi qotdi. „Mantiqni qarang!“

— Jumanova, — dedi o'zi xohlaganidan keskinroq ohangda. — Men boshida aytdim: eringiz Jumanovning qamoqdan chiqish-chiqmasligi ko'p jihatdan sizga bog'liq. Siz, haqiqatni tiklash yo'lida tergovga yordam berishingiz kerak. Shunda hammasi yaxshi bo'ladi. Tushunarlimi?

Ayolning ko'zlarida yana umid uyg'ondi.

— Jumanova! — dedi Koryagin aniq-ravshan qilib. — Biz sizga, bolalaringizga yomonlik tilamaymiz. Sizdan faqat bir narsani so'rayapmiz. Diqqat bilan qulq soling. Eringiz Jumanov Panji o'z ko'rsatmasida aniq qilib aytgan: tumanlara-ro paxta punkti mudiri Omonovdan o'ttiz ming pora olgan. Shundan yigirma besh mingini o'tgan yil 23-oktabr — se-shanba kuni kechasi xotini Jumanova Hanifaga — ya'ni sizga ko'rsatgan. Pul, asosan, ellik so'mlik, yigarma besh so'mliklar bo'lgan. Pora berish faktini paxta punkti mudiri Omonov ham yozib bergen... Jumanov besh ming so'mni qayoqqa sarflaganining hozircha ahamiyati yo'q. — Koryagin „balki aysh-ishrat qilgasndir“ demoqchi bo'ldi-yu, aytmadidi. — Lekin yigirma besh mingni sizga ko'rsatgani aniq. Iltimos, eslab ko'rsangiz, o'sha pul qayoqda?

Koryagin mulohazalarini dona-dona qilib aytди. Berdiyev ham xuddi shu ohangda tarjima qildi. Koryagin ayolning ko'zlariga tikilib, yuzidaga har bir ifodani kuzatib turdi. Xotin avvaliga hayron bo'ldi. Goh Berdiyevga, goh unga mo'l tirab termildi, keyin ko'zlarì alamdan qisilib, bidir-bidir qila boshladi.

— Tushuntiring, Berdiyev! — dedi Koryagin xotinning javobini kutmay. — Eri hammasini tan olgan. Jumanova! Tushunsangiz-chi! Sabil qolmaydimi o'sha yigirma besh ming! Eringiz arzimaydimi yigirma besh mingga?!

Xotinning rangi gezarib, bo'yni battar tirishib ketdi. Ko'zlarì g'azabdan yonib, o'midan sapchib turdi. Chinqirib,

soniga shapatilay boshladи. Barmog‘ini bigiz qilib hovlining goh u, goh bu burchini ko‘rsatdi. Oxiri, guvala devorli pastak bostirmaga imo qilgancha, og‘zidan ko‘pik sachratib ayyuhannos soldi.

– Bu qandoq zulm! Qandoq bo‘hton! – Berdiyev xotining gaplarini shosha-pisha tarjima qilishga kirishdi. – Ikki marta tintuv qildinglar! Xohlasang, yana yuz marta tekshir. Ming marta tekshir! Hech vaqo yo‘q bu xonadonda. Erim bolalariga harom yegizgan emas. Erimda gunoh yo‘q! Yo‘q! Jonimni olmoqchimisan? Ol! Otib tashla! Ana, xohlagan joyingni titkilayver. Tekshirmaganing bitta xalajoy qoldi. Kavlab ko‘r o‘saniyam!

Koryagin istehzoli kulimsiradi. Ha, avvalgi tergovchilar ikki marta tintuv qilgan... Lozim bo‘lsa kavlatadi o’sha tualetni ham!

Xotin hamon og‘zidan ko‘pik sachratib qo‘shqo‘llab tizzasiga shapatilar, ammo yig‘lamas edi. (Yig‘lasa yaxshi bo‘lardi... Har qalay ko‘ngli eriydi... Til-zaboni ochiladi.) Xotin borgan sayin avjga minar, hali-veri jag‘i tinadiganga o‘xshamasdi. Koryaginning qulog‘i shang‘illab ketdi.

– Nima deydi bu, Berdiyev?

– Menga otasiz bola kerakmas, deyapti. Beshta bolanni bag‘rimga olaman-da, o‘zimga-o‘zim o‘t qo‘yaman, deyapti.

– Qo‘ysa-qo‘yaversin! Odati shu bularning! Fanatichka! Odamga o‘xhab suhbatlashay desang... – Koryagin shahd bilan o‘rnidan turgan edi, xotin kutilmaganda bilagiga chang soldi. Ikkinci qo‘li bilan Berdiyevning yoqasidan ushlab, pastga sudray boshladи. Koryagin esankirab qoldi. Besh minut avval qo‘ydek yuvvosh bo‘lib dasturxonga taklif qilayotgan odam... Qo‘li muncha qattiq bu kampirning... Bir tomonda Koryagin, bir tomonda Berdiyev harchand yulqinishmasin, xotinning ombirdek chayir qo‘lidan chiqib ketolmas, ayol nuqlu „yur, yur!“ deb chinqirardi.

– Berdiyev! – dedi Koryagin sultanib. – Aytib qo'y bu shallaqiga. Bugunoq erining oldiga oborib tiqib qo'yaman!

Berdiyev tarjimani tugatar-tugatmas xotin battar jazava-ga tushdi. Ikkalasini baravar silkitib, dod soldi.

– Qamoqqa olib bor, deyapti... – Berdiyev rangi o'chib, ayolga allanima dedi. Insofga chaqirdi chog'i. Ammo xotin esdan og'ib qolganga o'xshar, nuqul ikkala raqibini ayvondan yerga olib tushishga urinib, tortqilar edi. Umrida bunday xo'rlik ko'rmagan Koryagin g'azablanib ketdi.

– Qo'yvor, qanjiq! – dedi hayiqib.

Bola yig'isi eshitildi. Uy ostonasida boyagi rangsiz qiz yalang'och ukasini ko'tarib turar, bola shovqin-surondan qo'rqib uyg'ongan shekilli, chirillab yig'lar, rangsiz qizning ko'zлari jiqla yoshga to'lgan, ammo indamasdi. Ayolning changak qo'llari darhol bo'shashdi. Gandiraklagudek chay-qalib borib, bolani qo'liga oldi. Ho'ngrab yig'lab yubordi.

Berdiyev sholchada to'nkarilib yotgan shlapasini olib kiydi. Koryagin galstugini to'g'riladi. „Isterichka!“ deb o'y-ladi nafrat bilan.

Shu payt yonbosh tomondan g'o'ldiragan ovoz keldi.

– Nega ayol kishini haqorat qilasan, yigitcha?

Koryagin jahl bilan burilib qaradi. Tomoshaxo'rlar ko'-payib ketgan, boyagi kampirlar-u bolalar orasida endi sal-la o'ragan chollar, yosh ayollar, erkaklar ham ko'rinar, qirq chog'li olomon yarim doira yasab o'shshayib turardi.

– Kim? Kim u gapirgan? – dedi Koryagin xezlanib.

Og'ir sukunat cho'kdi. Ruscha gapirgan odam qo'rqi shekilli, miq etmadi. Olomon ham jim edi.

– Kim? – Koryagin dag'dag'a bilan ta'kidladi. – Qani, chiqsin buyoqqa!

Javob bo'lmadi. Sallali chollar, uzun ko'ylakli kampirlar ming'ir-ming'ir qildi.

– Xo'p... men... – Nihoyat, orqaroqda turgan ayiqsifat erkak ikkilanib davradan chiqdi. – Men gapirdim, – dedi

ayvon peshiga kelib. Boshida yag'iri chiqqan do'ppi, enginda unniqqan ko'ylak, oyog'ida poshnasi qiyshiq etik... – Nega xotin kishini haqorat qilasiz, yigitcha? – dedi sof rus tilida. Biroq bu safar sizlab gapirdi. – Nima, akasimisiz, qudasimisiz?

„Eh-he! Ruscha matalniyam biladi bu!“

– Men sizga yigitcha emasman! – Koryagin uning ko'ziga tikandek qadaldi. – Men o'ta muhim ishlar bo'yicha...

– Nega qiyntsizlar sho'rlikni! – „Ayiq“ uning gapini eshitmagandek qo'l siltadi, – Necha marta obisk qilasizlar?

– Xohlaganimizcha! Tushunarlimi! Xohlaganimizcha! O'zingiz kimsiz? Marhamat qilib ko'rsating hujjatingizni! Kim sizga ruxsat berdi xizmat burchini o'tayottan...

– Qo'rkitmay qo'yaqoling... – „Ayiq“ sochi qirtishlangan boshidan do'ppisini yechib, kaftiga uring qoqdi. Qayta kiydi. Lapanglab borib Jumanovani yelkasidan quchdi. Yupiter, allanima dedi. Xotin battar ho'ngray boshladи. „Ayiq“ yig'layotgan bolani uning qo'lidan avaylab oldi.

Bir qo'llab bolani ko'gargancha, rapidadek kafti bilan ayolning boshini siladi. Ayol hiqillab yig'lar, nuqlu bir so'zni qaytarar edi: „Akajon! Akajon!“

Olomon orasida g'ala-g'ovur boshlandi. Kosovdek qopqora, ozg'in chol qo'lini paxsa qilib, bir nima deb chiyilladi.

– Ketish kerak, Vasiliy Stepanovich, – dedi Berdiyev ruhsiz ohangda.

Mashina sekin yurib borar, Koryaginning dili xufton edi. „Aslida, „suhbat“ni yumshoqroq ohangda qilish kerak edi. Har qalay tergov emas bu. Umuman olganda qonunga xilof... Lekin niyat yaxshi edi-ku! Ko'rmaysizmi bu fanatiklarni!“ Xotinning lo'livozligi, „ayiq“ning dag'dag'asi qulog'idan ketmas, g'ijinar edi. „Yaramas! Sensirab gapirdi-ya! Hammasingning ildizi bir! Hammasi chatishib ketgan!“

– Boyagi kim edi, Berdiyev!

– Qaysi biri?

– Dag‘dag‘a qilgan bosmachi?

Berdiyev noxush g‘udrandi.

– Bosmachi emas...

– Bosmachi! – dedi Koryagin qat’iyat bilan. – O‘zi bo‘lmasa, ota-bobosi bosmachi o‘tgan. Basharasidan ko‘rinib turibdi. Familiyasi nima? – Cho‘ntagidan qalam-daftар chiqardi. – Aniq adresi!

– Familiyasi – Jumanov.

– Demak, Jumanovning akasi?

– Yo‘q, amakivachchasi.

– Ya’ni, qaysi ma’noda?

– Qanday tushuntirsam ekan, Vasiliy Stepanovich... Jumanovning otasi boyagi... siz aytayotgan „bosmachi“ning otasi bilan aka-uka bo‘lgan. „Bosmachi“ning otasi frontdan invalid bo‘lib qaytgan, miroblik qilgan. Hozirgi tilda ayt-sak – irrigator. Jumanovning otasi partiya xodimi bo‘lgan... Aka-uka o‘lib ketganidan keyin...

Koryaginning boshi g‘uvillab ketdi. „Akasi, ukasi, amakisi. Nima ahamiyati bor?“

– O‘zingizni qiynamang, Berdiyev. Shajaralarni tushuntirmay qo‘yaqoling. Nimaga shunchalik himoya qilib qoldi poraxo‘ming xotinini?

Berdiyev yo‘ldan ko‘z uzmay borarkan, chuqur so‘lish oldi:

– Aytdim-ku, amakivachchasi deb. Bizning odatda, ota-lar o‘lsa, avloddagi birinchi o‘g‘il hammaga ota o‘rnida o‘tadi.

– Ota emish! – Koryagin istehzoli kului, – Nima ish qiladi o‘sha „ota?“ Machitda mulla emasmi, ishqilib?

– Samosval haydaydi. PMKda...

– Nechanchi PMKa?

– O‘n to‘rtinchi..

– Ismi? – dedi Koryagin yondaftarga yozishda davom etib.

- Qishloqda hamma uni Vali tog‘a deydi. Lekin asli oti – Valentin.
- Nima? – Koryagin olding‘i o‘rindiq tomon egildi. – Nima dedingiz?
- Valentin...
- Qanaqasiga?

Berdiyev yelkasi osha unga xotirjam qarab qo‘ydi.

- Vali tog‘a Leningrad blokadasidan chiqib kelgan ekan... Qirq uchinchi yilda. O‘n bir yoshida... Jumanovlar oilasi uni o‘g‘il qilib olgan.

– Ayblanuvchi Jumanovni so‘roqqa!

Koryagin „Delo“ni g‘ijinish aralash hafsalasizlik bilan varaqladи. „Jumanov... Jumanov... Jonga tegdi! Pora olib, pora bergani – fakt! Qo‘sib yozgani, amalini suiiste’mol qilgani – fakt! (149, 152, 149-prim moddalar.) Bo‘yniga ol-maydi, vassalom! U yoqda grupper boshlig‘ining dag‘dag‘asi. „Bir haftada bo‘yniga qo‘ysan, besh kunda pokazanie ola-san...“ Aytishga oson! Odamga o‘xshab ishlaydigan alohida kabinetning bo‘lmasa, aybdorni so‘roqqa shaharning narigi boshidan konvoy olib kelsa... Ustiga- ustak, mana bu do‘zax jaziramasi!.. O‘marilgan qancha millionlar davlatga qaytarildi. Hali yana qanchasi topilarkin! Bitta konditsioner qo‘yib bersa haqqi ketadi bularning!“

Jahl bilan borib, derazani ochdi. Yuziga issiq havo urildi.

Kunbotar pallasi. Qilt etgan shamol yo‘q. Ro‘parada tomi qubbali allaqanday ko‘hna bino. Qaldirg‘ochlar vizillab uchib yuribdi. Pastda tor hovli. Beshinchi qavatdan qara-gan odamga hovli yanayam kichrayib, katalakdek ko‘rinadi. O‘rtada qirg‘og‘i sementlangan hovuz. Hovuz bo‘yida bir tup archa. Yaproqdariga chang qo‘naverib sarg‘ayib ketgan. Qismatidan noligandek, mung‘ayib turibdi.

„Qayoqdan kelib qolding begona bu yurtlarga, birodar!“ Vasiliy Stepanovichning‘ ko‘z o‘ngida tag‘in Podmoskovye o‘rmonlari jonlandi. Natashenkani sog‘inganini shu qadar

chuqur his etdiki, ko'ksining chap burchi sanchib ketgandek bo'ldi. Qiziq, avval ham xizmat taqozosi bilan uzoq safar larda ko'p bo'lgan. Lekin qizalog'ini hech qachon bunchalik sog'inmagan edi. „Olya nima qilayottan ekan?“ Shu paytga cha xayoliga kelishi bilan haydab solishsh uringan ko'ngilsiz xotirot to'satdan butun tafsiloti bilan yopirilib kedi.

Olga „boshqa tug'mayman“, deganiga qaramay, tag'in bir marta bo'yida bo'lib qoldi. (Er-xotin harchand ehtiyyotini qilishsa ham.) O'shanda Natashenka, chamasi, uch yoshlarda edi... Koryaginning o'ziga qolsa Olenkaning tug'ishini xohlardi. (Balki, o'g'il bo'lar... Har qanday erkakning ko'nglida o'g'il ko'rishdek egoistik orzu bo'ladi.) Bir kuni kechasi (esida, qahraton qish edi), Natashenka uxlagach, er-xotin yotishganida Koryagin „yana bitta tug'sang hech nima qilmaydi“, degan ma'noda gapirdi. Olga talay fursat jim yotdi-da, to'satdan „yorildi“. „Vasiliy, – dedi bosiqlik bilan. – Sen halol odamsan. Shuning uchun aldashni xohlamayman. Esingdami, birovni sevib qolsam, sendan yashirmayman, degandim... Shundoq bo'lib qoldi. – Javob kutgandek bir lahma jimb qoldi. Eridan sado chiqmagach, chuqur so'lish oldi. Dona-dona qilib tushuntirdi. – Endi, bildimki, u sevishga arzimas ekan!.. Xotirjam bo'l, ertaga abortga boraman“.

Koryagin ro'y bergan voqeanning butun dahshatini endi tushunib yetgandek, sapchib turdi. „Demak, sen... sen... – dedi entikib. – Ayt! Kim o'sha iblis!?“ „Bo'irma, Natashenkani qo'rqtitib yuborasan. – Olga nihoyatda xotirjam alpozda dashnom berdi. – Qiziq odamsan, Vasya, – dedi deyarli erkalab. – Xo'sh, o'sha „iblis“ kimligini aytsam, qo'lingdan nima kelardi? Duelga chaqirasammi? Yo borib so'yib kelasammi? – Yana chuqur so'lish oldi. – O'zim ahmoqman! – dedi o'kinch bilan. – Vijdonim oldida pok bo'lay deb... – ovozida qat'iyat bilan ta'kidladi. – Xotiring jam bo'lsin! Endi bunaqa „ish“ takrorlanmaydi... Ajrashamiz desang, hoziroq razvod beraman. Axir, biz zamonaviy odamlarmiz-ku, Vasiliy...

Qizingdan ko'ngling to'q bo'lsin. Natashenka o'zimga tan... Xohlasang har haftada ko'rib turasan“.

Koryagin paltoni yelkasiga ildi-yu, telpak ham kiymay, chiqib ketdi. Qor qiyalab urar, sovuq shamol uvullardi. (Moskva ko'chadarida shamol shiddatli bo'ladi...) Tongotarga yaqin qaytib keldi. Olga eridan xavotirlanib uxlamagan ekan. „Sovuq qotib ketgandirsan? – dedi oradan hech gap o'tmagandek. – Damingni ol, ishga kechikasan“... Koryagin indamay narigi xonaga kirdi. Karavotchasida uxbab yotgan qizining yuzidan o'pdi. „Vasya, – dedi xotini tashvishli shivirlab, – bolani shamollatib qo'yasan. Qara, hamma yog'ing qor-ku, jonim“. Koryagin qizalog'i ustida bosh egib turarkan, endi mana shu jajji vujud dunyoda o'zining eng aziz odami bo'lib qolganini teran his etdi!..

U hamon deraza oldida turarkan, allaqachon unutilib ketgan noxush xotira nega aynan shu pallada xayoliga kelganini tushunmadi. Keyin nima uchundir ikki kun ilgari qishloqqa borganida Jumanovning kampir-xotini yuzi yanayam xunuklashib chinqirganini esladi. „Menga otasiz bola kerakmas, bolalarimni bag'rimga olaman-u, o'zimga o't qo'yaman!“ Dili battar xufton bo'lib, xayolan qo'l siltadi. „Bilganini qilmaydimi, o'sha yovvoyi!“

Derazadan nari ketarkan, yana bir karra osmonga qaradi. Quyosh hali botmagan, osmon g'uborli, onda-sonda isqirt bulut parchalari ko'rinar, tashqaridan dim havo yopirilib kirardi. Shoshilmay stol yoniga borib o'tirdi. Tomog'i qaqrab, tortmani ochdi. „Pepsi-kola“ shishasiga qo'l cho'zdi: Shisha muzdek edi: yaqinda muzlatkichdan olib chiqishgan... Ochqichni stol ustiga qo'ydi. Tiqinni ochmoqchi bo'ldi-yu, nafsini tiydi. „Keyin“. Shishani tag'in tortmaga soldi.

Yo'lakda qadam tovushlari, soqchining „Tek tur!“ degan buyrug'i eshitildi. Eshik ochilib, yosh serjant ko'rindi.

– O'rtoq tergovchi...

– Siz bo'shsiz! – dedi Koryagin quruqqina qilib.

Jumanov eshik oldida to'xtadi. Katak ko'y lagi g'ijimlangan. Shimining bir pochasini negadir qayirib olgan. Soqoli o'sib ketgan, yuzi shishgan...

Keyingi paytda Koryagin uni har ko'rganda beixtiyor asabiylashardi. Hozir ham shunday bo'lди. Biroq o'zini bosdi.

– O'tiring, Jumanov! – dedi vazminlik bilan.

Jumanov og'ir qadam bosib, ro'parasidagi taburetka-ga o'tirdi. Zo'r berib, bilaklarini silay boshladi. (Qo'llari titrar edi.)

„Kishan siqdimi? Shunaqa! Kishan degani – bilakuzuk emas“.

– Xo'sh, Jumanov, boshlaymizmi? – Koryagin „Delo“ni shoshilmay varaqladı, – Eng muhim dalillarni alohida diqqat bilan „qayta o'qib chiqdi...“ Keyin ayblanuvchining ko'ziga sinovchan tikildi.

Jumanov hamon bilaklarini silagan ko'yi yerga qarab o'tirardi. Ko'zları qizarib ketgan, lablari pors-pors yorilgan, og'ir nafas olardi.

– Shikoyat yo'qmi, Jumanov? Sog'liq yaxshimi?

„Rasmiyatçılık... Mayli, buyam kerak-da... Uch kundan beri uyqu yo'qmi? Kameradagi ikkita retsedivist itning bolasiday do'pposladi? Do'pposlasa-ku, mayli... Ko'ngliga sig'gancha xo'rlagandir? Gapir! Savoding joyida. Yo'l-yo'riqni bilasan, o'qigansan... Aytaver! Qonunga xilof ish qilishyapti, menga ham jismoniy, ham ruhiy azob beryaptilar demaysanmi? Demaysan! Negaki qonunni avval boshi o'zing buzgansan! Nima, shuncha qilg'iliklarin evaziga biz seni boshimizga ko'tarishimiz kerakmi?“

– Sizdan so'rayapman, Jumanov! Shikoyat yo'qmi?

Jumanov og'ir bosh ko'tardi, gapirmoqchi edi, bo'g'-zidan xirillagan ovoz chiqdi. Porsillagan labini yalab qo'ydi.

„E, ha-a! „Kameradosh“laring bir sutkadan beri suv ich-

gani qo‘ymayaptimi? Nafas olsang ichingga olov kiryaptimi? Chanqoq azobi yomon... ayniqsa, mana bu do‘zax issig‘ida“.

Koryagin shoshilmasdan tortmani ochdi. „Pepsi-kola“ shishasini stol ustiga qo‘ydi. Tortmada turgan stakanni izlagan bo‘lib, uzoq titkiladi. Nihoyat, stakanni ham shisha yoniga qo‘ydi. Ochqich izlab, goh u cho‘ntagini, goh bu cho‘ntagini kavladi.

– Qayoqqa yo‘qoldi, shayton olgur!.. Issiqni qarang, Jumanov, – dedi ochiq derazaga alanglab. – Umuman, bu tomonlarda yomg‘ir yog‘adimi o‘zi? – Bu gaplarni aytar ekan, ayblanuvchiga biron marta qayrilib qaramadi. Nihoyat, ochqich „topildi“. „Delo“ tagida yotgan ekan. Temir tiqinni ochdi. Shisha og‘zi ko‘pirib, muzdek hovur ko‘tarildi. Suvni shoshilmasdan qirrador stakanga quydi. „Pepsi-kola“ tag‘in ko‘pirdi. Salqin, yoqimli is xonani tutib ketgandek bo‘ldi... Nihoyat, xotirjamlik bilan ho‘pladi.

– O‘-o‘o‘! – dedi chuqur xo‘rsinib. – Jonning rohati-ya, Jumanov... – stakanni stolga qo‘ymay, unga teshib yuborgudek tikildi.

Jumanovning qizargan ko‘zlarini yarqillab ochilib ketgan, shishgan lablarini muttasil yalardi.

– Pepsiga qalaysiz, Jumanov! – Koryagin stakanga yana suv quydi. Tag‘in salqin bug‘ ko‘tarildi.

Jumanov g‘ayritabiiy chaqqonlik bilan o‘rnidan turdi. Bir-ikki qadam bosgan edi, Koryagin nihoyatda xotirjam ogohlantirdi.

– O‘tirilsin! – „Delo“ni tag‘in hafsalasiz varaqlashga tushdi. Zimdan razm solib turdi. Jumanov joyiga o‘tirgancha, bir nuqtaga tikilgan ko‘yi boshini xam qilganini nazardan qochirmay, qog‘ozlardan birini ajratib olib (ehtimol, yuzinchchi martadir), osoyishta ovozda o‘qiy boshladи. – „Men sobiq obkom sekretari (ismi, familiyasini aniq-ravshan qo‘shib aytidi) shuni tan olib aytamanki, „XX partsyezd“ sovxozi-

ning direktori Jumanov Panji mazkur lavozimni sotib olish uchun menga qirq ming so'm pora bergan. Pulni diplomatda obkom dachasiga (Koryagin o'sha yil, o'sha kunni aniq aytdi) tungi soat yigirma uchdan o'ttiz minut o'tganda olib borgan“.

Jumanov hamon yerdan ko'z uzmay o'tirardi.

– „Dim-dim“ o'ynash yetar endi? „Pepsi“ ichasizmi? – Koryagin o'tirgan joyida stakanni uzatdi. – Marhamat!

Jumanov yaqin kelishi bilan stakanni beri tortdi.

– Yosh bolaga o'xshaysiz! – dedi samimiyat bilan. – Nahot bizni shunchalik go'l deb o'ylasangiz? Ishoning, bizga shaxsan sizning keragingiz yo'q. Sovet qonuni gumanniy. Chin yurakdan tavba qilganlarni kechiradi. Mana... – u bir varaq qog'ozni „delo“ orasidan olib, stol qirrasiga surdi. – Shunga qo'l qo'ysangiz bas...

Jumanov stol ro'parasida turar, qizargan ko'zlar cho'g'-dek yonib, stakanga tikilib qolgan, sarg'aygan bodringdek tilini chiqarib, hansirab nafas olardi.

– Marhamat! – dedi Koryagin ruchka uzatib. – Mana bu yerga.

Jumanovning ko'zida umid so'ndi. Stakandagi suvga yana bir lahza termilib turdi-da, gandiraklagudek qadam bosgan ko'yi joyiga borib o'tirdi.

Tergovchi sovuq ko'pirib turgan suvni bamaylixotir ichdi.

– Siz, – dedi beixtiyor kekirib (La'nat, gazi muncha ko'p!). – G'alati odamsiz... Obkom sekretari ko'rsatmasida hammasini yozib qo'ygan bo'lsa... – Uzoq sukut saqladi-da, osoyishta ohangda davom etdi. – Sekretar yolg'iz sizning oyog'ingizdan tortyapti, deb o'ylaysizmi? Adashasiz, u tullak ko'plardan pora undirgan: raykomlar, raislar... paxta tozalash zavodlari... priyomshiklar... Endi esa suvdan kuruq chiqish uchun aybni boshqalarga tunkayapti. Aslida hammani pora berishga o'zi majbur qilgan. Jumladan, sizni ham.

Ayblanuvchi allanima deb g'o'ldiradi.

– Nima?

Jumanov entikib-entikib nafas oldi. Og‘zidan chiqqan so‘z bo‘g‘zida qolib ketayotganga o‘xshardi.

– Aniq gapiring, Jumanov! – Koryagin yozishga shaylanib, qo‘liga ruchka oldi.

– Majbur qilishdi... – dedi Jumanov har so‘zini bo‘lib-bo‘lib. – Direktor bo‘lasan... deyishdi. Qoloq sovxozni ko‘tarasan... deyishdi... – Nafasi qaytib xirillab qoldi. – Shu... – dedi holsizlanib.

– Shoshmang! – Koryagin stakanga yana „pepsi“ quydi. Jinday... Ikki qultum. – Iching! – dedi qovog‘ini solib.

Bu safar Jumanov o‘rnidan turmadı.

– Nima, o‘zim oborib berishim kerakmi?

Koryagin bu gapni shunaqa samimiy jahl bilan aytdiki, Jumanov ilkis o‘rnidan turdi. G‘ayritabiyy chaqqonlik bilan yaqin keldi. Biroq Koryaginning o‘zi uzatmaguncha stakanaga qo‘l cho‘zmadi. Keyin suvni yutoqib ichdi-yu, shisha tagida qolgan „pepsi“ga iltijoli mo‘ltirab qaradi.

„Yaxshi! Chanqagan odam bir qultum suv ichdimi, battar qiynaladi“.

– O‘tiring! – Koryagin uning ikkilanib turganini ko‘rib, ammo qatiy ohangda buyurdi. – Stakanni joyiga qo‘ying!

Jumanov ikki ko‘zini shishadan uzmay, tisarilib borib, taburetkaga cho‘kdi.

– Majbur qilishdi, deng! Mana bu – boshqa gap! – dedi tergovchi deyarli do‘stona ohangda. – Siz bo‘lsa o‘rgatilgan to‘tiqushday bir gapni qaytarasiz. „Tuhmat! Tuhmat!“ Axir sizni majbur qilishgan ekan-ku! Shuni avvalroq aytish kerak edi. Bilamiz, qo‘rqtishgan, direktor bo‘lmasang partiyadan o‘chasan, deyishgan. Keyin obkom pora talab qilgan. Sizning ko‘nishdan boshqa chorangiz qolmagan.

Jumanov bir nuqtadan ko‘z uzmay o‘tirardi.

– Tushuning, Jumanov! – dedi tergovchi yana ham xayri xohroq ohangda. – Obkom ustingizdan mag‘zava ag‘da-

rib yotibdi-yu, siz uni himoya qilmoqchi bo'lasiz. Bir gapni aytaymi?.. O'zaro gap. Uyingizga boruvdim. Qizingiz betob ekan.

Jumanov boshini ko'tardi. Qizargan ko'zlarida xavotir, armon bor edi.

– Hayajonlanmang, – dedi Koryagin yupatib. – Qizaloqqa yordam beramiz. Aqli qiz ko'rindi... Gap bundamas... Bilasizmi, porani o'z ixtiyori bilan topshirish boshqa, majbur bo'lib berish boshqa... Obkom sizni direktorlikni sotib olgan deyapti. Siz bo'lsa, qo'rqqaningizdan, majbur bo'lib pora bergansiz... Farqni anglayapsizmi?.. Darvoqe, egizaklaringiz sho'x ekan. Sizni sog'ingan ko'rindi. Tabiiy hol... Aytyapman-ku, bizga sizning keragingiz yo'q. Siz oddiy kilkasiz. Akulalar boshqa. Shaxsan menga qolsa, sizni ertagayoq chiqarib yuborishga tayyorman. Albatta, ishni sud hal qiladi. Lekin...

– Yuzlashtiring! – dedi Jumanov sovuq qatiyat bilan. Endi ovozi g'o'ldirab chiqmas, har qalay, gapini anglasa bo'lardi. – Men bermagan porani berdim deyolmayman.

„Yana boshladi eski ashulasini!“ Koryagin g'ijindi.

– Demak, siz obkom sekretariga hech qanday pora bermagansiz? – dedi tamomila loqayd ohangda.

Jumanov indamay bosh irg'adi.

– Yaxshi! Unday bo'lsa, „Moskvich“ni kim hadya qildi? Nima evaziga?

– Unga to'rt yil bo'lgan, – dedi Jumanov yuzini o'girib. – Bo'lim boshqaruvchisi edim.

Koryagin kuldi:

– To'g'ri, bo'lim boshqaruvchisi edingiz. Majburiyatni oblastda birinchilar qatori bajargansiz. Sizga „Moskvich“ sovg'a qilganlar...

– Pulimga sotib olganman.

– Ahamiyati yo'q! – dedi Koryagin battar ijirg'anib. – Hamma bo'lim boshqaruvchilariyam shaxsiy mashinada kataysa qilmaydi. – Yana ma'noli sukut sakdab, Jumanov-

ga tikilib o'tiraverdi. Darvoqe, „Moskvich“ni gapisirishi bilan to'rt yilmi, besh yil avval bo'lgan suhbat esiga tushdi. Olganing tug'ilgan kuni edi. Ximkidan ukasi Sasha keldi. Jindek „otishgani“dan keyin hasrat qildi. „Bu – o'zbeklar ni tergaydigan qonun bormi-yo'g'mi, sen yuristsan-ku! Ular bizning mashinada kataysa qilishni biladi, evaziga paxta deb tuproq aralash xas-xashak jo'natadi“. Koryagin o'shanda bu gapga unchalik e'tibor bermagan edi...

– Bilasizmi, Jumanov? – dedi dilkashlik bilan. – Bir narsaga hech aqlim yetmayapti. Marhamat qilib tushuntirib bersangiz. Demak, „XX partsyezd“ sovxozi qoloq bo'lgan. Sizning bo'limingiz esa oblayetda birinchilar qatori majburiyatni bajargan. Qanday qilib?

Jumanov eshik qoqqandek, boshini g'alati sarak-sarak qildi.

– Avval ham aytgan edim-ku...

– Nima qipti, yana qaytaravering! – Koryagin kinoyali kuldii. – Siz gapisravering, men eshitaveraman... U yog'ini o'zim davom ettiraymi? – dedi gap ohangi keskin o'zgarib. – Ta-ak... Demak, „oq oltin“ni yaratuvchi „oltin qo'lli“ Jumanov o'ta jonbozlik ko'rsatgan...

– Ishonmasangiz, o'sha paytda bo'limda ishlaganlardan so'rang.

– „Qahramonona“ mehkot qilgan, – dedi Koryagin istehzo bilan. – „Oq oltin“dan misli ko'rilmagan hosil olgan. Shuning uchun unga mashina sovg'a qilganlar. Keyin direktorlikka ko'targanlar. Evaziga qirq ming so'ranganlar.

– Aytdim-ku, majbur qilishdi. – Jumanovning ovozi tag'in xirillay boshladи. – Sovxoz o'tirib qolgan edi....

– Juda to'g'ri! Qaysi ahmoq ilg'or sovxozni qirq mingga sotadi! Yaxshi sovxozlarning „taksa“si ellik mingdan yetmish minggacha bo'lgan. Bundayroqlari qirq ming...

– Tuhmat! – Jumanov porsillagan labyni yalab qo'ydi. – Hech kimga pora bergen emasman!

Koryaginning toqati toq bo'la boshladi. „Ahmoq! Qaysar eshak!“

– Tuhmat deng-a? Endi mendan eshiting, Jumanov! Siz! – dedi shiddat bilan barmog‘ini bigiz qilib. – Siz porani o‘z ixtiyoringiz bilan bergansiz! Sovxozi sotib olish uchun. Avval ham pripiska bilan shug‘ullangansiz. Bo‘limni boshqarayotganingizda. Kattalar ko‘radiki, qo‘sib yozishga ustasiz. Tajriba bor. Shundan keyin...

– Tushunsangiz-chi! – Jumanov ayanchli xirilladi. – Bermagan narsamni qandoq qilib berdim dey... Axir, men boryo‘g‘i yarim yil direktor...

– Yarim yil emas, yetti oy!

– Agar qo‘sib yozsam, sovxozi planni bajarmasmidi!

– Omonovning ko‘rsatmasi-chi? – Koryagin „delo“ni asabiy varaqladi. – Nega yuz ellik tonna paxtani pripiska qilganganizni, Omonovdan nega o‘ttiz ming olganingizni aytaymi? Obkomga bergen qirq mingning o‘rnini qoplash kerak edi!

– Axir, bu tuhmat-ku! Sovxozi planni bajarmagan, – dedi Jumanov yig‘lamoqdan beri bo‘lib. – Sakson yetti foizda qolgan. – Boshini battar sarak-sarak qildi. – Paxtaning o‘zi yo‘q edi. Yo‘q narsani qayoqdan olay?

– Buni mendan so‘rayapsizmi? – Koryagin chin dildan kulib yubordi. – Mendan-a! Ha, tan olaman, men paxtani yaxshi bilmayman. Ammo pripiskaning kuxnyasini xo‘p o‘rgandim. Planni bajara olmaganingiz uchun ham qo‘sib yozgansiz. Bajarat desangaz, paxta yo‘q, bajarmay desangiz, baloga qolasiz. Bilaman, siz ahmoq emassiz. Iqtisodchisiz, bu gaplarning hammasi absurd ekanini bilgansiz. Faqat bir narsani tushunmayman. Nahotki siz – oliv ma’lumotli ekonomist, o‘ylamagansiz? Markaziy tumanlarga tola o‘rninga xashak borgan. Keyin o‘scha la’nati xashak ham bormay qo‘ygan, vagonlarda havo borgan. Ha-vo! – dedi ta’kidlab. – Samolyotlarda esa diplomat to‘la pul borgan. Tola yo‘q, plan bor. Paxta yo‘q, pora bor! Orden bor, medal bor...

Qiziq, Jumanov g‘alati iljaydi. Shishgan yuzi bir tomon-ga qiyshayib ketdi. Xirillab kulgan edi, yo‘tal tutdi. Uzoq, entikib yo‘taldi.

– Nimasi kulgili? – dedi Koryagin ijirg‘anib.

– O‘zim...

– Javob bering! Nimasi kulgili bu nopol ishning?

Jumanov uning ko‘ziga o‘qrayib qaradi.

– Bu yoqdan vagonda tola o‘rniga havo, samolyotda pul borgan ekan, – dedi g‘o‘ldirab, – u yoqdagilar nega indamabdi? Nega bizga pul kerak emas, tolanning o‘zini bering-lar, demabdi?

„O-o-o! Tiling burro-ku! – Ukasining gapi Koryaginning esiga tushdi. – Ukasi kim – oddiy master. Dodini kimga ay-tardi? Endi aybni biz tomonga ag‘darmoqchimisan?!“

– Unisini aniqlash bizning ishimiz! – Koryagin tovushiga tag‘in rasmiy tus berdi. Har so‘zini chertib-chertib ta‘kidla-di. – Gapni aylantirmang, Jumanov! Ochig‘ini aytin: nega hammalaring qo‘shib yozishga bunchalik yopishib olgansizlar? Bir kunmas-bir kun baribir sir ochilardi-ku? Aqalli siz – mutaxassis sifatida bilgansiz-ku buni! Nega bu yog‘ini o‘ylamagan-siz? Savolimga aniq javob bering! Ko‘zimga qarab turib!

Jumanov ko‘zini olib qochmadi. Battar o‘qraydi.

– Plan yuqoridan belgalanar ekan, pripiska bo‘lavera-di! – shunday dedi-yu, boshi tag‘in tebranishga tushdi.

– Stop! – Koryagin uning so‘nggi gapini tez-tez qog‘oga tushirdi. – Demak, siz pripiskani ma’qullaysiz. Demak...

– Yo‘q! Men pripiskaga qarshiman. Umuman, bunaqa harom ishga...

– Omonov-chi?

– Yana Omonov! – dedi ayblanuvchi hamon bosh tebratib. – Yuzlashtirdinglar-ku! Tuhmat qilayotgani ko‘rinib turibdi-ku! Hamma gapi noyma-poy...

„Tag‘in o‘sha ashula!“ Koryagin toshib kelgan g‘azabini jilovlash uchun kulimsiradi.

– Sizningcha hamma yomon, bitga o'zingiz yaxshi. Hamma qora, bir o'zingiz oppoq... Bir narsani aytaymi? – dedi sirli qilib. – Erkakcha gap... Bilasizmi, bunaqa nozik narsalarni xotin kishiga aytmaslik kerak edi. Siz bo'lsa... – Qo'llarini ikki yonga tashlab, afsus-nadomat bilan bosh chayqadi. – Eh, Jumanov, Jumanov! Omonovdan olgan pulni xotinga ko'rsatib nima qilardingiz? Jumanova Hanifa sizning xotiningizmi, axir? Hammasini aytib berdi... Suhbat paytida. Darvoqe, ayol kishini bunday xo'rلamaslik kerak. Axir, siz yetarli darajada madaniyatli odamsiz. Sochlari oqarib ketibdi sho'rlikni. Sizga, nokerak bo'lsa, bolalaringizga kerak hali... Mayli, gap bundamas. Shunday qilib, o'sha kecha pulni xotiningizga ko'rsatibsiz. Avval pol tagiga yashiribsiz, keyin... Tekshirish boshlanganida...

Jumanov bir muddat unga hayratlanib karadi. Keyin to'satdan yelkalari silkina boshladi. Koryagin yig'layapti, deb o'ylagan edi. Yo'q, Jumanov kulardi. yelkalari silki-nib, xirillab-xirillab kului. Xunuk, juda xunuk kului. Shishgan basharasi qiyshayib ketdi. Tag'in yo'tal tutdi.

– Pol tagiga deng! – dedi hansirab. – Pol tagiga emish... – Yana xirilladi. – Mening uyimda polning o'zi yo'q!

Koryaginning ichida bir nima uzilib ketgandek bo'ldi. „Yaramas, Berdiyev! Nega o'sha kuni o'yga olib kirmadi? Ayvonda gap sotib o'tirish shartmidi? Ataylab qilgan. Uyam shularga hamtovoq! Uyam bosmachi!“ O'zini qo'lga olish uchun shisha tagida qolgan „pepsi“ni shoshilmay quydi. Bama maylixotir ichdi.

– Tushunarli, – dedi osoyishta qat'iyat bilan. – Demak, xotining Jumanova Hanifa noto'g'ri ko'rsatma bergen. Xohlasam, ertagayoq, yo'q, bugunoq qamoqqa tiqaman!

Jumanovning ko'zida bir lahza sarosima ko'rindi. Xo'rsindi.

– Qo'lingizdan keladi... – dedi anchayin vazmin ohangda. – Mayli. Men Hanifaga ishonaman. Yolg'on gapirmay-

di... Sochining oqorganiga kelsak, uni men emas, senlar oqartirding!

– Nima-nima?! – Koryagin ijirg'anib labini burdi. – Qilg'ilikni sen qilgin-da, kampir-xotining oldida men javob beraymi? Feodal! Bola tug'dirishdan boshqani bilmaydigan baran!

– Haqorat qilma!

– Eh-ha! Oriyatlari keldimi? Eshitib qo'y! Yolg'on ma'-lumot bergani uchun xotiningni qamoqqa tiqmasam... Menga desa bolalaring ochidan o'lsin... Qizingning jigari ezilib ketsin!

– Bolada nima gunoh! – Jumanovning boshi soat kap-kiriday muttasil tebrana boshladи. Oyoq-qo'llari titrar, hozir ag'darilib ketadigan alpozda edi.

– Bas! – dedi Koryagin hayqirib. – Endi bolalaringni o'ylaydigan bo'lib qoldingmi? Pora olib, pora berayotganingda, pripiska qilayotganingda esing qayoqda edi? Kat-talarning buyrug'ini qulqoqmay bajarayotganingda nega o'ylamading bolalaringni? – Koryagin butun nafratini bir so'zga jamlab, jirkanchlik bilan ta'kidladi. – Plebey!

– To'g'ri aytding, plebeyman... – Jumanov xirilladi. – Qulman... Norasmiy qul... Sen-chi? Sen qul emasmisan?

– O'chir! – Koryagin stolni mushtladi.

– Qulsan! – Jumanovning afti battar qiyshaydi. – Boshliqlaring oldida qulsan. Sendayam plan bor. Yo'q gunohimni qanchalik tez bo'ynimga qo'ysang, pogoningdag'i yulduz shuncha ko'payadi.

– O'chir ovozingni! – Koryagin tag'in stolni mushtladi. Bo'sh stakan zirillab ketdi. – Ertagayoq Moskvaga, Butirkaga jo'nataman. Obkominingni yoniga!

– Juda yaxshi! Vijdoni bo'lsa aytsin, qachon pora beribman unga?

– Obkoming kim bo'pti? Kerak bo'lsa respublika rahbarlaringni o'ziyam tiz cho'kadi hali...

– Qo'lingdan kelsa, – Jumanov hamon tebrangan ko'yi boshini shahd bilan ko'tarib chaqchaydi. – Qo'lingdan kelsa, Brejnevni tiriltirib kelgin-da, o'shaniyam so'roq qil! – dedi vishillab. – Pripiskani o'sha o'ylab topgan! Hamtovoqlari bilan! Yo'q paxtani olti million tonna qilasan, degan o'sha! – Jumanovning qon quyilgan ko'zлari kosasidan chiqib hayqirdi. – Bizni eshak qilib mingan – o'sha!

– Poraxo'r! – Koryagin Jumanovning oldiga uchib borgisi, bir musht bilan hushini joyiga keltirib qo'ygisi keldi-yu, o'zini tiydi. – Poraxo'r! – dedi hayqirib. – Haromxo'r! Hammang o'g'risan! Hammang poraxo'r! Avval uyingga chaqirasan, mehmon qilasan, qo'y so'ysan, palov, shashlik... milliy udumni ro'kach qilib, to'n kiygizasan. Yumshoqqina bo'lib odamning pinjiga kirasanlar-da, keyin... Mana! – U stol tortmasini shahd bilan ochib, bir to'p gazetani oldi. Boshi ustida baland ko'tarib silkitdi. – Hammasida senlarni qilmishing yozilgan! Respublikada necha ming jinoyatchi qamoqqa olin-ganini yozgan. „Paxta ishi“ bo'yicha. Hammang bir go'rsan! Hammang eshshaksan. Butun xalqing!.. – Bir zum sukut saqladi-da, Ambarsumyan o'rgatgan eng oxirgi, eng qat'iy zarbani berdi. – Eshitib qo'y, – dedi istehzoli kulib. – Ertaga, yo'q, bugun senga g'alati tomosha ko'rsataman. Kampir-xotiningni retsidevistlar o'tirgan kameraga tiqaman. Bir yo'la uchtasi zo'rlaydi. Sen tuynukdan tomosha qilasan!

– Tuf! – Jumanov ko'zлari vahshiylashib sapchib turdi. – Tuf senga! – dedi o'kirib.

Ajab, tupugi og'zidan chiqdi-yu, porsillab yorilgan labiga shilimshiq yelimdek yopishib qoldi. Quturgan buqadek alpang-talpang bostirib kela boshladи.

– Konvoy! – Koryagin vahimaga tushib xotinlardek chinqirdi. – Kon-vo-o-oy!

Yo'q, Jumanov Koryaginga emas, deraza tomon intildi. Soqchi eshikdan kirkuncha bir hatlab deraza rahiga cho'kkalab oldi. Shu alpozda bir soniya, atigi bir soniya Koryagin-

ga qaradi. Hozirgina ko‘zlarida yonib turgan g‘azab ifodasi o‘rnida shu qadar chuqur, unsiz nafrat, nochorlik, iztirob... shu qadar teran hayrat bor ediki, Koryaginning yuragi orqa-ga tortib ketdi.

— Jumanov! — Vasiliy Stepanovich deraza tomon talpindi. — Jumanov...

Gapini tugatmasdan derazadan yana g‘ira-shira oqshom yorug‘i ko‘rindi.

Soqchi ikkovlari baravar yugurib borishdi. Chuqurlikdagi hovlida, hovuz chetidagi simyog‘ochda lampochka yonib turar, Jumanov yaproqlarini chang bosgan archa tagida g‘ayritabiyy yonboshlab yotar edi. Boshi hovuzning sement qirrasida, gavdasi qirg‘oqda... Koryagin uning jon taslim qilayotib, oyog‘ini uch-to‘rt silkitganini ko‘rdi. Aniq ko‘rdi...

Havoni qalin bulut o‘ragan, yomg‘ir hidi kelardi. Yuziga salqin epkin urildi. Koryagin to‘rt oydan beri kutgan kuz epkini...

* * *

— O‘rtoq general... Meni mazkur gruppadan bo‘shatishingizni iltimos qilaman.

— Arizangiz bilan tanishdim, Koryagin. Umuman... Tergovni qonun bo‘yicha olib borgansiz...

— Ruben Aramisovich... Men yaxshi yurist emasman...

— Hujjatlar to‘g‘ri rasmiylashtirilgan. Jumanov qochmoqchi bo‘lganida, yiqilib tushgan... Boshi yorilgan... Bo‘yin umurtqalari sinib...

— O‘rtoq general!

— Darvoqe, sizni tabriklayman, yosh do‘stim! Pogonin-gizga yana bitga yulduz qo‘sildi.

— Ruben Aramisovich!

— Vasiliy Stepanovich! Azizim! Biz sizni bu ishga yosh, g‘ayratli mutaxassis sifatida taklif etganimiz. Bardam bo‘ling! Jazolash kerak ularni! Hammasini! Bitta qo‘ymay!

– Ruben Aramisovich! Men... Endi... Umuman, bu so-hada...

– Vax-vax-vax, aza ochmoqchimisiz?.. – Generalning boyqushnikidek qiyshiq burni tirishdi. – Ertagayoq O'zbekistonga qaytasiz. Ikromov delosi bilan shug'ullanmasiz. Pax-tachilik brigadasi boshlig'i bilan...

UZUN KECHALAR

Yosh yozuvchi Marat Azizov nashriyot direktoridan ran-jidi. Shu yil uning to'rtinchı kitobi chiqishi kerak edi. Direktor kitobning tirajini o'n ming nusxadan oshirolmaymiz, deb turib oldi. „Qog'oz yetishmayapti“, dedi u nochor qiyofada.

Marat kitobiga ellik mingdan ortiq buyurtma kelganini bilar edi. Yotig'i bilan tushuntirishga harakat qildi. Baribir natija chiqmadi. „Ministriga uchrashing, – dedi direktor. – Buni men hal qilolmayman“.

„Odamlar o'qimay, yillab do'konda chang bosib yotadigan kitoblarni chiqarishadi, – deb o'yladi Marat ikkinchi qavatga, vazirlikka chiqib borarkan. – Tag'in qog'oz yetishmaydi deyishadi“.

U vazirni tanimas, ammo yosh ijodkorlarni yaxshi ko'rishi ni ko'p eshitgan edi. „Xotirjam gapirishim kerak“, deb o'yladi u zalvarli eshikning qubbador tutqichidan ushlab tortar ekan.

Qabulxona eshididan yuqorigacha guldor poyandoz to'shalgan edi. Xonaning ikki chetida qator-qator stullar. Deraza tagidagi stol yonida kotiba o'tirardi. U tirsaklarini mashinka qopqog'iga tiragancha allaqanday kitob o'qir, zangori dar-parda utilgan derazadan tushayotgan quyosh nurida qizg'ish hindiy ro'moli, qisqa yengli atlas ko'yagli lovullab yonardi.

– Mumkinmi? – dedi Marat hamon eshik tutqichini qo'yib yubormay.

Qiz kitobdan bosh ko'tardi-da, negadir jilmaydi. Uning chehrasi tiniq, jilmayganida ko'zlarida allanechuk jozibali bir o't porlab ketar edi.

– Keling, – dedi u sekingga.

„Chiroli qiz ekan, – deb o‘yladi Marat guldor poyandozdan avaylab yurib borarkan. – Nimagadir qabulxonada doim chiroli qizlar ishlaydi“. Shu payt u qizning qo‘lidagi kitobni tanib qoldi. Zangori muqovasidanoq tanidi. Bu o‘zining kitobchasi, universitetni bitirayotgan yili chiqqan qissasi edi. Ilgarilari u birovning qo‘lida kitobini ko‘rib qolsa, hayajondan yuragi gursullab ketardi. Yo‘q, keyin-keyin ko‘nikib qoldi. Hozir ham kitobga qaramaslikka harakat qilib, yonboshdagi eshikka imo qildi.

– Domla bormilar?

– Qobil Qodirovich shu yerdalar, – qiz yana jilmaydi. – Ammo bugun qabul yo‘q. Chorshanba kuni kelasiz. Men ro‘yxatga yozib qo‘yaman. – U kitobchani stol chekkasiga qo‘ydi-da, qalam-qog‘oz oldi.

– Familiyangiz?

– Azizov.

– Ismingiz?

– Marat.

Qiz yozishdan to‘xtab, yarq etib bir unga, bir kitobchaga qarab qo‘ydi.

– Qayerda ishlaysiz?

Marat qizning shubhalanayotganini ko‘rib, jilmaydi.

Qiz qoshini chimirib, sovuqqina so‘radi.

– Kasbingiz bormi?

– Bor, – dedi Marat. Keyin iymanib aytdi. – Yozuvchi... Yosh yozuvchi.

Qiz qalamini stol ustiga qars tashladi.

– Hazilni yomon ko‘raman!

– Men ham... – Marat shartta burildi-da, poyandoz bo‘ylab shaxdam-shaxdam yurib ketdi. Xona o‘rtasiga yetganida eshik ochilib, qizg‘ish sochli sepkildor qiz bosh suqdi.

– Hilola... – U Maratni ko‘rdi-yu, qizarib ketdi. Salom berib yo‘l bo‘shatdi.

„Oti Hilola ekan-da“, deb o'yladi Marat. Lekin kotiba to-monga burilib qaramadi. Eshikni ohista yopib, chiqib ketdi.

– Kim u, Zamir? – dedi Hilola hozirgina yopilgan eshik-ka imo qilib. – Taniysanmi?

– Vuy, tanimadingmi? – Zamira xona o'rtasida turib qolgan, sepkildor yuzi hamon lovullab yonar edi. – Marat Azizov shu-da! Kursimizda uchrashuv bo'lganida ko'rgan-man.

– Men bo'lsam... – Hilola xijolatdan qizarib kitobchani qo'liga oldi. – Hazillashyapti deb o'ylabman.

– Urihdiningmi?

– Qayoqdan bilay? – dedi Hilola bo'shashib. – Men Marat Azizov katta kishi bo'lsa kerak, deb yurardim.

– Voy, hali uylanmagan-ku. – Zamira bilag'onlik qilib uning qo'lidagi kitobni ko'rsatdi. – Shu kitobda o'zini yozgan-da! U doim o'zining boshidan o'tganlarini yozadi. – Zamira bir nafas xayol surib turdi-da, so'radi. – Kimda ishi bor ekan?

Hilola uning ko'zidagi ayyor tabassumni ko'rib, ataylab beparvo gapirdi:

– Qobil Qodirovichning oldiga kirmoqchi ekan.

Zamira sekingina uf tortdi:

– Men ministr bo'lsam, uning iltimosiga darrov xo'p derdim... Chiroqli-a? – Hilola o'zining qizara boshlaganini payqab, deraza tomonga qarab oldi.

– Bor, xonangga chiq!

Zamira qarsak chalib kulib yubordi.

– Ehtiyyot bo'l, Marat Azizovning muxlislari ko'p.

Hilola unga qayrilib qaramas, ammo shu tobda qila-yotgan tegajakligi yoqar edi. U kitobchani shoshilinch varaqlar, bir narsani o'ylardi. „O'zining boshidan o'tganlarini yozar ekan-da“. Hilola Maratning boshqa hikoyalari ham o'qigan, har gal yangi qo'shiq eshitganday rohat qilib, hayajonlanib o'qigan edi.

„Nega chorshanbada kelasiz dedim, – deb o‘yladi u deraza ortida ohista silkinib turgan sarg‘ish chinor yaproqlaridan ko‘z uzmay. – Dushanbada ham qabul bor edi-ku“.

* * *

Chorshanba degan kun Hilolaning xayolida hech qachon shunchalik ko‘p charx urmagan edi. U tong otishi-yu, kech kirishini hech qachon shunchalik orziqib kutmagandi. Ora-chora Zamira kirib qolar, xuddi Hilolaning ko‘nglidagini bilib turganday Marat Azizovdan gap ochar, har safar: „Ehtiyyot bo‘l, yozuvchining muxlisi ko‘p bo‘ladi“, deb qo‘yar edi.

Hilola parvo qilmadi. U yozuvchilar go‘zallikni yaxshi ko‘radilar, deb ko‘p eshitgan. „Shundoq ekan, bo‘pti-da, Hilola chiroyli qiz“.

O‘sha kuni u o‘ziga oro berdi. Sochini chiroyli qilib turmakladi. Yangi kofta kiydi.

Marat kirib kelganida u derazadan sershovqin ko‘chani tomosha qilib turar edi. Ammo eshikni ochgan kishi xuddi shu – Marat ekanligini ichki bir tuyg‘u bilan sezdi-yu, sekin burilib qaradi.

Yuragi tipirchilab urib ketganini, yuzlari lovullab yonayotganini payqab, beixtiyor jilmayib qo‘ydi.

– Mumkinmi? – Marat xuddi o‘sha kundagidek oq ko‘ylak, qora shim kiyib olgan, eshik tutqichidan ushlab turardi.

– Keling, – Hilola ovozi titrab, salom berdi.

Marat bo‘s sh stillarga qarab so‘radi.

– Mening navbatim keldimi?

– Qobil Qodirovich chet elga ketdilar, – dedi Hilola xotirjam gapirishga urinib. – O‘n besh kunlardan keyin keladilar.

– Mayli, o‘n besh kundan keyin kelaman.

U endi burilib ketayotgan edi, Hilolaning ko‘zlarida al-laqanday savol borligini bilib to‘xtadi.

– Bir nima so'ramoqchimisiz? – dedi qizning ko'zlariga tikilib.

Shu ondayoq xayoliga yana o'sha fikr keldi. Chiroyli qiz. Kim bilsin, aqli qanaqaykin. Ko'pincha, qizlar o'zlarining go'zalliklarini payqashsa, aqlarini ishlatmay qo'yadilar-ku...

Hilola qizarib-bo'zarib tortmadan kitobchani oldi.

– Shu sizning kitobingizmi?

Marat indamay bosh silkidi.

– Qanaqa qilib yozasiz?

Marat beg'araz kuldi.

– Stol yoniga o'tirib yozaveradi-da. – Shunday dedi-yu, qizning o'zi bilan gaplashgisi kelib turganini sezib, yuragi iliq hayajondan tipirchilab ketdi. O'sha – birinchi marta ko'rghanidan buyon bu qizni ko'p o'ylaganini, ammo negadir unutishga harakat qilganini eslab, jilmaydi. – Bu ham bir kasb-da, Hilola.

– Baribir tushunolmayman.

– Yaxshi, – dedi Marat uning ko'rishgisi kelib turganini sezib. – Xohlasangiz bugunoq tushuntirishga harakat qilaman. Kechqurun soat oltida Anhor ko'prigi oldida ko'rishamiz.

U qizning roziligini so'rab ham o'tirmadi. Borishi aniqligini bilib, keskin burildi-da, chiqib ketdi.

* * *

Ular Anhor yoqalab borishar edi. Suv jimgina oqar, qopqora to'lqinlar ustida qirg'oqdagi chiroqlar shodasining aksi silkinib turardi. Qayerdadir tramvaylarning horg'in nolasasi eshitiladi. Kuz havosida kech ochilgan gullarning o'tkir, nozik isi kezadi.

– „So'ngan yulduz shu'lasi“da o'zingizni yozganmisiz?

Marat taqqa to'xtadi-da, Hilolaning ko'zlariga tikildi. Neon lampalar nuri ostida qizning chehrasi biroz rangsiz, ammo jozibali ko'rinar edi.

– Kim aytdi sizga?

– O‘zim... – Hilola yolg‘on gapiргanidan uyalib, yuzini o‘girdi-da, sekin-sekin yurib ketdi. – Men hamma yozuvchilar o‘zining boshidan o‘tganini yozadi, deb o‘layman.

– Yo‘q! – Marat keskin bosh chayqadi. – Unaqa bo‘lsa kundalik yozib qo‘ya qolgan ma’qul emasmi?

Hilola tushunmadi.

– Hammasini ichingizdan to‘qib chiqarasizmi? Bo‘lmasa, yozganlaringiz yolg‘on ekan-da.

Marat anchagacha indamay bordi-da, so‘radi:

– O‘sha kitobdagи gaplarga ishondingizmi, axir?

Hilola yuvosh bosh silkidi.

– Men Feruzani xuddi o‘zimga o‘xshatdim.

– Demak, yolg‘on emas ekan-da.

Hilola baribir tushunmadi.

– Siz yozuvchilarga maza! – dedi o‘ylanib. – Ilhom kelganda kitob yozasizlar. Hamma sizlarni maqtaydi...

– Ilhomning o‘zi nima? – dedi Marat uning gapini bo‘lib.

Hilola soddalik bilan yelkasini uchirib qo‘ydi.

– Bilmasam... „Ilhom parisi“, „ilhom gulshani“ yana allanimalar deyishadi-ku.

U o‘girilib qarab, yana yelkasini uchirdi. Shu tobda shunchalik sodda, shunchalik yaxshi ko‘rinib ketdiki, Marat uning bilaklaridan mahkam ushlagancha qah-qah urib kulib yubordi. Jimjit bog‘ ustida Maratning kulgisi jaranglab aks sado berdi. Qaysidir chinor shoxida mudroqqa ketgan qushlar „guv“ etib qorong‘i osmonga ko‘tarildi.

– Hammasi mavhum gap! – dedi Marat kulgidan nafasi qaytib. – Ilhom hammada ham bo‘ladi. Ilhom – tez, oson, maza qilib ishlash degani. – Keyin u birdan jiddiy lashdi-da, sekin qo‘shib qo‘ydi. – Goho oylab-yillab qiynalib, bitirolmay yurgan ishingizni bir kunda bajarib qo‘yasiz. Shunaqa ishlaysizki, o‘zingiz ham rohat qilasiz...

Qizg‘ish chiroq yonib turgan simyog‘och tagidagi o‘rindiqqa o‘tirishdi.

Hilola unga zimdan qarab qo'ydi. Marat oyoqlarini chalishdirib, tizzasiga kaftini qo'ygancha, indamay o'tirar, suvgaga tikilib nimanidir o'ylar edi. Hilola endi boyagi gaplardan zerika boshladidi. U Maratdan boshqacharoq, o'zi ham ma'nosini tushunib yetmagan sirliroq gap kutar edi.

– Shu yerni juda yaxshi ko'raman, – dedi Marat o'ychan ovozda. – Nimagadir tinch, yolg'iz his qilgim keladi o'zimni. Shaharning shovqinidan bezib ketadi odam.

– Dam olish kuni biz paxtaga chiqar ekanmiz, – dedi Hilola ishxonadagi yangilikni eslab.

– Kecha universitetda birga o'qigan o'rtog'imdan xat oldim, – dedi Marat uning gapini eshitmagandek, hamon suvdan ko'z uzmay. – Qishloqda o'qituvchilik qiladi. Raisni rayon gazetasida tanqid qilib yozgani uchun kolxozdan ko'chib qutulibdi. – Marat chuqur xo'rsindi. – Aslida, ayb faqat raisda emas-ku...

Hilola uning qiynalib, ezilib gapirayotganini ko'rib, achindi.

– Dunyoda yomon odamlar ko'p-da... qo'ying, o'ylamang... Marat yarq etib qaradi.

– Yomon odam... – dedi siniq ohangda. – Hali siz yozuv-chilarga maza, kitobini yozib yuraveradi, dedingiz... Ba'zan shunaqa bo'ladiki... – U afsus bilan jilmaydi. – Mana, siz... Birovni yomon ko'rsangiz, gaplashmay qo'ya qolasiz. Uning yaxshi tomonlarini qidirib ham o'tirmaysiz. Tug'ilganida hammayam pok bo'ladi-ku. Yozuvchi dushmanidan ham do'st axtaradi. O'shani tushunishga harakat qiladi.

Hilola yana zerika boshladidi.

– Ketaylik-a, – dedi Marat uning istagini payqab.

Ko'priordan o'tib ketishayotganida Marat panjaraga suyanib to'xtab qoldi.

– Ana siz! – dedi bolalarcha xushchaqchaq ohangda. Hilola muzday temir panjaraga kaftini bosgancha hayron bo'lib suvgaga qaradi.

– Ana, ana, suzib yuribsiz, – dedi Marat suv yuzida qal-qib turgan ingichka oyni ko'rsatib. – O'sha sizsiz-da!

Hilola, yuragida iliq tuyg'ular uyg'onib, Maratga mehr bilan qarab qoldi. Endi u boyagidek o'ychan, vazmin emas, go'dakdek sodda bo'lib qolgan edi.

* * *

– Kino yoqdimi? – dedi Hilola yelkasi osha burilib qarab.

U nafis pushtirang jemper kiyib olgan, sochini baland qilib turmaklagan edi.

Marat yo'lkada sochilib yotgan xazonlarni shitirlatib bosib borarkan, orqaga qarab qo'ydi. San'at saroyining yaxlit oynalaridan nur yog'ilib turardi.

– Yo'q, – dedi u o'ychan ovozda. Keyin yana xazonlarni shitirlatib bosib bordi-da, o'sha xayolchan alfozda davom etdi. – Bir ayolning eridan ajralishini oqlash uchun butun qishloq ahlini qop-qoraga chiqarish shartmikin?

Hilola kului:

– Agar o'sha qishloqda ayolni tushunadigan odam bo'lmasa-chi?

– Nahotki? – Marat xuddi kasbdoshlari bilan bahslasha-yotgandek qizishib ketdi. – Nahotki butun boshli qishloq qop-qora bo'lsa? Nahot o'sha xotinning o'z izzat-nafsi himoya qilishga urinayotganini tushunadigan biron ta odam topilmasa?

Hilola bir nafas jim bordi-da, hozirgina ekranda ko'rgan voqealardan yana hayajonlanib ketdi.

– Sizning „Bir lahzalik quvonch“ hikoyangizda ham shunga o'xshash voqeа tasvirlangan edi. Lekin siz unda xotinni emas, erni himoya qilgansiz. – U jilmayib Maratga qarab qo'ydi. – O'sha hikoyangiz menga yoqmagan.

Marat to'xtab qoldi. Hilola ham uch-to'rt qadam yurib bordi-da, pastak arg'uvon soyasida to'xtadi. Marat uning chehrasini aniq ko'rmasa ham, jilmayayotganini bilib turardi.

U bundan uch yil ilgari jurnalda chiqqan hikoyasini esladi. Institutni bitirgan o'qituvchi qiz kursdoshiga turmushga chiqadi-yu, dala hayotining romantikasiga berilib, erining qishlog'iqa jo'nab ketadi. Ammo qishloq hayotiga ko'nikolmay eridan ham, sevgisidan ham voz kechib, shaharga qaytib keladi. O'sha paytlari tanqidchilar hikoyaning realistik asar ekanini aytib maqtashgan edi.

– Nimasi yoqmadi? – dedi Marat imkon boricha sovuqqon gapirishga urinib. Keyin sekin Hilolaning qo'ltig'idan oldi. U bu qizdan o'zi izlab yurgan fazilatni topganiga quvonar, Hilola o'zining ijodiga qiziqa boshlaganidan shod edi.

– Aytdim-ku, – dedi Hilola hamon jilmayib. – Siz erni himoya qilib, xotinni qoralagansiz. Er xotinni o'z hukmiga bo'ysundirishga nima haqqi bor? Qishloq arning vatani bo'lsa, shahar xotinning vatani emasmi?

Marat boshini quyi solgancha borarkan, chuqur xayolla toldi. U hikoyada erni ham, xotinni ham himoya qilmagan, faqat institatlarda aytildigan va'zxonliklar puch gap ekanini, hayotning bo'yoqlari darsda aytilganlardan ko'ra ko'proq ekanini yozgan edi.

– Yozuvchi xolis bo'lishi kerak, Hilola, – dedi u xo'rsinib. – Men hech qachon birovni qoralab, birovni oqlamayman. Turmushda faqat oq, faqat qora bo'yoq bo'ladi, degan gap yolg'on.

– Bilmadim, – Hilola bilagini uning kaftidan bo'shatdi. – Har holda siz yigitning yonini olgansiz.

Katta-katta oynalaridan nur sochilib turgan tramvay bekatiga kelib to'xtashdi.

– Xayr, – dedi Hilola Maratning qo'lini qisib.

„Kim bilsin, – deb o'yladi Marat yollaridan chirsillatib cho'g' sachratib ketayotgan tramvay ketidan qarab qolarikan. – Balki, chindan ham tarafgarchilik qilgandirman. Balki, nohaqdirman“.

Uning ko'nglini doim tark etmaydigan bir g'ashlik, o'z yozganlaridan qoniqmaslik tuyg'usi yana kemira boshladidi.

* * *

Ular arg‘amchi uchishardi. Qayiqcha borgan sayin balandroq ko‘tarilib tushar, Hilola qo‘rquv ichida arg‘amching yon tarafidagi yo‘g‘on simlarni mahkam ushlab olgan, yuragi gupullab urardi. Har safar qayiqcha tepaga ko‘tarilayotganida Maratning qoracha chehrasini, shabadadan peshanasiga yoyilib tushgan sochlarni, hayajondanmi, quvonchdanmi qisilib ketgan ko‘zlarini ko‘rar edi. Arg‘amchi pastlayotganida esa ko‘ylagining etaklari shamolda ko‘tarilib ketmasligi uchun engashib olishga harakat qildi.

– Bo‘ldi! – dedi u kulgi aralash qiyqirib. – Bo‘ldi, Marat aka.

Marat arg‘amchini yanayam qattiqroq silkita boshladi, Hilolaning boshi aylanib ketdi. Pastda navbat kutayotgan bir to‘da odamlar ham, arg‘amchi yuqorilaganida aniq ko‘rinayotgan daraxtlarning uchi, olisda, quyosh botib ketgan ufqda yonib turgan shafaq ham xira bir tumanlik ichida aylana boshladi. Uning ko‘z o‘ngida faqat Maratning chehrasi qoldi.

– Bo‘ldi... – dedi u yalinib. Keyin bir qo‘lini qo‘yib yubordi-da, beixtiyor Maratning yelkasidan ushlab oldi. Maratning terlagan sochlari peshanasiga tekkanini sezib, hajyon bilan ohista shivirladi.

– To‘xtating...

Shu payt Maratning lablari uning qulog‘i ostida sekin pichirladi:

– Ko‘p sog‘inadigan bo‘lib qoldim, Hilola.

Hilola unga qaramaslikka harakat qilib, yana yalindi.

– Tushaylik...

Arg‘amchi sekinlay boshladi. Hilola Maratning o‘ziga hamon tikilib turganini bilar, ammo yiqilib ketishdan qo‘rqib, qo‘lini uning yelkasidan tortib ololmasdi.

Marat bu qizni chindan ham ko‘p sog‘inadigan bo‘lib qolgan edi. Hilola uning qalbidagi sovuq bir bo‘shliqni to‘l-

dira boshlagan, u ko'pdan buyon bitmay kelayotgan yarasiga endi malham topganday edi...

Hilola pastga tushganidan keyin bir lahza oyoqlari titrab turib qoldi.

– Yerning qadri o'tdi-a, – dedi Marat kulib. – Doim uni tepkilab yuramiz-u, bir qadam uzilsak, sog'inib qolamiz. Har gal samolyotga chiqishim bilan shuni o'ylayman. – U bir nafas o'ylanib turdi-da, so'radi. – Qayoqqa boramiz?

Hilola yelkalarini uchirib qo'ydi.

– Anhorni yaxshi ko'rasiz-ku. – U Maratning gapini eslatib, tegajaklik qildi. – Tinch, yolg'iz his qilgingiz keladi o'zingizni...

Ularning o'rindig'i band edi: bir juvon kolaskadagi bolakayni tebratib o'tirardi. Izlay-izlay bir oyog'i shundoq suvga botib turgan o'rindiq topishdi. O'tirishlari bilan Marat yana suvga tikilib qoldi.

Birozdan keyin ularning yonidan yo'g'on sochini bitta qilib o'rgan qiz baland poshnalarini taqillatib o'tib ketdi. Nariroqqa borib to'xtadi-da, ular tomonga qarab qo'ydi.

Marat qizning harakatlarini kuzata boshladи. „Kutgan odami kelmabdi“, deb o'yladi u. Qiz uch-to'rt qadam u yoq-bu yoqqa borib keldi-da, ingichka tuflisining uchi bilan yo'lkada yotgan toshni tepdi. Tosh chilp etib suvga tushdi. Anhordagi chiroqlar marjoni chil-chil bo'lib ketdi. Nurli tas-maday silkina-silkina yana joyiga keldi. „Hikoyaga yaxshi detal“ deb o'yladi Marat.

– Yaxshi qiz ekanmi?

Marat burilib qaradi-yu, Hilolaning o'zidan ko'z uzmay o'tirganini ko'rdi. Ammo nimani so'rayotganini daf'atan tushunmadi. Keyin birdan tushundi-da, boshini sarak-sarak qildi.

– Yo'g'-e... Men butunlay boshqa narsani o'ylayotgandim.

– Marat aka, – dedi Hilola shubhali ohangda. – Institutni bitirguncha ham hech kim bilan yurmaganmisiz?

Marat uning ko‘zlarida qat’iy bir ifoda ko‘rdi-yu, qalbinning eng chuqur joyidagi ham alam, ham sog‘inch tuyg‘usi yana tug‘yon urdi. Ha, u yaxshi ko‘rgan edi. „So‘ngan yulduz shu’lasi“da o‘zining ham natijasiz muhabbatini tasvir etilgandi. Hozir o‘sha so‘ngan yulduzning yoniq shu’lasi yana yarq etib ketdi.

– Ya’ni birovni yaxshi ko‘rganmisiz, demoqchisiz-da, – dedi u iloji boricha xotirjam gapirishga urinib. – Ha, yaxshi ko‘rganman!

– Keyin-chi?

Marat Hilolaning ovozida sovuq qat’iyat borligini sezib, yanayam xotirjamroq gapirdi.

– Keyin uzoqlashib ketganmiz.

– Undan keyin-chi?

– Undan keyin yana ikkita qizni uchratdim. – Marat kuldi. – Ular mendek dovdirni yoqtirishmadidi.

Hilola boshini quyi solgancha o‘tirar, iztirob chekayotgani bilinib turardi.

Marat birdan uning qo‘llarini mahkam ushladi-da, kaftini qattiq qisgancha hayajondan ovozi titrab, iltijo qildi.

– Hilola, qo‘ying... Nima keragi bor shu gaplarning! – U kafti bilan qizning iyagidan ko‘tarib, o‘ziga qaratdi. – Hilola...

Hilola ko‘zlarini chirt yumib oldi. Uning qalbi titrar, hozir Marat o‘zini o‘pishini bilar edi. Endi uning qarshisida yozuvchi Marat Azizov emas, oddiy yigit Marat, mana shu „g‘alati bola“ qolgan edi.

Maktabni bitirish kechasida Baxtiyor degan bola Hilolani birinchi marta o‘pgan, sen bo‘lmasang o‘zimni o‘ldiramani, deb yig‘lagan edi. Hozir u Maratning ham yig‘lagudek yolvorishini kutardi.

Ammo Marat o‘pmadi ham, yolvormadi ham.

Hilola sekin ko‘zlarini ochdi-yu, Maratning butunlay boshqa tomonga qarab o‘tirganini ko‘rib hayron qoldi. O‘n qadamcha narida, qorong‘i burchakda yelkalari turtib

chiqqan bir chol hassasining uchi bilan ariqchaga to'lib qolgan xazonlarni titkilab turardi. Marat hamon Hilolaning iyangidan tutib turar, ammo choldan ko'z uzmas edi. U Hilolaning o'ziga qarayotganini sezdi, shekilli, so'radi:

– Bilasizmi, shu chol nimani o'ylayapti?

Hilola ijirg'anib, bosh chayqadi.

– Yo'q! Siz yozuvchisiz. Siz biling!

Marat kului.

– Men ham bilolmay qiynalyapman-da! Balki, xazon bo'lган umrini o'ylayotgandir. Balki, shu yerda bиринчи bor sevgilisi bilan uchrashgандir. Odам umri qisqa qolganini payqay boshlasa, qilgan xatolarini ko'p eslaydi-ku...

Hilola noxushlik bilan yuzini o'girdi.

Marat uning ko'ngli cho'kkanini sezdi. Hilolaning kaf-tini olib, yuziga bosdi.

– Hilola, menga hamroh kerak, ko'makchi kerak, – dedi hayajon bilan. – Ba'zan o'zimga o'zim shunchalik xunuk, ojiz ko'rinish ketamanki!..

Hilola uning yuzlari lovullab turganini sezdi, kaftini tor-tib olmadi.

* * *

Goho sutdek oydin kechalari hovli o'rtasidagi supadami, chorpojadami yotganingizda birdan uyg'onib ketasiz. Uzoq-uzoqlarda poyezd shovqini eshitiladi. Keyin elas-elas uzoqlashib borayotgan g'ildiraklar tovushi qulog'ingizga chalinadi. Shunda siz yuragingiz ko'ksingizga sig'may pitirlab ketganini his qilasiz. Allanechuk olis, ertak kabi go'zal bir olam ko'z o'ngingizga keladi. O'sha yoqlarga ketib qolgingiz kelaveradi.

Marat ko'pdan buyon ana o'sha olam tasavvuri bilan yashar edi. Shu kecha uyg'onib ketdi-yu, birdan o'zi ko'pdan buyon aniq tasavvur qilolmay yurgan olamni ko'z-gudek ravshan ko'rdi.

Karavotdan sakrab turdi-da, qo'shni xonaga, kuz havosida muzday bo'lib qolgan, pastak shiftiga qog'oz qoqilgan xonaga o'tdi. Titroq qo'llari bilan chiroqni yoqdi-yu, us-tiga gazeta to'shalgan jajji stol qarshisiga o'tirdi. Bir yarim yildirki, mana shu stol yoniga kelishga yuragi betlamay yurar edi. Bir yarim yildirki, o'sha sirli olam xayolida tunlari uyqusiz kezib chiqar, ammo unga kirolmay azob chekar edi. Bu – ijod olami edi!

U bu olamga kirish uchun Rimning tengdoshi bo'lган Afrosiyobni qarichma-qarich kezib chiqdi. O'rta Osiyoda yaqingacha aniq fanlar yo'q edi, degan bema'ni da'veoni rad etish dardida bir yarim yil yondi. Tarixning chang bosgan so'qmoqlarini kipriklari bilan avaylab tozalagudek bo'ldi.

Bir yarim yildirki, bo'lajak kitobining qahramonlari uning atrofida aylanib yurardi-yu, ammo tutqich bermasdi. Mana, bugun ular birdaniga o'z oyog'i bilan Maratning qalbiga kirib keldi. Marat ularning chehrasidagi har bir tukigacha, ko'nglidagi har bir niyatigacha aniq ko'ra boshladi. Mavhum bir olamda qochib yurgan qahramonlar endi uni o'z ortidan ergashtirib ketdi.

Marat sharsharadek oqib tushayotgan fikr-tuyg'ularini to'kib sola boshladi. Qo'llari titrab, egri-bugri harflar bilan yoza ketdi.

Endi uni hech kim, hech nima bu aziz olamdan sug'urib ololmaydi.

Eshik g'iyqillab ochilganidan keyingina Marat tong yorishib qolganini bildi. U hamon qog'ozdan bosh ko'tarmay, ko'z qiri bilan qarab qo'ydi. Ostonada boshiga tivit ro'mol o'rab olgan onasi turar edi.

– Keling, – dedi Marat vaziyatni o'zgartirmay.

Ona uning keting degan ma'noda aytganini tushundi. O'g'-lining odatlariiga allaqachon ko'nikib ketgan edi. „Yotib dam ol“, demoqchi bo'ldi-yu, bunaqa paytlarda uning o'jar, injiq bo'lib qolishini bilgani uchun sharpaday siljib chiqib ketdi.

Onasi bir qo'lida choynak, bir qo'lida qand ko'tarib kiranida Marat ikki bobni bitirgan edi. Uning ko'zлari achi-shar, ko'p chekkanidan bo'lsa kerak, yuragi sanchardi.

* * *

Hilola eshikdan kirib keldi-yu, deraza supachasiga tirsagi bilan tayanib turgan Zamirani ko'rib, quvonib ketdi. Qobil Qodirovich hali ishga kelmagan, qabulxona bo'sh edi. Tashqarida havo bulut bo'lgani uchun oqish qandillar ertalabdanoq yoqib qo'yilibdi. Zamira uning qarshisiga yugurib keldi-da, quchoqlab oldi.

– Jersi palto oldim, – dedi sepkilli yuzi quvonchdan qizarib.

– Voy, bir ko'ray!

Zamira deraza supachasida yotgan o'rog'liq qog'ozni ochdi:

– Kiyib ko'rgin, senga ham loyiq, shekilli.

Palto Hilolaga loppa-loyiq keldi. Bu – o'zi qachondan buyon orzu qilib yurgan to'q kulrang palto edi.

– Qayoqda bor ekan? – dedi u yalingudek bo'lib.

Zamira sarg'ish qoshlarini uchirib kuldi.

– Ho-o, yozuvchi akangiz topib bersin... – U yana tegajlik qildi. – Topib bo'pti! Qog'oz qoralashdan boshqa narsani bilmaydi. Kecha qanaqa bo'ldi? – dedi u paltoni qog'ozga o'rarkan.

Hilola undan sir yashirmas, kecha ham visolga ketayot-ganini aytgan edi.

– Yaxshi. – U Maratning kechagi gaplarini eslab shirin jilmaydi.

– Hech tushunolmayman bu bolani! Bir qarasang, chollarga o'xshaydi, bir qarasang, yosh bolaga aylanib qoladi.

– Yangi hikoyaga qahramon izlayotgandir-da, – Zamira jilmayib turib, uf tortdi. – O'rtog'im bechora!.. Kecha sen

bilan ko‘rishgan, bugun boshqasi bilan uchrashadi. Yozuvchining xotini bitta bo‘lmaydi. Institutimizda uchrashuv bo‘lganidan keyin ham bir qiz Marat Azizovga xat yoza-verib, esi ketgan edi.

Ilgarilari Hilola Zamiraning hazillariga parvo qilmasa ham, bora-bora jahli chiqadigan bo‘lib qolgandi. Hozir yana g‘ashi kela boshladi.

– Xat yozsa yozaversin! – dedi ataylab beparvo ohangda. – Menga nima?!

Zamira shodon kulgancha uni quchoqlab oldi.

– Rostini aytyapman-da, o‘rtoqjon. Mana! – U sumkasini titkilab, buklog‘lik gazeta chiqardi. – Yozuvchining qanaqa odamligini yozganidan bilib olsa bo‘ladi.

Hilola gazetani beparvo qo‘lga oldi. Bu – universitetning ko‘p tirajlik gazetasi edi. Uchinchi sahifada Maratning „Iztirob“ degan hikoyasi bosilibdi.

– Paltoni Rigadan olib kelishdi, – dedi Zamira eshikdan chiqib ketayotganida.

Hilola eshitmadni. Eshik yopilishi bilan hikoyani shoshib o‘qiy boshladi. Bu Maratning studentlik davrida yozgan o‘rtamiyona hikoyasi edi. Hikoyada sevgisiga xiyonat qilgan yigitning iztiroblari tasvirlangan ekan.

Hilola hikoyani o‘qidi-yu, ko‘nglida og‘ir g‘ashlik uyg‘ondi. Shu kuni u kechgacha qanday ishlaganini bilmadi.

* * *

Marat tahririyatga tushdan keyin keldi. Yo‘lakda muharrirga duch kelib qoldi. Muharrir sovuqqina salomlashdi-da, o‘tib ketdi.

Marat tushundi. „Uch kun ishga kelmaganim uchun ranjigan“. Ammo u parvo qilmadi. Hozir dashnom eshitishdan ham, ishdan haydalishdan ham cho‘chimasdi. Mana, to‘rt kundirki, u o‘zga bir olamda – o‘z asarining olamida yasha-

yapti. To'rt kundirki, kecha-kunduz qulog'i ostida mayin bir kuy jaranglab turibdi. Bu kuy unga kuch bag'ishlab, qalbini nurli tuyg'ularga to'ldirib yuboryapti. Bu kuy to'xtamaguncha u hech nimani tan olmaydi!

Kechqurun Marat Hilola bilan uchrashishi kerakligini esladi. O'sha – oxirgi marta ko'rishganlarida u yangi spektaklga tushamiz, deb va'da bergen edi.

Marat yetib kelganida Hilola kattakon oynavand afisha oldida turardi. „Xuddi oqqushga o'xshaydi“, deb o'yladi u Hilolaning qo'lini qisarkan. Chindan ham Hilola oq ko'yak, oq kofta, oq tufli kiyib olgandi.

Marat Hilola o'zining oyoqlariga tezgina qarab qo'yaganini ko'rdi-yu, beixtiyor shimi dazmollanmaganini esladi. „Soqol masalasi ham chatoq bo'lsa kerak“, deb o'yladi u.

– Bugun teatrga tushmaymiz!

Hilolaning ko'ngli bir qalqib tushdi.

– Nega? – dedi ovozi titrab. Hilola oilada kenja qiz bo'lganidanmi, erka edi. U kecha, dadasiga janjal qilib, teatrga kiyish uchun ataylab oq ko'yak oldirgan edi.

– Nega? – dedi Hilola alam bilan Maratning ko'zlariga tikilib. Shu tobda uning ko'zları qizarib ketganini, rangi sarg'ayib, labining ikki chetida chuqur-chuqur chiziqchalar paydo bo'lganini payqadi. Marat yangi spektakl ham Afrosiyob tarixi mavzusida ekanini eshitgandi. U kitobini bitirmaguncha bironta tomosha ko'rmaslik, bironta kitob o'qimaslikka qaror qilgan edi. Fikri chalg'ib ketishidan qo'rqardi.

– Ishim bor, – dedi u, „Yangi narsa yozyapman“, degisi kelmadi. „Tug'ilmagan bolaga ot qo'yishning nima keragi bor. Kim bilsin, balki, asar yaxshi chiqmas“. U yozayotganini boshqalar u yoqda tursin, o'zidan ham qizg'anardi.

– Nima ish? – dedi Hilola umidsiz ohangda. U negadir Zamiraning gaplarini esladi. „Bugun sen bilan ko'rishadi, ertaga boshqasi bilan...“

– Ketamiz, – Marat uni qo‘ltiqlab oldi-da, trolleybus beka-tiga boshladi. – Keyin, – dedi jilmayib. – Keyin aytaman, xo‘p?

Hilola trolleybusga chiqib ketdi. Marat esa o‘z olamiga yo‘l oldi.

* * *

Nihoyat, Marat qissasiga nuqta qo‘ydi. Uch haftadan buyon vujudini larzaga solib, kecha-kunduzning farqiga bormay ishlashga majbur etgan fikr-u tuyg‘ulari nihoyasiga yetdi. Ko‘p qahramonlar taqdiri o‘zi boshda o‘ylaganidan o‘zgacharoq bo‘lib chiqdi. Ko‘p qahramonlar uni qo‘g‘ir-choqdek o‘ynatib qo‘ydi.

Marat qattiq toliqqanini, yiqilgudek bo‘lib qolganini shundagina payqadi. Ammo ruhi tetik, kayfi chog‘ edi. U yaxshi asar yozganini bilardi.

Shu kunlar davomida Hilola bilan ham durustroq gaplashmaganini, qiz undan qachondir, negadir ranjib qolganini tush kabi g‘ira-shira esladi. Vazir qabuliga hamon kirmaganini, tahririyatning bironta ishini qilmaganini endi o‘ylay boshladi.

Tahririyatda chindan ham ish to‘planib qolgan ekan. Marat boshi bilan sho‘ng‘ib ketdi. Xatlarni ko‘zdan kechirdi. Yosh qalamkashlar bilan gaplashdi. Kechga yaqin Hilolaga qo‘ng‘iroq qilib, ko‘rishishni iltimos qildi.

U kiyinib, endi chiqib ketayotgan edi, qo‘ng‘iroq jiring-lab qoldi.

„Yosh shoirlardan birontasi she‘rining taqdirini so‘rasa kerak“. U bir qo‘li bilan plashining tugmalarini qadarkan, boshqa qo‘li bilan go‘sakni ko‘tardi.

Qandaydir notanish ayol ovozi uni so‘radi.

– Men eshityapman, – dedi Marat oxirgi tugmani halqadan o‘tkazarkan.

Go‘sak uzoq vaqt jimib qoldi-da, yig‘i ovozi eshitildi.

Marat hayron bo‘lib joyiga o‘tirib qoldi.

– Kechirasiz, kimsiz? – dedi devordagi soatga tezgina qarab olib. O'n besh daqqa qolibdi.

– Siz meni tanimaysiz, – notanish ovoz yig'i aralash xo'rsindi. – Siz bilan maslahatli ishim bor.

Marat ertaga kelng demoqchi bo'ldi-yu, aytolmadi, ko'ngli bo'lindi.

– Keling hozir, – dedi yana soatga qarab, – ikkinchi qavatdaman.

Marat go'shakni qo'ydi-da, chiroqni yoddi. „Hilola kutib qoladigan bo'ldi-da“, deb o'yladi ko'ngli g'ash bo'lib.

Birozdan keyin eshik ochilib, ostonada ko'hlikkina qiz ko'rindi. Plashining yelkalari, qo'lidagi yomg'irpo'shi ho'l edi. „Yomg'ir yog'ayotgan ekan, – Maratning ko'nglidagi g'ashlik kuchayib ketdi. – Hilola xafa bo'ladi-da“.

Qiz ichkariga kirishga qo'rqqandek hamon ostonada turardi.

– O'tiring, – dedi Marat divanni ko'rsatib.

Qiz divanning bir chekkasiga omonat o'tirdi-da, qizarib ketgan ko'zlar bilan unga qarab qo'ydi.

– Vaqtinigizni oldimmi?

– Nima bo'ldi, singlim? – dedi Marat plashini yechib, stul suyanchig'iga tashlarkan. – Nega xafa bo'lyapsiz?

Qiz unga bir qarab qo'ydi-yu, yana ko'zlarida yosh qalqidi.

– Men sizni yaxshi bilaman. – Qizning o'pkasi to'lib hiqillab qoldi. – Siz yaxshi, olivjanob odamsiz.

Marat gapining davomini kutib, indamay o'tiraverdi. Qiz plashining cho'ntagidan ro'molcha olib, ko'z yoshlarini artdi.

– Bir yigit bor edi. – Qiz yuzini deraza tomonga burib oldi. – Bir-birimizni yaxshi ko'rardik. Men dars tayyorlagani uning yotoqxonasiga borib turardim... – Qiz jimb qoldi-da, birdan ho'ngrab yubordi. – U meni aldab ketdi. Armiyaga ketib qoldi.

Marat tushundi. Ko'nglini kemirayotgan g'ashlik bosini sirqiratib yubordi. U kafti bilan peshanasini changal-lagancha so'radi:

– Endi nima qilmoqchisiz?

Qiz yarq etib unga qaradi.

– O'zimni o'ldiraman!

– Bo'limgan gap! – Marat qo'lini shartta tushirdi-da,sovuuqqina gapirdi. – O'zini o'ldiradigan odam avval e'lon qilib, keyin o'ldirmaydi.

Qiz achchiq haqiqatni shundoqqina ko'z o'ngiga keltirib qo'ygan Maratga hayron qarab qoldi.

– Onangiz bormilar? – dedi Marat biroz yumshoq ohangda.

Qiz asabiylik bilan qo'l siltadi.

– Ular nimani tushunardi? Eski odam... Erga beramiz deb yotishibdi.

„Qachondan buyon sen yangi odam bo'lib qolding! – deb o'yladi Marat g'ijinib. – Duch kelgan odamning oldida quchog'ini ochish yangilig-u, nomusli bo'l deyish eskilikmi?“

Marat ko'pdan buyon shu gaplarni o'ylab yurardi. Mana, yana bir misol. U o'zini bosib oldi. „Bu qiz tanbeh eshitgani emas, maslahat so'ragani kelgan-ku“.

– Xat yozyaptimi? – dedi u xotirjam ohangda.

– Erga tegib ketaver, debdi. – Qiz uf tortdi.

– Nega shunaqa deb yozganini bilasizmi?

Qiz ma'yus bosh chayqadi.

– Sizga ishonmayapti!

Qiz bunisini hech o'ylab ko'rmagan bo'lsa kerak, kiprik-larini hayron pirpiratdi:

– Nega ishonmaydi?

– Siz har safar yig'lab yozavermang, – dedi Marat uning savolini eshitmagandek. – Endi siz qancha yalinib yozsangiz, u shuncha uzoqlashib ketaveradi.

– Nima qilay bo'lmasa? – dedi qiz o'kinch ohangida.

– Ertaga uning xatlarini olib keling, – dedi Marat o'rni-dan turib. – Birgalashib javob yozamiz. Men ayтиб turaman, siz yozasiz.

U plashini kiydi-da, eshikni ochdi.

– Kelishdikmi, ertaga yozamiz.

Qizning ko'nglida umid chirog'i yarq etib ketdi, shekilli, sekin shivirladi.

– Rahmat...

* * *

Marat simyog'och tagida yelkalarini qisib, yomg'irdan junjikib turgan Hilolani uzoqdan ko'rdi-yu, yuragi zirillab ketdi.

„Plash kiymagan ekan“. U qop-qora yo'lkada yomg'irdan yaltirab yotgan chiroq nurlarini bosib yugurib bordi-da, Hilolaning bilaklaridan tutib o'ziga qaratdi.

– Kechiring!

Hilola Maratning qo'lini siltab tashladi. Uning sochlari ham, pushtirang jemperi ham ivib ketgan, rangi so'lg'in ko'rinardi.

– Kechiring, – dedi Marat yana yalinch ohangda. Keyin plashini yechib, Hilolaning yelkasiga tashladi.

– Qoching! Uyatsizi! – Hilola plashni siltab tashladi. Uning ho'l yengi Maratning yuziga shapillab urildi.

– Xayr! – Hilola keskin burildi-da, sumkasini silkitgan-cha, ko'lmak suvlarni sachratib chopib ketdi.

Marat narigi simyog'och tagida unga yetib oldi. Muzday yelkalaridan ushlab, entikkancha shivirladi.

– Tushunsangiz-chi, axir. Bir qiz bilan gaplashdik. Birov yordam so'rab turganida tashlab ketolmayman-ku.

Hilola shartta burilib qaradi. Uning so'lg'in yuzidan yomg'irmi, ko'z yoshimi oqib tushar edi.

– Sizning qizlaringiz ko'p, – dedi u ovozi titrab. – Odamlaringiz ko'p!

– Bugun shunaqa bo‘lib qoldi-da, nima qilay? – Marat plashini yana uning yelkasiga tashladi. Hilola tag‘in siltab yubordi. Plash loyqa ko‘lmak suvga tushdi.

– Shilqimlik qilmang, – dedi Hilola yig‘i aralash. – Teatrga borganda-chi, kutubxona oldida ko‘rishganimizda-chi, muzeysiga bormoqchi bo‘lganimizda-chi! – U yana chopib ketdi.

Marat egilib plashni oldi. Hilolaning qadam tovushlari tez uzoqlashib borardi. Shundagina u bu qizni sevib qolganini, qattiq sevib qolganini chuqur his etdi. Yuragining bir parchasi uzilib ketayotgandek yana uning ketidan yugurdi. Bog‘ chetida yetib olib qo‘lidan tutdi.

Yomg‘ir hamon shivalab yog‘ar, Marat endi plash loy bo‘lganini, uni Hilolaga kiygizib bo‘lmasligini o‘ylab qiynalardi.

– Hilola, unda, – dedi nafasi qisilib. – Unda men bir narsa yozayotgan edim.

– Narsa yozaman deb hammadan kecha qoling. – Hilola endi yig‘lamas, ovozida temirdek qat’iyat bor edi.

– Boshqa ilojim yo‘q edi, – dedi Marat o‘ychan.

– Ilojim yo‘q deng?

Marat uning titrab turgan lablariga qarab boshini quyi soldi.

– Yo‘q.

Hilola bunday javobni kutmagan edi. U Maratning yalinishini xohlardi.

– Bo‘lmasa, – Hilola ovozi qaltirab takrorladi. – Bo‘lmasa mendan kecha qoling!

Marat hamon boshini quyi solib turar, asfalt yo‘lkaga yopishib yotgan xazonni tuflisining uchi bilan ezg‘ilar edi.

– Men aytgandim, – dedi u sokin ohangda. – Menga do‘st kerak, hamroh kerak, degandim...

– Yo‘q, aytsangiz-chi, ijodingiz uchun mendan kecha qoling. O‘zingizdan boshqa hech kimni o‘ylamay qo‘ya qoling!

Marat uning ko‘zlarida g‘azab borligini ko‘rib, ko‘ngli og‘ridi. Nahotki u chindan ham faqat o‘zini o‘layotgan bo‘lsa?! U shu kungacha biron marta durustroq o‘ylab

ko'rmagan gaplarni Hiloladan eshitib hayron bo'ldi. Axir, u odamlarga o'xshab bashang kiyinishni, ziyofatlarga borishni, uy-joy solishni shunchaki mayda gaplar deb yurardi-ku. Nahotki kelib-kelib eng yaqin odami bo'lib qolgan, qalbining nurli bir parchasiga aylangan mana shu qiz unga ta'na qilsa.

– Ayting! – dedi Hilola hamon lablari titrab. Ko'zlarida sovuq o't yaltirab ketdi.

Shundagina Marat bu qiz uni hech qachon tushuna olmasligini, o'zi o'ylaganidan ko'ra kattaroq e'tibor talab qilishini chuqur his etdi.

– Hilola, – dedi qizning ko'zlariga qaramaslikka harakat qilib. – Men boshqacha yashay olmayman, balki, ikkimiz ham adashgandirmiz. Siz to'g'ri aytyapsiz. – U bir lahma o'ylanib turdi-da, negadir jilmaydi. – Bir umrlik tashvishimga sizni sherik qilishimning nima keragi bor?

U keskin burildi-da, chiroq nurida yaltirab yotgan halqob ustidan sakrab o'tdi. Nariroqqa borib qayrilib qaradi. Hilola halqob oldida boshini quyi solib turardi.

Marat tomog'ini alamli bir o't yondirayotganini payqadiyu, plash ushlagan qo'lini baland ko'tardi.

– Xayr, – dedi ovozi titrab. – Mendan ranjimang. – U oxirgi so'zlarini iloji boricha xotirjam aytishga harakat qildi. – Baxtli bo'ling, Hilola!

Hilola u tomonga salgina egilgandek, ishonchsiz bir qadam qo'ygandek bo'ldi. Ammo Marat endi qayrilib qaramadi. Ilondek yaltirab yotgan yo'lkadan o'z soyasini bosgancha sekin-sekin yurib ketdi.

Hamon yomg'ir savalar, daraxtlarning sarg'aygan yaproqlari chiroqlar nurida xira yiltillar edi. Allaqayoqda xazon tutayotgan bo'lsa kerak, achchiq bir is dimog'ini kuydirardi.

U plashini osiltirgancha ko'lma kechib borar, boyta hririyatga yig'lab kelgan baxtiqaro qizning achchiq qismatini o'ylar, o'zi esa qayqqha ketayotganini bilmas edi.

TUYA VA ESHAK

To‘rtinchi „A“ sinfda o‘qirdim. G‘alati o‘qituvchimiz bor edi. O‘zi naynov. Bo‘yni uzun. Har qadam bosganida boshi liqillaydi. Tuyaning o‘zi... Sho‘xlik qilsak, koyimaydi, faqat „ha, bolajon-a, bolajon!“ deb xo‘rsinib qo‘yadi. Unga sayin biz battar to‘polon qilamiz... Ammo ko‘zlarini yarim yumib she‘r o‘qiganida sinfimiz jim bo‘lib qoladi.... O‘sha she’rlarning ba’zi satrlari chala-yarim esimda qolgan. „Haqiqatni ko‘rganlarning ko‘zi ko‘rdir, haqiqatni tinglaganning qulog‘i kar...“

Kunlardan birida o‘qituvchimiz darsga kirmadi. Ertasiga ham... Indiniga ham...

Qiziq, biz uni sog‘ina boshladik.

Bir haftadan keyin yangi muallim keldi. To‘rtinchi „B“-ning muallimi. „Kitelli“ muallim. Ko‘rinishi shu qadar qo‘rqulik ediki, hamma pildirpis bo‘lib qoldi. Oramizdagι dadilroq bola „o‘zimizning ma’lim qani?“ deb so‘ragan edi, „kitelli“ muallim sapchib o‘rnidan turdi.

— Shoir ma’liming Magadanda! — dedi qo‘lini paxsa qilib. — U ma’lim emas. Xalq dushmani! Antisovet shoir-larning shig‘irini o‘qigan! Mutaassib! Dindor! Ma’limingni sog‘ingan bo‘lsang, otingga ayt: ikkalangni ma’limingni oldiga jo‘natamiz!

Keyin bir-biridan vahimali gaplar tarqaldi. „Shoir – o‘qituvchi xalq dushmani ekan. Yangi ma’lim „tegishli joyga yozib beribdi...“ „Kitelli“ muallim yana ancha yil dars berdi. Ammo biron marta „shig‘ir“ o‘qimadi...

Oradan ko‘p yillar o‘tdi. Navro‘z bayrami bo‘layotgan edi. Bir mahal mikrofonda tanish, viqorli ovoz jaranglab qoldi:

— Birodarlar! Yaratgan egamga shukronalar qiling! Mustaqillik qadimiy an‘analarimizni tikeladi. Navro‘z – xalq bayrami. Hammamizning bayramimiz!

...Qarasam, o‘zimizning „kitelli“ muallim. Deyarli o‘z-garmabdi. Hamon tetik. Hamon viqorli... Faqat egnida jigar-rang kitel emas, to‘n. Boshida do‘ppi...

„Kitelli“ muallimning gapiga mahliyo bo‘lib, ro‘paramda o‘tirgan qariyaga e’tibor bermabman.

Bir mahal qariyaning o‘zi gap boshlab qoldi:

– Siz meni tanimaysiz. Men sizning kitoblariningizni o‘qiyman, bolajon!

„Bolajon“ degani qalbimda qandaydir sog‘inch tuyg‘ularni uyg‘otgandek bo‘ldi. Pokiza kiyimli, qaddi buzik qariyaga sinchiklab tikildim.

– Siz...

– Ha-da! – dedi qariya muloyim kulib. – Men o‘scha „shoir“ o‘qituvchingizman... Xursandman, bolajon, yozgalariningizdan xursandman.

...Agar mikrofonda „kitelli“ muallim va’zini cho‘zmasa, boshqa mavzuga ko‘chgan bo‘larmidik...

– Domla, – dedim qariyaga. – Manavilar hamon va’zxonlik qilib yotibdi. Axir siz...

– Nachora, – dedi qariya xotirjam alpozda. – Eshak qachon xohlasa, qayerda xohlasa, hangrayveradi, bolajon... Mening hech kimga xusumatim yo‘q... – Bir zum o‘ylanib turdi-da, siniq jilmaydi. – Bir hangomani aytib beraymi?.. Esini yeb qo‘yan cholni ma’zur tutasiz. Bu gaplarni kitobdan o‘qiganmidim, yo ellik ikkinchi yili „uyoqqa“ jo‘natishganida etapda eshitganmidim, esimda yo‘q. Ammo ma’nosi bunday.

Qadim zamonda bir sarbon bo‘lgan ekan. Ko‘p yurtlarga boribdi. Ko‘p aziyat chekibdi... Yoshini yashab, oshini oshab, vaqtqi-qazosi yetganini sezibdi. Bola-chaqalari, qarindosh-urug‘lari bilan rozi-rizolik tilashibdi. „Mendan rozimsizlar?“ debdi. „Mingdan-ming rozimiz“, deyishibdi.

Nogahon yana bir qadrdoni sarbonning esiga tushibdi. Qirq yil xizmatini qilgan tuyasi bor ekan. Shu bilan ham vidolashadigan bo‘pti.

„Vaqti kelsa, keragidan ortiq yuk ortdim, vaqtqi kelsa, suvsiz qolding, och qolding, mendan rozimisan?“ deb so‘rabdi tuyadan.

„Roziman, – debdi tuya. – To‘g‘ri, yuk ham ortding, suvsiz ham qoldirding. Nimaiki qilsang, karvon manzilga bezxatar yetsin, deb qilding... Ammo bir marta sendan qattiq dilim og‘rigan. Bir gal mening jilovimni eshakning dumiga bog‘lab qo‘ygansan... O‘shanda eshak tuproq changitgani yetmagandek, bir-ikki marta tumshug‘imga tepdi... Sen bo‘lsang, kulib tomosha qilding...”

Qariya jimib qoldi. Tag‘in siniq jilmaydi.

– Yaxshi sarbon yuk ortadigan tuyasini eshakka teptirib qo‘ymaydi...

Mikrofonda esa, hamon „kitelli“ muallim nutq irod etar edi:

– Mana, xudoga shukr, dinimiz tiklandi. Imonli bo‘laylik. O‘t balosidan, suv balosidan, tuhmat balosidan asrasin...

Qayerdadir eshak hangradi. Uzoq, kuchanib hangradi....

Qishloqda kuz pallasi tomsuvoq qilish udumi bo‘lardi. Uning yozilmagan qoidasi bor. Birinchidan, hech kim tomini yolg‘iz o‘zi suvamaydi: hamma hasharga keladi. Ikkinchidan, beva-bechora, qo‘li qisqa xonadonning uyi eng avval tomsuvoq qilinadi. Keyin, navbatma-navbat davom etaveradi...

O‘qituvchimizning hashariga ko‘p odam yig‘ildi. Uyi katta yo‘l yoqasida edi. Shundoq ko‘cha chetidan loyxandaq qazilgan ekan. Somon, katta yo‘lning ko‘pchib yotgan tuprog‘iga qovushib, obdan yumshabdi. O‘qituvchimizning Azim aka degan qo‘snnisi ishboshi bo‘ldi. Birov xandaqqa tushib loy soberib turibdi, birov paqirlab loy tashidi, yana birov tomda turib, ilgak bilan tortib oladi, boshqasi hafsla bilan suvaydi...

Erta peshindayoq hamma ishni qoyil qilib tashladik. Hovli o‘rtasidagi tut tagida ovqatlanib o‘tirsak, o‘qituvchimizning keksa onasi kelib qoldi. (Keyin eshitsak, bir hafta avval ko‘zi yorigan qizinikiga ketgan ekan.)

Kampir hassasini do‘qillatib, to‘ppa-to‘g‘ri o‘qituvchimizning oldiga bordi.

– Nima qilding? – dedi o‘g‘lining salomiga alik ham olmay. – Nima ish qip qo‘yding?!

Hammamiz hayron bo‘lib qoldik. Muallim o‘quvchilar-inning oldida mulzam bo‘ldi shekilli, qizarib ketdi.

– Nima qipman, oyи? – dedi ko‘zlarini pirpiratib.

– Dard! – kampir hassasi bilan yerni nuqidi. – Sanga qa-chon aql kiradi, nodon bola! – Keyin Azim akaga yuzlandi. – Bu-ku ahmoqlik qilishga qipti, siz qayoqda edingiz? Nega ko‘chadan loy qildinglar?! Ko‘chaning tuprog‘iga tegib bo‘ladimi, nobakor! Ko‘pchilikning haqi-ku bu! – Bir zum harsillab turdi-da, to‘satdan yig‘lab yubordi. – Man yurtning haqiga suvalgan tom tagida turmayman! – Shunday dedi-yu, supa labiga borib, ters o‘tirib oldi...

...Hammamiz qaytadan tomga chiqdik... Suvoq qilishdan ko‘ra loyni ko‘chirish qiyin bo‘larkan. Bitta qoldirmay, qirtishlab, tomdan tushirdik. Paqirlab tashib, ko‘chadagi loy-xandaqni to‘ldirib qo‘ydik...

...Oradan ko‘p yillar o‘tib, kampir ko‘z yumganida tu-monat odam uni o‘sha ko‘chadan so‘nggi manziliga ko‘tarib bordi...

Ko‘cha tuprog‘i iliq edi... Mayin edi...

MUNDARIJA

Nega? Nega?	3
Hotam xasisning xazinasi	13
O'zbeklar	23
Yanga	43
Tarnov	51
Laylak	53
Sirli yulduz	55
Tasodif	60
Dehqonning bir kuni	70
Dehqonning bir tuni	78
Jintepa	87
O'zbek ishi	96
Uzun kechalar	130
Tuya va eshak	153

Adabiy-badiiy nashr

O'TKIR HOSHIMOV

UZUN KECHALAR

Hikoyalar

„Ziyo nashr“ nashriyoti

Toshkent – 2019

Muharrir

Abdurahmon Jo 'rayev

Badiiy muharrir

Hojiakbar Saydaliyev

Musahhih

Oybek Haydarov

Sahifalovchi

Habibulloh Haydarov

Nashriyot litsenziyasi AA № 0008, 27.03.2019
14.11.2019-yilda bosishga ruxsat etildi. Qog‘oz bichimi 84x108 ^{1/32}.
Ofset qog‘ozi. „Times“ garniturasida ofset usulida bosildi.
Shartli bosma tabog‘i 8,4. Nashriyot-hisob tabog‘i 8,0.
Adadi 10000 (1-zavod 7000). Shartnoma № 47–19.
Buyurtma raqami № 416.

„Ziyo nashr“
Mas’uliyati cheklangan jamiyat
Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 23-mavze, 42-uy.
«Print Line Group» XK bosmaxonasida chop etildi.
100097, Toshkent sh., Bunyodkor shohko‘chasi, 44,
Tel.: (+998) 71-276-37-00.

Hoshimov, O‘tkir.

H 71 Uzun kechalar. [Matn]: hikoyalar / O‘tkir Hoshimov. – T.: „Ziyo nashr“ nashriyoti, 2019. – 160 b.

ISBN 978-9943-5936-4-0

UO‘K: 821.512.133-32

KBK 84(50‘)6